

Samordning av tjenester for barn, ungdom og unge voksne med nedsatt funksjonsevne

Kunnskapssammenstilling (2010–2017)

TONJE GUNDERSEN & MARIE LOUISE SEEBERG

NOVA

Velferdsforskningsinstituttet

HØGSKOLEN I OSLO
OG AKERSHUS

Samordning av tjenester for barn, ungdom
og unge voksne med nedsatt funksjonsevne
Kunnskapssammenstilling (2010–2017)

TONJE GUNDERSEN
MARIE LOUISE SEEBERG

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring

NOVA Notat 4/2018

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) er et forskningsinstitutt ved Senter for velferds- og arbeidslivsforskning (SVA) på OsloMet – storbyuniversitetet (tidligere Høgskolen i Oslo og Akershus).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferds-samfunnets tiltak og tjenester.

© Velferdsforskningsinstituttet NOVA
OsloMet – storbyuniversitetet 2018

ISBN (trykt utgave)   978-82-7894-663-3
ISBN (elektronisk utgave)   978-82-7894-664-0

ISSN 1890-6435 (trykt)
ISSN 1893-9511 (elektronisk)

Desktop: Torhild Sager
Trykk: Byråservice

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:
NOVA, OsloMet
Stensberggata 26 · Postboks 4, St. Olavs plass, 0130 Oslo
Telefon: 67 23 50 00
Nettadresse: www.hioa.no/nova

Forord

Denne kunnskapssammenstillingen er utført for *Arbeidsgruppa for bedre informasjon og koordinerte tjenester på tvers av sektorer til barn og unge med nedsatt funksjonsevne*. Arbeidsgruppa ledes av Bufdir og inkluderer Husbanken, Helsedirektoratet, Arbeids- og velferdsdirektoratet, IMDi og Utdanningsdirektoratet. Arbeidsgruppas arbeid inngår i *0–24 samarbeidet*, som igjen er en del av regjeringens strategi mot barnefattigdom. Dette sektorovergripende samarbeidet mellom Kunnskapsdepartementet, Arbeids- og sosialdepartementet, Barne- og likestillingsdepartementet, Helse- og omsorgsdepartementet og Justis- og beredskapsdepartementet ble satt i gang i 2015 og er en femårig satsing. Vi takker for godt samarbeid med arbeidsgruppa, som har bidratt aktivt med konstruktive innspill og tilbakemeldinger underveis i prosessen.

Oslo, mai 2018

Tonje Gundersen og Marie Louise Seeberg

Innhold

Sammendrag	7
1 Innledning	9
Bakgrunn for oppdraget: 0–24 samarbeidet.....	9
Formål, problemstilling og sentrale begreper.....	10
Metoder	12
Struktur i kunnskapssammenstillingen.....	15
2 Regler, rettigheter og lover som angår opplæring og overganger	16
3 Forskningsbasert kunnskap	24
Fagfellevurdert forskning.....	24
Forskning som ikke er fagfellevurdert	29
Masteroppgaver.....	48
4 Annen kunnskap: utredninger, kartlegginger, internrapporteringer mv.	60
5 Hovedfunn og kunnskapshull	75
Informasjon.....	75
Samhandling, bruk av individuell plan og koordinering av tjenester	76
Overganger fra barnehage til ungdomsskole: 0–14	78
Overganger fra ungdomsskole til arbeidsliv: 15–24	80
Suksesskriterier og barrierer	82
Konklusjon og kunnskapsbehov.....	83
Referanseliste	87

Sammendrag

Formålet med oppdraget har vært å få oversikt over norsk forskning og norske tilsyn og utredninger fra 2010–2017, med vekt på informasjon om tjenester og samordning av tjenester for barn og unge med nedsatt funksjonsevne og deres familier i forbindelse med overganger fra barnehage til og med overgangen til arbeid (fram til 24 år). Med funksjonshemmede barn og unge menes barn og unge med omfattende behov for tjenester på grunn av fysiske og/ eller psykiske funksjonshemminger, her primært forstått som utviklingshemming og store, sammensatte psykiske lidelser.

I gjennomgangen har vi funnet at det er skrevet en god del om erfaringer med overganger, særlig om overgangen fra barnehage til skole, og som regel sett fra foreldre sitt ståsted. Det er skrevet lærebøker, veiledere, hefter og bøker som gir råd med konkrete eksempler fra foreldre og fagpersoner om hva som skal til for å få til gode overganger. Også på habiliteringsfeltet er det skrevet lærebøker og veiledere og brosjyrer med råd og eksempler. Det som generelt vektlegges er betydningen av å involvere barn og foreldre i overgangsprosessen, at prosessen må starte tidlig nok og tilpasses individuelt, fordi ulike barn med ulike funksjonsnedsettelse har ulike behov. Det fremheves også at det er viktig at representanter for alle relevante faggrupper deltar i samordningsmøter om overgangsprosessen, og at det man blir enige om blir fulgt opp, noe som forutsetter en klar arbeids- og ansvarsdeling. For å avlaste foreldrene er det viktig at det opprettes en koordinator, og alle familier med funksjonshemmede barn må få tilbud om individuell plan. I skolen skal barna ha en individuell opplæringsplan.

Forskning og tilsyn viser imidlertid at ovennevnte oftest er mer idealer enn realiteter. Selv om foreldre kan være fornøyd med overgangen fra barnehage til skole, så rapporteres det oftere om overganger som ikke fungerer. Jo eldre barna blir, desto større utfordringer rapporteres det om. I overgangene mellom barneskole og ungdomsskole er en utfordring at det ikke lenger er en eller noen få som har ansvaret for en klasse. Dermed blir det å få overført informasjon til «den rette personen» vanskelig. En annen utfordring er den utbredte ideen om at elevene når de begynner på ungdomsskolen skal få lov til å få en ny start. Informasjonsoverføring blir i en slik sammenheng derfor ikke noe som etterspørres eller som anses som en fordel for lærer og elever. For ungdommer som trenger trygghet, støtte og tilrettelegging av ulike slag vil det

å måtte «begynne på nytt» ofte medføre vanskeligheter og forsinkelser i læresituasjonen. En tredje utfordring som gjelder overgangen både til ungdomsskole og videregående er at unge med ulike typer funksjonsnedsettelse opplever en økende grad av selektering ut av normalskolen og inn i spesialgrupper og spesialundervisning. For unge med utviklingshemming behøver ikke det være en ulempe i det de kan få undervisning som er tilrettelagt deres (antatte) behov. For unge med fysiske funksjonsnedsettelse og lettere utviklingshemming er det imidlertid ikke åpenbart at det å bli selektert ut i spesialgrupper er det beste for læring og trivsel. Når det gjelder overgangen fra videregående til arbeidsliv peker studiene vi har funnet på at NAV kommer sent inn i bildet, og på at skolene opplever at de får et for stort ansvar for å finne arbeidsplasser til elevene. Også unge med funksjonsnedsettelse rapporterer at de har fått lite hjelp fra NAV til å finne adekvat arbeid.

Den lille forskningslitteraturen vi har funnet som angår overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering tyder på at dialogen mellom tjenestene har et stort forbedringspotensial. Når dialogen er dårlig, risikerer en brudd i tjenestetilbudet. Overgangen innebærer gjerne nye tjenestebehov rettet mot utdanning og arbeid, samtidig som tjenestebehov knyttet til en funksjonsnedsettelse kan forbli de samme. Ansvars- og rolleavklaring er viktig ikke bare for kontinuitet i tjenesten mellom barne- og voksenhabilitering i spesialisthelsetjenesten, men også mellom spesialisthelsetjenesten og kommunen. Samordningen mellom tjenester skulle bedres gjennom lovpålegget som kom i 2012 om at kommunene skal ha en koordinerende enhet. Evalueringen viser at den lovpålagte enheten ikke fungerer i tråd med intensjonen. Blant annet er arbeidet med individuell plan ofte mangelfullt, selv om arbeidet med IP er en av enhetens kjerneoppgaver.

Informasjonsflyt og informasjonskvalitet er i liten grad beskrevet i den forskningen vi har funnet. Det betyr ikke at informasjon ikke er tematisert, men da oftest som en mangel, for eksempel at mange opplever å ikke få informasjon om individuell plan, hva barneskoletilbudet innebærer, eller hvem de skal kontakte når de skal ut av barnehabilitering og hva det innebærer. Det de gjennomgåtte publikasjonene viser, er at mange foreldre og unge opplever at de ikke får informasjon eller de får utilstrekkelig og vanskelig tilgjengelig informasjon.

Studiene vi har gjennomgått og referert gir omfattende kunnskap om hva som ideelt sett skal til for at overgangene skal være gode, og om gapet mellom idealer og realiteter. Det er behov for konkrete studier av hvorfor samordningen svikter.

1 Innledning

Bakgrunn for oppdraget: 0–24 samarbeidet

Denne kunnskapsgjennomgangen er utført for *Arbeidsgruppa for bedre informasjon og koordinerte tjenester på tvers av sektorer til barn og unge med nedsatt funksjonsevne*. Arbeidsgruppa ledes av Bufdir og inkluderer Husbanken, Helsedirektoratet, Arbeids- og velferdsdirektoratet, IMDi og Utdanningsdirektoratet. Arbeidsgruppas arbeid inngår i *0–24 samarbeidet*, som igjen er en del av regjeringens strategi mot barnefattigdom. Dette sektorovergripende samarbeidet mellom Kunnskapsdepartementet, Arbeids- og sosialdepartementet, Barne- og likestillingsdepartementet, Helse- og omsorgsdepartementet og Justis- og beredskapsdepartementet ble satt i gang i 2015 og er en femårig satsing. Formålet med samarbeidet er å «avdekke felles utfordringer og fremme felles tiltak og strategier for bedre oppfølging av utsatte barn og unge. Det overordnende målet for samarbeidet er at færre faller utenfor ved at flere gjennomfører videregående opplæring og kommer i arbeid» (St. meld. 21 (2016–2017)). Betegnelsen «utsatte barn og unge» inkluderer her alle i alderen 0–24 år som har nedsatt funksjonsevne, høy risiko for å oppleve blant annet levekårsproblemer, helseutfordringer, utenforskap og manglende kompetanseoppnåelse i skole og eller arbeid (Barne- og likestillingsdepartementet, 2016; Krane, Makarova og Brøndbo, 2017).

Norge har ikke lykkes spesielt godt med å sikre personer med nedsatt funksjonsevne en plass i arbeidslivet, og siden 1970-tallet har yrkesdeltakelsen for personer med funksjonsnedsettelse gått jevnt nedover (Molden og Tøssebro 2013). Mange unge med funksjonsnedsettelser fullfører ikke videregående skole og mange har utfordringer med å komme inn i arbeidslivet. En mulig årsak til manglende gjennomføring kan være manglende koordinering og samordning av tjenester gjennom utdanningsløpet. Arbeidsgruppa skal «foreslå tiltak som skal bidra til at barn og unge med nedsatt funksjonsevne skal klare å fullføre videregående skole slik at de kan studere videre, delta i arbeidslivet, etablere seg i bolig og delta i samfunnet for øvrig. Personer med nedsatt funksjonsevne skal få oppfylt sine rettigheter slik at de kan være fullverdige deltakere i samfunnet på lik linje med andre. Det vises i den anledning til

relevante mål om skole og utdanning i FNs bærekraftsmål, CRPD og i Barnekonvensjonen¹» (jf. arbeidsgruppas mandat).

For at arbeidsgruppa skal kunne løse sitt mandat trenger den en oversikt over forskning, tilsyn og utredninger i Norge i perioden 2010–2017 som gir kunnskap om informasjon, samordning og koordinering av tjenester for barn, ungdom og unge voksne med nedsatt funksjonsevne. Dette har vært vårt oppdrag, som er en kunnskapssammenstilling – en sammenstilling av eksisterende kunnskap.

Som en del av 0–24 samarbeidet er det allerede gjennomført en kunnskapssammenstilling som omhandler nasjonal kunnskap om faktorer som påvirker samhandling mellom velferdssektorene om utsatte barn og unge (Krane m. fl. 2017). Sammenstillingen er gjennomført ved RKBU, Norges Arktiske Universitet (UiT) i 2017 på oppdrag fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet og adresserer to problemstillinger: *Hvilke faktorer som påvirker samhandling mellom de ulike sektorene om utsatte barn og unge? Er regelverket (eller forståelsen av regelverk) en faktor som påvirker samhandling?* Til forskjell fra det vi gjør i denne kunnskapssammenstillingen, omfatter sammenstillingen fra UiT flere aspekter og den er ikke spesifikt innrettet hverken mot barn og unge med nedsatt funksjonsevne eller mot overganger i utdanningssammenheng. De to kunnskapssammenstillingene må dermed anses å utfylle hverandre, og kan gjerne leses i sammenheng.

Formål, problemstilling og sentrale begreper

Formålet med vårt oppdrag har vært å lage en oversikt over norsk forskning og norske tilsyn og utredninger fra 2010–2017 med vekt på informasjon om tjenester, samordning og koordinering av tjenester for barn og unge med nedsatt funksjonsevne og deres familier fra barnehage og til og med overgangen til arbeid (fram til 24 år). Med *barn og unge med nedsatt funksjonsevne* menes barn og unge med omfattende behov for tjenester på grunn av fysiske og/ eller psykiske funksjonshemminger, her forstått som utviklingshemming og store

---

¹ Det vises spesielt til CRPD artikkel 24 og FN's bærekraftsmål nr. 4. som skal sikre elever med nedsatt funksjonsevne lik rett til utdanning som andre. Det vises også til CRPD artikkel 19 som skal sikre personer med nedsatt funksjonsevne retten rett til et selvstendig liv både når det gjelder bolig og generell deltakelse i samfunnet. CRPD artikkel 7, 23 og 26 er også relevant for mandatet. Rettighetene til barn med nedsatt funksjonsevne er også regulert i Barnekonvensjonen..

sammensatte psykiske lidelser. Vi forstår *samordning* og *koordinering* som synonymer med litt ulik status innenfor tjenesteapparatet, der «koordinering» ofte forstås som en del av jobben til en «koordinator», mens samordning har en litt videre betydning. I vår tekst vil vi bruke disse to begrepene som synonymer, ettersom innholdet er det samme.

I sammenstillingen legger vi i all hovedsak vekt på skoleløpet med et særlig fokus på overganger, inkludert overgangen til arbeid, og ser på hvordan ulike velferdstjenester som bolig, helse- og sosialtjenester, NAV-tjenester, barnevernstjenester med mer, samvirker og påvirker skole- og utdanningsløp (inkludert overgangen til arbeid) for barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Våre to overordnede problemstillinger har vært: Hvilken informasjon får barn og unge med nedsatt funksjonsevne og deres familier om tjenester, tiltak og søknads- og klageprosesser? I hvilken grad, og hvordan, samordnes/koordineres og planlegges tjenester og tiltak for barn og unge med nedsatt funksjonsevne gjennom hele 0–24-løpet fra barnehage til arbeidsliv?

Vår oppdragsgiver ønsket svar på en rekke underspørsmål som har fungert som operasjonaliseringer av vår overordnede problemstilling. Disse spørsmålene gjengis under overskriften «Metoder» litt lengre ut i denne innledningen. Før vi kommer dit, skal vi gi en kort oversikt over en del begreper som nyttes mye på dette feltet, og som leseren derfor kan ha nytte av å kjenne til. Begrepene er for en stor del forankret i ulike styringsdokumenter som lov- og regelverk og veiledere. Vi vil ikke gå nærmere inn på disse, men henviser videre til de mest sentrale av disse dokumentene.

TIDLIG INNSATS

Tidlig innsats handler om å tilby hjelp til barn med funksjonsnedsettelse så tidlig som mulig når vansker oppstår. Målet er å forebygge sosiale- og lærevansker, og frafall i skole og arbeidsliv. Barn og unge med funksjonshemminger kan for eksempel tilbys fysioterapi, hjelpemidler, spesialpedagogisk hjelp, brukerstyrt personlig assistanse (BPA), stønad til anskaffelse av bil og bolig (Grue, 2011). Hjelpemidler kan for eksempel innebære rullestol, høreapparat og andre hjelpemidler som kan bidra til å redusere praktiske utfordringer i barnehage, skole og fritid. Stortingsmelding «Meld. St. 18 (2010–2011) Læring og felleskap om tidlig innsats og gode læringsmiljøer for barn, unge og voksne med særlige behov» bygger på tre strategier: fang opp- følg opp, målrettet kompetanse-styrket læringsutbytte og samarbeid og samordning- bedre gjennomføring (Barne- og likestillingsdepartementet, 2017).

INDIVIDUELL PLAN

Barn og unge med nedsatt funksjonsevne som har behov for langvarig og koordinerte tjenester har krav på bistand i form av en individuell plan (IP), det vil si at tjenestetilbudet skal tilpasses brukerens behov, jf. Pasient- og brukerrettighetsloven § 2-5. Den individuelle planen skal sikre brukermedvirkning, det vil si at brukeren (og eventuelt pårørende) skal ha innflytelse på utformingen av planen og avgjørelsene som blir tatt. IP skal også styrke samhandlingen mellom tjenesteytere på tvers av fag, nivåer og sektorer.

ANSVARSGRUPPE

Opprettelse av en ansvarsgruppe for å koordinere tjenestene rundt brukeren kan være et behov i tillegg til en individuell plan. Ansvarsgruppen blir etablert av den enheten eller den personen som har vedtaksmyndighet når det gjelder individuell plan. Som oftest består ansvarsgruppen av tjenesteutøvere fra de tjenesteområdene der brukeren har de største behovene, for eksempel sosialtjenesten, ergo- eller fysioterapitjenesten eller PP-tjenesten i kommunen (Grue og Rua, 2010).

Metoder

Som en operasjonalisering av våre problemstillinger har vi anvendt de mer spesifikke spørsmålene som vår oppdragsgiver særlig ønsket svar på. Disse spørsmålene har vi fulgt som en systematisk liste i gjennomgangen av hver tekst:

1. Informasjon:

- Får barn og unge med nedsatt funksjonsevne og deres familier informasjon når det gjelder tjenester og tiltak de kan ha eller har rett på gjennom skoleutdanningsløp og i overgang til arbeid?
- Får barn og unge med nedsatt funksjonsevne og deres familier informasjon når det gjelder søknads- og klageprosess?
- Hva slags kvalitet har informasjonen som gis og er den tilrettelagt og forståelig for mottakeren? Benyttes for eksempel verge eller tolk til tegnspråk eller andre språk når det er behov for det?

2. Samordning og koordinering av tjenester:

- I hvilken grad samordnes og koordineres tjenester og tiltak for familier/ foreldre og barn og ungdom/ unge voksne med nedsatt funksjonsevne og hvordan påvirker dette skole- og utdanningsløp inkludert overgangen til arbeid?
- I hvilken grad samordnes og koordineres tjenester og tiltak for elever med nedsatt funksjonsevne som er i ferd med å falle ut av skolen?
- På hvilken måte planlegges overganger generelt i skole og utdanningsløpet for personer med nedsatt funksjonsevne, inkludert overgangen til arbeid?
- Hvordan benyttes individuell plan og koordinator?
- Hvordan ivaretas brukermedvirkning når det gjelder overganger og tjenester på tvers?
- Hvordan organiseres overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering

I tillegg har vi sett etter hvilke grupper av tjenesteutøvere, brukere eller andre som er intervjuet eller på andre måter får sine synspunkter fram i datagrunnlaget, og ikke minst har vi sett etter om perspektiver knyttet til etniske minoriteter belyses. Spørsmålene har vi brukt som rettesnorer i søkene og gjennomlesingen og deretter til å strukturere sammendragene av hver publikasjon som vi har inkludert. Tekstene vi har inkludert, besvarer spørsmålene i ulik grad. De fleste besvarer bare noen av dem, slik en også kunne forvente. Publikasjoner som ikke belyser noen av disse spørsmålene, er ikke inkludert i vår sammenstilling.

DATABASER OG SØKESTRATEGIER

Søk er foretatt i databasene ISI Web of Science, Norart og Oria. Web of Science er en del av Web of Knowledge, og er en flerfaglig artikkeldatabase som inneholder de viktigste tidsskriftene innenfor de enkelte fagområder. Norart er en indeks med referanser til artikler fra ca. 460 norske og nordiske tidsskrifter og årbøker, mens Oria er en felles portal til det samlede materialet som finnes ved norske fag- og forskningsbibliotek.

Google Scholar er ikke en database, men en nettbasert søkemotor som har stadig bedre kvalitet og derfor i økende grad brukes som et supplement til konvensjonell søking i databaser. Google Scholar indekserer akademiske publikasjoner på tvers av formater og fagfelt, og inkluderer de fleste fagfelle-vurderte, elektronisk tilgjengelige tidsskrift.

For vårt formål har det også vært viktig å finne fram til såkalt «grå» fagpublikasjoner som ikke er klassifisert som forskning, som for eksempel prosjektrapporter og utredninger. Google.no er en vid søkemotor som vi har brukt for å finne fram til slike publikasjoner.

Ved bruk av disse verktøyene har vi samlet funnet fram til relevant norsk litteratur på feltet, enten den har vært publisert på norsk eller engelsk. I tillegg har vi brukt kryssreferanser og fagkunnskap, i all hovedsak innebærer det at vi har lett videre i litteraturen som er anvendt og sitert i publikasjonene vi har funnet fram til, og at vi har brukt vår egen og kollegers kompetanse på sentral forskning på feltet.

INKLUSJONSKRITERIER OG SØKESTRENGER

Kunnskapssammenstillingen omfatter norske studier fra perioden 2010–2017 som omhandler barn og unge mellom 0–24 år med nedsatt funksjonsevne samt informasjon og samhandling som angår overganger fra barnehage til og med arbeidsliv og overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering. Ettersom oppdragsgiver ønsket en sammenstilling av kunnskap fra et bredere spekter enn ren forskningslitteratur, har vi også tatt med publikasjoner og tekster utenfor denne kategorien. For å tydeliggjøre hva slags kunnskap det til enhver tid er snakk om, har vi valgt å la dette prege strukturen på kunnskapssammenstillingen, slik det framgår helt sist i denne innledningen.

Vi har anvendt flere søkeord og søkestrenger. Søkestrenger vil si at vi søker på kombinasjoner av ord for å få mest mulig presise søkeresultater. I en søkestreng kan man søke på to, tre eller flere ord samtidig. I utgangspunktet kan man tenke at man ved å søke på flere ord vil snevre søket så mye at kun relevante treff står tilbake. Slik er det ikke nødvendigvis. For eksempel: da vi søkte på Oria med ordene *disab* and youth and Norway and school or transition or educ** så fikk vi mellom 3408 og 5233 treff, og en gjennomlesning av de første 50 (treffene er sortert etter relevans) viser at ytterst få er relevante for oss. Det vi imidlertid finner er at mange av de samme treffene går igjen, og vi er derfor rimelig sikre på at vi har fått med oss den mest relevante litteraturen. I søkestrengene ble ett av følgende ord anvendt i alle søk: *funksjonsnedsettelse, nedsatt funksjon, funksjonshemming, funksjons* utviklingsh*, synsh*, hørselsh*, ungd*, barn*. Disse ordene ble kombinert med alle de andre ordene i ulike sammenstillinger. Som: «*Funksjons* and overgang* and Barnehag**» og «*Funksjons* and overgang* and skole**».

I tillegg til disse søkene har vi fått oversendt en rekke forslag til litteratur fra oppdragsgiver og vi har lett frem litteratur som vi har funnet omtalt i den litteraturen vi har gått igjennom.

Med utgangspunkt i tittel, sammendrag og beskrivelser av innhold i mulig interessant litteratur endte vi opp med nær 100 forsknings- og tilsynsrapporter, bøker, veiledere, forskningsartikler og masteroppgaver for en grundigere gjennomlesning som ga grunnlag for et endelig utvalg. Av disse er 49 omtalt i denne kunnskapssammenstillingen. Seks av disse er fagfelleverdert forskning, 18 er forskningspublikasjoner som ikke er systematisk fagfelleverdert etter NSDs kriterier, 13 er masteroppgaver, og 12 er andre publikasjoner med ulik status og karakter.

Struktur i kunnskapssammenstillingen

En oversikt over eksisterende kunnskap kan struktureres på flere måter. I dette oppdraget har vi funnet det hensiktsmessig å dele de omtalte publikasjonene inn etter hvilken status kunnskapen kan sies å ha. For hver publikasjon har vi spurt i et hierarki av kunnskapsstatus om dette er fagfelleverdert eller annen forskning, tilsyns- eller revisjonsrapportering eller annen kunnskap, som utredning/internrapportering/kartlegging. Om en forskningspublikasjon skal regnes som fagfelleverdert eller ikke, har vi sjekket med NSDs register over vitenskapelige publikasjonskanaler. Svarene har vi brukt til å strukturere vår sammenstilling, fordi det er viktig å få klart fram hvor nøye en kan anta at den gjennomgåtte kunnskapen er kvalitetssikret. Dette synliggjør også hvor det er behov for mer forskning for å etterprøve og undersøke funn fra publikasjoner som er mindre strengt kvalitetssikret. Det er ikke dermed sagt at funnene i en fagfelleverdert publikasjon alltid nødvendigvis er «bedre» eller «sannere» enn funn som presenteres i en rapport eller utredning.

De omtalte publikasjonene er dermed delt inn i to hovedtyper: forskningsbasert kunnskap, og annen kunnskap. Disse hovedtypene er videre delt inn i undergrupper. Innenfor disse undergruppene presenteres de alfabetisk, etter forfatter.

Ovenfor har vi omtalt de sentrale begrepene tidlig innsats, individuell plan, ansvarsgruppe og koordinerende enhet. Før vi går inn på de enkelte publikasjonene skal vi gi en oversikt over ytterligere begreper knyttet til regelverk på et felt som omfattes av flere samvirkende lover og regler – noe som i seg selv gjør informasjon, samordning og samarbeid både ekstra viktig og ekstra vanskelig.

2 Regler, rettigheter og lover som angår opplæring og overganger

Personer med nedsatt funksjonsevne har en rekke rettigheter i forbindelse med skolegang og som har betydning for overganger i skoleløpet og overgangen fra skole til arbeidsliv, rettigheter som er fastsatt i lover og forskrifter. Denne informasjonen kan imidlertid oppleves uoversiktlig for noen, og et behov for tydeligere og lett tilgjengelig informasjon om tilgang til tjenester er fastslått (Demiri og Gundersen, 2016). Godt samarbeid mellom ulike tjenesteytere som NAV, utdannings-, helse- og omsorgssektoren er viktig for at unge med nedsatt funksjonsevne klarer å fullføre videregående utdanning og finner veien ut i arbeidslivet. I tillegg er styrking av den enkeltes utdanningsmuligheter spesielt viktig for en vellykket habilitering når det gjelder å komme i arbeid. På grunn av store utfordringer når de skal ut i arbeidslivet blir mange unge med nedsatt funksjonsevne uførepensjonert (Grue og Rua, 2010).

Helsedirektoratet (2013) har laget et hefte hvor de samler informasjon om lovverk og tjenestetilbud for å gjøre det enklere å holde oversikten. Vi vil her gi en kort oversikt over de mest relevante bestemmelsene med utgangspunkt i det som står i «Barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Hvilke rettigheter har familien?» revidert 03/2013 og i «Elever med nedsatt funksjonsevne. Fokus på overganger mellom ulike skoleslag» utgitt av NFU i 2010.

BARNEKONVENSJONEN

FN-konvensjonen om barns rettigheter (Barnekonvensjonen) av 1989. Artiklene 28 og 29 fastslår at barn med nedsatt funksjonsevne har samme rett til utdanning som alle andre. De skal ut fra like muligheter nyte godt av denne retten uten å oppleve diskriminering av noe slag. Konvensjonen oppfordrer til å gi vanlige lærere kompetanse i å undervise barn med ulike funksjonsnedsettelse, for dermed å sikre at de får et positivt utbytte av opplæringen. I FN konvensjonen om rettighetene til personer med nedsatt funksjonsevnes artikkel 24, har elever med nedsatt funksjonsevne rett til en inkluderende skolehverdag hvor undervisningen skal tilpasses den enkeltes behov for tilrettelegging.

KOORDINERENDE ENHET

For å sikre helhetlige tilbud til pasienter og brukere med behov for sosial, psykososiale eller medisinske habilitering og rehabilitering er det lovfestet en ordning med koordinerende enhet for habiliterings- og rehabiliteringsvirksomheten i kommunen, jf. Helse- og omsorgstjenesteloven § 7-3. Enheten skal ha en sentral rolle i å legge til rette for god samhandling, både på individnivå mellom pasient/bruker og tjenesteyter, og mellom tjenesteytere fra ulike fag, sektorer og nivå. Det skal være koordinerende enhet i kommunene og i spesialisthelsetjenesten, og enhetene skal ha en tydelig plassering og være lett tilgjengelig. Koordinerende enhet i kommunen skal bidra til å sikre helhetlig tilbud til pasienter og brukere. Enheten skal blant annet ta imot meldinger om mulige habiliteringsbehov som personellet blir kjent med i tjenesten med mindre kommunen bestemmer en annen instans for slike meldinger. Videre skal enheten ha overordnet ansvar for arbeidet med individuell plan,² gjennom å oppnevne en koordinator/kontaktperson. Koordinator er en tjenesteyter som skal sikre nødvendig oppfølging og samhandling av tjenestetilbudet samt framdrift i arbeidet med IP.³

OPPLÆRINGSLOVEN

Den viktigste loven på opplæringsfeltet og som omfatter overganger mellom ulike skoleslag er Den norske Opplæringsloven (Lov om grunnskolen og den videregående opplæringa) vedtatt i 1998 og senere endret flere ganger. Den fremstår i dag som en klar rettighetslov. Det vil si at den enkelte har rett til en bestemt ytelse eller tilbud når gitte vilkår er oppfylt. Opplæringsloven inneholder blant annet regler om rett til spesialundervisning, rett til å gå på nærskolen og rett til videregående opplæring. Lovens bestemmelser gjelder for alle elever i den offentlige norske skolen. Den inneholder dermed ingen spesielle bestemmelser for elever med nedsatt funksjonsevne. Unntaket er bestemmelsen om universal utforming i opplæringsloven § 9a-2, og de særskilte reglene knyttet til punktskriftopplæring og tegnspråkopplæring for blinde og svaksynte, i tillegg elever med tegnspråk som førstespråk. Det er også gitt særskilte regler om skoleskyss for elever med nedsatt funksjonsevne.

---

² <https://naku.no/kunnskapsbanken/koordinerende-enhet-habilitering-og-rehabilitering>

³ <https://helsedirektoratet.no/retningslinjer/rehabilitering-habilitering-individuell-plan-og-koordinator/seksjon?Tittel=om-individuell-plan-og-8179>

I dag er det slik at det er den enkeltes faglige forutsetninger og utbytte av ordinær opplæring som skal legges til grunn i vurderingen av om eleven har rett til spesialundervisning eller tilrettelagt undervisning. Det skal gjøres en individuell vurdering og alle tiltak som iverksettes skal være individuelt tilpasset. Opplæringsloven med tilhørende forskrifter gir verken barn med utviklingshemning eller andre funksjonsnedsettelse rett til særlige tiltak knyttet opp mot overganger. Unntaket er reglene om spesialpedagogisk hjelp før skolepliktig alder, dette for å bidra til at barnet blir rustet til å begynne i grunnskolen. Det er i tillegg gitt en generell regel i Rammeplanen for barnehagens innhold (Kunnskapsdepartementet 2006: kapittel 5.1). Her står det at barnehagene i samarbeid med skolen skal legge til rette for en god overgang til første klasse.⁴

Når det gjelder overgangen mellom barne- og ungdomstrinnet har kommunene et særlig ansvar for å utarbeide rutiner for å sikre gode overganger. Dette er også understreket i Prinsipper for opplæringen (Læreplanverket for Kunnskapsløftet, Prinsipper for opplæringen, Utdanningsdirektoratet 2006).

INDIVIDUELL OPPLÆRINGSPLAN IOP

I følge § 5-1 i Opplæringsloven har alle elever som ikke kan få et tilfredsstillende utbytte av den ordinære opplæringen, både rett til spesialundervisning og en IOP. Formålet med en IOP er å vise mål for og innholdet i opplæringen, hvordan den skal drives og organiseres. Spesialpedagog, lærere og foreldre lager elevens IOP i fellesskap. Planen skal vise målene for opplæringen, beskrive innholdet og i hovedtrekk hvordan undervisningen skal tilrettelegges og gjennomføres. For elever som har individuell plan, skal IOP tilpasses og være en del av denne. Skolen skal sørge for skriftlig evaluering av elevens IOP hvert halvår. Kopi skal sendes til eleven og dennes foreldre. Konkret vil IOP medføre at når en elev for eksempel er ferdig med barneskolen, vil et naturlig opplæringsmål være at den enkelte blir i stand til å starte på ungdomstrinnet. Selv om det ikke finnes formelle regler som ivaretar individuelle hensyn i

---

⁴ Hjemmel til prioritet ved opptak: barnehageloven § 13. Hjemmel til spesialpedagogisk hjelp: opplæringsloven § 5-7. Hjemmel til tegnspråkopplæring for barn under skolepliktig alder: opplæringsloven § 2-6 tredje ledd.

denne sammenheng, bør den enkeltes IOP inneholde konkrete planer om en god overgang.

TILPASSET OPPLÆRING OG SPESIALUNDERVISNING

Opplæringen skal tilpasses evnene og forutsetningene til den enkelte eleven, jf. Opplæringsloven §§ 1-3, 4-2 siste ledd og kapittel 5-

TILRETTELEGGING AV FYSISK MILJØ

I følge Opplæringsloven §§ 9-3, 9a-2, folketrygdloven kapittel 10, plan- og bygningsloven skal Skoleeiere dekke utgifter til:

- læremidler som brukes i opplæringen og som ikke er knyttet til eleven personlig
- pedagogiske hjelpemidler og programvare som brukes i et tilrettelagt pedagogisk opplegg
- bygningsmessige endringer på skolen, som for eksempel fastmontert teleslynge, rampe, heis, vaskeservant som kan heves og senkes osv.

SKOLEFRITIDSORDNING

Kommunen skal ha et tilbud om skolefritidsordning (SFO/AKS) for barn med særskilte behov fra 1.–7. årstrinn. SFO plikter å gi barn med nedsatt funksjons- evne gode utviklingsvilkår, jf. Opplæringsloven § 13-7

HJEMMEUNDERVISNING

Skolen har videre plikt til å følge opp elever som har lengre sykefravær og om nødvendig gi undervisning i elevens hjem. Jf. Pasient- og brukerrettighetsloven § 6-4, opplæringsloven §§ 2-1, 3-1, 13-3a og forskrift om barns opphold i helseinstitusjon (2000.12.01 nr. 1217)

TILRETTELEGGING AV EKSAMEN OG PRØVER

Elever og privatister med behov for særskilt tilrettelegging skal kunne få forholdene lagt til rette slik at de kan få vist hva de kan ut fra kompetansemålene i fag i læreplanverket. Tiltakene må være tilpasset behovene til den enkelte og være egnet til å løse problemene til eleven og privatisten så langt råd er. Rektor avgjør etter søknad hvilke tiltak som skal benyttes. Rektor kan kreve uttalelse fra en sakkyndig instans. Privatister må legge fram en sakkyndig uttalelse, og det er fylkeskommunen som avgjør hvilke tiltak som skal benyttes.

Særskilt tilrettelegging av eksamen og prøver krever ikke vedtak om spesialundervisning.

Avgjørelser om særskilt tilrettelegging av eksamen er et enkeltvedtak og kan påklages til Fylkesmannen. Jf. Forskrift til opplæringsloven § 3-32.

OVERGANGEN TIL VIDEREGÅENDE SKOLE

Når elevene begynner i videregående opplæring, er det fylkeskommunen som er skoleeier. Siden det er en ny skoleeier, kan ikke informasjonen fra grunnskolen overføres til videregående opplæring uten samtykke.

All ungdom har etter søknad rett til tre år heltids videregående opplæring etter fullført grunnskole. Elever som har rett til spesialundervisning, og som etter sakkyndig vurdering har særlige behov for et spesielt utdanningsprogram på videregående trinn 1, har rett til inntak på dette utdanningsprogrammet. Disse elevene har også rett til inntil to ekstra år videregående opplæring når dette er nødvendig for å nå opplæringsmålene, jf. Opplæringsloven kapittel 5

For å sikre at overgangen fra skole til arbeid blir god, må tilbudet i videregående opplæring være en del av den individuelle opplæringsplanen, jf. Opplæringsloven § 3-1.

Vedtak om spesialundervisning utløser plikt for skolen til å utarbeide en individuell opplæringsplan (IOP), der det skal gå fram hva som er målene med opplæringen og hvordan den skal gjennomføres. For dem som har individuell plan, er IOP en del av denne. Jf. Opplæringsloven § 5-5

DE SOM FALLER UT AV VIDEREGÅENDE OPPLÆRING

For de som faller ut av videregående opplæring så har oppfølgingstjenesten i NAV er ansvar for å hjelpe ungdommen til å komme i arbeid eller i annen opplæring. Det er en fylkeskommunal tjeneste som retter seg mot aldersgruppen 16–20 år. De som ikke er i utdanning eller arbeid, skal kontaktes hvert år så lenge de har rett til videregående opplæring. Oppfølgingstjenesten skal samarbeide nært med rådgiverne i skolen, PP-tjenesten i kommunen, NAV-kontoret, sosialtjenesten i NAV og helse- og omsorgstjenesten. Jf. Opplæringsloven § 3-6

BISTAND FOR Å FÅ ARBEID

NAV har ansvar for å hjelpe mennesker som trenger bistand til å få eller beholde arbeid. Den enkeltes behov er utgangspunktet for hvilke tjenester og ytelser personen skal motta. Det følger av NAV-lovens § 14a at alle som

henvender seg til NAV-kontoret har rett til å få vurdert sitt behov for bistand til å komme i arbeid og få et oppfølgingsvedtak. Bruker må registrere seg som arbeidssøker. Gjennom kartlegging, behovsvurdering og eventuelt arbeidsevnevurdering avklares det hvilket innsatsbehov brukeren har for å komme i arbeid. Brukere som gjennom behovs- eller arbeidsevnevurdering har fått fastslått at de har et bistandsbehov, har rett til en aktivitetsplan. Planen kan inneholde ulike tiltak som kvalifisering, tilrettelegging eller utprøving i arbeidslivet. Personer som på grunn av funksjonsnedsettelse har nedsatt arbeidsevne, kan ha rett til livsoppholdsytelser under gjennomføring av planen. Det gis økonomisk støtte som skal dekke utgifter til livsopphold og eventuelle utgifter knyttet til gjennomføring av tiltak. Jf. Folketrygdloven kapittel 11. Arbeidsavklaringspenger og tilleggsstønader.

RETTE TIL ARBEID

Norge undertegnet FNs konvensjon om rettigheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne i 2007 for å sikre at personer med nedsatt funksjonsevne får like muligheter til å realisere sine menneskerettigheter. I konvensjonen står det skrevet at mennesker med nedsatt funksjonsevne har rett til arbeid på lik linje med andre, hvilket innebærer muligheten til å tjene til livets opphold. Arbeidet kan velges selv, eller man påtar seg arbeid i et arbeidsmarked hvor arbeidsmiljøet er åpent, inkluderende og tilgjengelig for mennesker med nedsatt funksjonsevne. Mennesker med funksjonsnedsettelser har rett til rettferdige og gode arbeidsforhold, og muligheten til karriereutvikling i arbeidsmarkedet, samt hjelp til å finne, skaffe seg, holde på og komme tilbake i arbeid (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet). Veien inn i arbeidslivet skal ifølge konvensjonen være tilrettelagt på flere måter; gjennom tilgang til arbeidsrettede veiledningsordninger, arbeidsformidling, yrkesopplæring og etter- og videreutdanning.

Konvensjonen om rettigheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne skal bidra til å motvirke diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne. I følge diskrimineringsloven- og tilgjengelighetsloven § 4 er diskriminering av funksjonshemmede forbudt.

Av diskriminerings- og tilgjengelighetsloven § 12 fremgår også «plikt til individuell tilrettelegging. Arbeidsgiver skal foreta rimelig individuell tilrettelegging av arbeidsplass og arbeidsoppgaver for å sikre at en arbeidstaker eller arbeidssøker med nedsatt funksjonsevne kan få eller beholde arbeid, ha tilgang

til opplæring og annen kompetanseutvikling samt utføre og ha mulighet til fremgang i arbeidet på lik linje med andre.»

JOBSTRATEGI

Regjeringens jobbstrategi ble lagt frem i 2012 og er en målrettet innsats for å få flere personer med nedsatt funksjonsevne i jobb. Jobbstrategien er en direkte oppfølging av Soria Moria 2 og delmål 2 i IA-avtalen. Tilretteleggings- og oppfølgingstiltak skal bidra til at flere personer med nedsatt funksjonsevne kan ta del i arbeidslivet. Spesielt funksjonshemmede under 30 år blir prioritert for å forhindre at de faller utenfor arbeidslivet i ung alder (Arbeidsdepartementet, 2013). I den forbindelse kan NAV tilby en rekke arbeidsrettede tiltak (kurs) for personer med nedsatt funksjonsevne, for eksempel arbeidstrening, opplæring og støtte til å ta utdanning. Siden 1. februar 2010 skal alle som henvender seg til Arbeids- og velferdsetaten få en behovs- og arbeidsevnevurdering, jf. Arbeids- og velferdsforvaltningsloven §14-a. Dette for å vurdere hva som kreves for at brukeren skal komme tilbake- eller ut i arbeid. Etter innføringen av arbeidsevnevurdering har flere såkalte yrkeshemmede fått arbeid (Vea Salvanes og Borgan Reiling, 2017).

TILRETTELEGGENDE TILTAK

På nettsiden til Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon (FFO) kan man lese om funksjonshemmedes rettigheter via ulike lenker. Her fremkommer at man har rett på tilrettelegging i arbeidslivet som funksjonshemmet. Det er først og fremst arbeidsgiver som skal stå for tilretteleggingen, men i enkelte tilfeller kan NAV bistå. Arbeidsgiver skal så langt det lar seg gjøre sikre at arbeidssøkere eller arbeidstakere med funksjonsnedsettelse får like muligheter som ikke-funksjonshemmede arbeidstakere. Tilrettelegging kan innebære fysiske, så vel som organisatoriske endringer på arbeidsplassen. Dersom brudd på plikten til tilrettelegging forekommer kan det utgjøre diskriminering etter diskriminerings- og tilgjengelighetsloven § 26.

Forskrift til tjenestemannsloven § 9 første og annet ledd gir jobbsøkere med funksjonshemninger utvidede rettigheter ved ansettelser: «Dersom det blant kvalifiserte søkere til en stilling er noen som oppgir å være funksjonshemmet/yrkeshemmet, og enten er eller blir uten arbeid, skal det alltid innkalles minst én slik søker til konferanse før det gis innstilling.» Dessuten kan arbeidsgiver velge å ansette en funksjonshemmet søker, heller enn en bedre kvalifisert søker. Dette kalles radikal forskjellsbehandling og skal bidra

til å øke sjansene for ansettelse av funksjonshemmede: «Dersom det blant kvalifiserte søkere til en stilling er noen som oppgir å være funksjonshemmet/yrkeshemmet, og enten er eller blir uten arbeid, kan slik søker tilsettes selv om det finnes bedre kvalifiserte søkere til stillingen.»

3 Forskningsbasert kunnskap

Fagfellevurdert forskning

Eerola, Malin. 2017. «Faktorer Som Påvirker Overgangen Til Arbeidslivet for Ergoterapeuter Med Funksjonsnedsettelse.» *Ergoterapeuten* (Årg. 60, nr. 1):68-77

Artikkelens målsetting er å beskrive faktorer som påvirker overgangen fra høyere utdanning til arbeid for nyutdannede ergoterapeuter som har en funksjonsnedsettelse. Datagrunnlaget er en spørreundersøkelse til ergoterapeuter med en funksjonsnedsettelse som har fullført en bachelor i ergoterapi i 2008–2013. 688 ble tilsendt skjema og 49 svarte, noe som ga en svarprosent på 7,1. 55 prosent beskrev overgangen fra utdanning til arbeidsliv som lett. Faktorer som påvirket denne overgangen i positiv retning var «åpenhet om funksjonsnedsettelse» «tilgang på tiltak/tjenester» og «holdninger på arbeidsplassen». Det var en sammenheng mellom de som opplevde positive holdninger fra kolleger og/eller leder og som oppga at overgangen hadde vært lett. I følge forfatterne kan det å være åpen om funksjonsnedsettelsen skape forståelse hos kolleger og ledelse for fravær og nødvendigheten av fleksibilitet, og det kan gjøre dette lettere for ledelsen å tilrettelegge arbeidsplassen. Noen opplevde imidlertid at åpenhet bidro to stigmatisering og utestengning. Eksempler på fleksibilitet nevnt av informantene var tiltak som hjemmekontor og fleksible arbeidstider, samt at noen tilpasset seg arbeidet ved å jobbe på fritiden. Resultatene i studien peker i retning av at de utfordringene ergoterapeutene møter og valgene de tar er preget av en biomedisinsk forståelse av funksjonshemming, det vi si at de individualiserer problemene istedenfor å beskrive dem som et ansvar for arbeidsgiver eller samfunnet.

Ellingsen, K. E. (2011). Nederst ved enden av bordet? Om utviklingshemmedes deltakelse i arbeidslivet. *Fontene forskning*, 2(11), 4–19.

Hovedproblemstillingen i denne artikkelen er i hvilken grad målet om økt arbeidsdeltakelse omfatter og realiseres for personer med utviklingshemning. Andre problemstillinger som søkes belyst, er villigheten og viljen i det ordinære arbeidsmarkedet og særlig de private bedriftene, til å ansette utviklingshemmede, og hvilke forhold som vektlegges av arbeidsgivere ved ansettelser. Forskeren framholder at det er behov for en sammensatt og strukturert innsats for å lykkes i arbeidet med å sikre personer med utviklingshemning full

deltakelse og inkludering i arbeidslivet. Offentlige støtteordninger er viktige. Rundt halvparten av bedriftene kjenner til enkeltvis ordninger, mens kun noen få benytter seg av dem. Ordningene må bli bedre kjent, og bedriftene må stimuleres til å benytte dem. Dette sorterer under NAV sitt ansvarsområde. Det private næringsliv uttrykker vilje til å ansette utviklingshemmede, men får verken nok informasjon om tilskuddsordninger eller om utviklingshemmede arbeidssøkere.

Früh Albertini, E.L., Lidén, H. og Kvarme Gravdal, L. (2017). Tillit til velferdstjenester? Innvandrerforeldre med barn med spesielle behovs møter med hjelpeapparatet. Tidsskrift for velferdsforskning, Årgang 20, nr. 3–2017, 191–208. Artikkelen belyser hvordan foreldre med innvandrerbakgrunn beskriver tillit til velferdstjenester når de har et barn med spesielle behov, og hvordan dette innvirker på deres tilhørighet i samfunnet. Resultatene viser at selv om de har stor tiltro til helse og velferdstjenestene, vil hyppige erfaringer av mangelfull informasjon, ressursmangel og avslag på søknader om selektive ordninger redusere tilliten til ordningene og personer i systemet. Kunnskap om systemet og at det finnes hjelpere tilgjengelig, er viktig for å sikre et mer tilpasset oppfølgingstilbud for familiene. Dette bidrar også til å utvikle mer likeverdige relasjoner og kan styrke tillitsforhold til institusjoner og deres representanter. Her er det foreldre/pårørende som uttaler seg. Studiens empiriske grunnlag består av 27 individuelle og 3 fokusgruppeintervjuer med foreldre med innvandrerbakgrunn. Publikasjonen har et klart minoritetsperspektiv ved at data er kvalitative intervjuer med foreldre til barn med nedsatt funksjonsevne med opprinnelse i Polen, Vietnam og Pakistan om hva deres bakgrunn som innvandrere betyr for utviklingen av tillit til velferdstjenester, og hvordan dette påvirker deres opplevelser av tilhørighet. Her beskrives informasjon til brukere. Kun tre av de 21 familiene opplevde at de fikk tilstrekkelig informasjon om støtteordninger og god oppfølging fra bydelen/kommunen. Kvaliteten på informasjonen er ikke vurdert. Samordning av tjenester gjennom utdanningsløp og i overgang til arbeid omtales ikke i denne publikasjonen. Det gjør heller ikke organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering.

Gjertsen, H. (2014). Vanskelig overgang fra videregående opplæring til arbeidsliv for elever med funksjonsnedsettelse – hvordan kan skolene bidra i denne prosessen? Søkelys på arbeidslivet, 31(01–02), 60–82

Artikkelen tar utgangspunkt i en surveyundersøkelse til skoler om hvilke ambisjoner skolene har på vegne av elever med funksjonsnedsettelse, og hvordan de opplever prosessen rundt overgangen til arbeid. Spørsmålene som søkes

besvart er hvordan skolene jobber for å planlegge og tilrettelegge for overgangen, og hvilke instanser som er involvert. Her er det tjenesteutøvere som uttaler seg. Publikasjonen har ikke et minoritetsperspektiv, og informasjon til brukere omtales ikke. Samordning av tjenester gjennom utdanningsløp og i overgang til arbeid i denne publikasjonen omtales noe. I artikkelen pekes det på nødvendigheten av å starte planleggingen av overgangen etter videregående skole. Når det gjelder de aller svakeste elevene, de med store og sammensatte funksjonsnedsettelse, peker flere skoler og lærere på at kommunene og NAV synes å ville utsette overgangen fra videregående skole gjennom et ønske om at elevene blir i skolen 1–2 år ekstra. Når det gjelder den største gruppen elever, de med mindre eller moderate problemer (86 % av elevene med funksjonsnedsettelse i studien), jobber skolene på flere måter for å legge til rette for overgangen til arbeidslivet, særlig tre forhold ble trukket frem av lærerne som sentrale: 1) At lærerne begynner tidlig å se etter hvilke evner og muligheter eleven har gjennom grundig kartlegging 2) At lærerne starter å lete etter egnet arbeidssted for disse elevene samtidig som de forsøker å se hva de kan «passe til», de tenker arbeidstilknytning tidlig, vanligvis i løpet av andre skoleår. 3) Lærerne forsøker å finne individuelle løsninger og tilpasninger, ikke bare i forhold til arbeidsutprøving, men også når det gjelder opplæringen på skolen – med tanke på hva eleven skal gjøre etterpå.

I planleggingen av elevens overgang til læretid eller arbeidsliv finner forskerne at skolene samarbeider med ulike instanser, alt etter hva den enkelte elev har behov for av hjelp. Aktuelle instanser er formidlere av hjelpemidler for syns-, hørsels- og bevegelsehemmede elever, og arbeidsgivere som er aktuelle for å finne læreplass eller arbeidsplass, eventuelt i samarbeid med NAV. Slik samordning har stor betydning for skole- og utdanningsløp inkludert overgangen til arbeid. Skolene erfarer imidlertid at samarbeidet med NAV kan være vanskelig. Ved noen NAV-kontorer har skolene faste kontaktpersoner, og dette letter arbeidet. Andre steder er samarbeidet ikke organisert og det blir dermed personavhengig. En del NAV-kontorer synes, ifølge skolene, også å vegre seg for å tilrettelegge for personer med nedsatt funksjonsevne. Også samarbeidet med arbeidsgivere kan være krevende, da det sjelden er etablert et formelt samarbeid mellom videregående skoler og bedrifter når det gjelder arbeidspraksis for elevene. Samarbeidet blir vilkårlig og sårbart. Det savnes også retningslinjer for hvordan samarbeidet skal gjøres, og tydeliggjøring av hvem som har ansvaret. Lærernes erfaring er at mange arbeidsgivere er positive til å ta imot elever med utfordringer, men alt i alt

stiller de bakerst i køen. Det er knapt med lærlingeplasser, noe som vil gå ut over dem som krever tilrettelegging eller kan medføre ekstra kostnader og oppfølging. Funnene sier ikke noe om hvilken betydning slik samordning har for tjenester og tiltak for elever som er i ferd med å falle ut av skolen. Studien sier heller ikke noe om hvordan individuell plan og koordinator benyttes inn mot skole og arbeid. Brukermedvirkning ivaretas indirekte i overganger og samordning, gjennom kartlegging av elevens evner og interesser. Organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering omtales ikke.

Scheving, F. og Egeberg, E. 2015. «Overgang og skolestart for barn med spesialpedagogiske behov.» *Spesialpedagogikk* (Årg. 80, nr. 4):4–14.

Dette er en artikkel som gir råd om hva som skal til for å få til gode overganger fra barnehage til skole for barn med nedsatt funksjonsevne. Forfatterne er spesialpedagoger og henter eksempler og råd fra egne erfaringer med flere prosjekter. Fokuset er på utfordringer og muligheter i planlegging og samarbeid om overgangen for barn som har behov for spesialundervisning og omfattende tilrettelegging av opplæringsstilbudet. Godt læringsutbytte og trygghet for barn og foreldre skapes gjennom samarbeid og kunnskapsoverføring mellom barnehage og skole, samt gjennom fysisk tilrettelegging, noe som krever planlegging i god tid før skolestart. Elever med spesielle behov kan ha svært ulike behov med hensyn til deltagelse i skolens læringsaktiviteter og det å få utbytte av opplæringen på grunn av deres varierende fysiske og kognitive forutsetninger. Det er derfor viktig å utnytte de mulighetene som ligger i samarbeid mellom fagpersoner og foreldre som har ulike kunnskaper og erfaringer. I planleggingsfasen er det viktig å gi foreldrene forståelse for hvor viktige de er som samarbeidspartnere og som støtte for sitt barn. De er viktige formidlere av barnets erfaringer, hva det liker, hvordan det reagerer og lærer i ulike situasjoner. Gjennom å skape positive forventninger til foreldrenes medvirkning og kunnskap og gjøre skolens aktiviteter og pedagogiske innhold forståelig for dem, vil foreldrene kunne oppleve trygghet og styrket tillit til skolen. God dialog om hvordan skolen vil organisere og legge til rette for læring, samt takle vanskelige situasjoner er viktig for foreldres trygghet.

Barnets egne opplevelser av å gå fra barnehage til skole er det også viktig å ta hensyn til. Mange barn kvier seg for overgangen og trenger foreldrene og andre som kan støtte dem og gjøre dem trygge på at de kommer til å ha det bra på skolen. Det er derfor viktig at både foreldre og barnehageansatte har kunnskap om skolen, at de vet hvor den er, hvordan det ser ut der, og at de tar turer sammen med barnet til skolen både formelt og uformelt. For å bli trygg

og selvstendig kan eleven trenge å bli kjent med voksne som kan hjelpe til med ulike ting som kan oppstå, det er derfor viktig at barnet treffer sentrale personer på skolen som rektor, inspektør og lærerne. Det at barnet kjenner andre barn det vil treffe på skolen, fra barnehagen eller nabolaget, kan også være med på å gi trygghet. Både kontaktlærer og andre lærere som har undervisning, er sentrale for elevens mulighet for deltakelse i klassen.

Det bør etableres et samarbeidsteam og kontaktlærer er da sentral som deltaker, eventuelt koordinator, i forberedende møter og i planlegging av overgangen og opplæringen. Teamet samordner og planlegger prosessen fra det siste året i barnehagen og over til skolen. Hovedoppgaven bør være å kartlegge elevens forutsetninger, legge til rette for et godt og inkluderende miljø og en aktiv deltakelse for barnet når det begynner på skolen. Dette innebærer blant annet organisering av spesialundervisningen, personalressurser og til rettelegging av fysisk miljø. Samarbeid og planlegging innebærer å fordele både ansvarsområder og oppgaver. I artikkelen gir forfatterne konkrete råd for hva som bør være tema for å fremme læringsutbytte, hvilke kommunikasjonsmuligheter man bør tenke på og hvordan man kan fremme sosial-emosjonell fungering⁵.

Faste deltakere i teamet kan være foreldre, ledelse og fagpersoner fra barnehage og skole, samt PP-tjenesten. Det er viktig at teamet består av fagpersoner med nødvendige kunnskaper og ansvar for gjennomføring av tilretteleggingen. Deltakerne i teamet kan variere noe etter hva som er tema for møtene. Forfatternes erfaring tilsier at rektors deltakelse er svært viktig for en god overgang og skolestart. Mange avgjørelser inkluderer økonomi og organisering, og rektors engasjement og holdninger blir derfor svært viktig.

---

⁵ Læringsutbytte • Opplæring i tråd med Kunnskapsløftet så langt det er mulig.

• Tilrettelegging av fysiske, sosiale og pedagogiske forhold for elevens deltakelse og læring. • Sikre gjenkjenning og et meningsfullt innhold for barnet. – Barnehage og foreldre gir barnet forkunnskaper som matcher skolens innhold, og overfører kunnskap om barnets forkunnskaper til skolen. – Tilrettelegging i skolen sikrer gjenkjenning og bruk av de kunnskapene og erfaringene barnet har med seg.

Kommunikasjonsmuligheter • Tilrettelegging for forståelig kommunikasjon med barnet, som aktiv bruk av tegn til støtte, kommunikasjonsbok, tekniske hjelpemidler, og personale som bruker kommunikasjonsmåtene. • Bygge opp språkferdigheter og kommunikasjonskompetanse hos barnet. • Lærere og andre elever lærer og bruker aktuelle kommunikasjonsmåter i alle opplæringsituasjoner med barnet.

Sosial-emosjonell fungering • Skape trygghet, motivasjon og tilknytning, redusere usikkerhet og angst. • Ivareta familien, med mulighet for medvirkning og innflytelse.

• Styrke barnets og familiens egen mulighet for å mestre overgang og skolegang.
• Klargjøring av samarbeidsrutiner inkludert familiens oppgaver og deltakelse.

Tøssebro, J. og Wendelborg, C. (red). (2014). Oppvekst med funksjonshemming – Familie, livsløp og overganger. Oslo: Gyldendal Akademiske

Boken handler om hvordan det er å vokse opp med funksjonshemming, om barna og deres familier. Dette er en fagfelleverdert antologi, som bygger på en longitudinell studie (1997–2012) av familier som har barn med nedsatt funksjonsevne. Ett av temaene som behandles er veien ut av jevnaldermiljøet fra barnehage til videregående skole. Her er det foreldre/pårørende og barn og unge som uttaler seg. Publikasjonen redegjør for lover og regler som gjelder på ulike områder når det gjelder inkludering av personer med nedsatt funksjonsevne og rettigheter for dem og deres foreldre/foresatte. Den har et minoritetsperspektiv ved at ett av kapitlene omhandler familier med innvandrerbakgrunn og deres erfaringer med hjelpeapparatet. Konklusjonen her er at man istedenfor å se disse familienes utfordringer som utslag av kulturforskjeller og ulik forståelse av funksjonshemming, heller bør se disse familienes ekstra utfordringer som en kombinasjon av manglende kunnskap om velferdssystemet og språklige barrierer. Informasjon til brukere beskrives ikke i boka, men når det gjelder skole tar den for seg hvordan foreldre opplever at de ikke har reelle valg og påvirkningsmulighet når det gjelder valg av skole og undervisningsopplegg. Samordning av tjenester når det gjelder utdanningsløpet er ikke et tema i boka. Organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering omtales ikke.

Forskning som ikke er fagfelleverdert

Berg, B. og A. M. Kittelsaa (2012). Dobbelt sårbar – Funksjonshemmete barn og unge i asylmottak. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning

Denne rapporten er den eneste vi har funnet som tar for seg situasjonen til barn og unge med funksjonsnedsettelse som bor i asylmottak. Den har dermed også et klart minoritetsperspektiv, uten å gå nærmere inn på situasjonen for ulike etniske minoriteter. Rapporten er basert på en breddeundersøkelse blant alle asylmottak og en dybdestudie i seks av mottakene. Oppdraget var i tillegg til å kartlegge forekomsten av funksjonsnedsettelse blant barn og unge i asylmottak å vurdere om disse barna og ungdommene var tilfredsstillende ivaretatt innenfor helsevesen, skole og ved mottaket som bomiljø. Hovedfunn er at det er utfordringer på flere nivå: overordnet er det utfordringer knyttet til juridiske rettigheter og økonomi, på praksisnivå er det utfordringer knyttet til kompetanse og samarbeid med kommunalt hjelpeapparat. På brukernivå understrekes det fra alle

hold at hovedutfordringen er selve mottakstilværelsen, som er en stor tilleggsbelastning for personer som i kraft av sine funksjonsnedsettelse allerede er i en sårbar situasjon. I de tilfeller det utfordringene overvinnes, er dette i stor grad personavhengig. Utfordringene er altså systemiske, mens løsningene overlates til den enkelte tjenesteutøver. Forskerne anbefaler bedre rutiner for identifisering av funksjonsnedsettelse i mottak, og kompetanseoppbygging om funksjonsnedsettelse blant ansatte på mottak. Videre er det stort behov for å utvikle informasjon til foreldre med funksjonshemmede barn, og samarbeidsrutiner for å sikre bedre koordinering mellom mottak og kommunalt tjenesteapparat. Bo- og omsorgssituasjonen i mottak er ikke tilfredsstillende, og det bør vurderes utvidet bruk av alternativ mottaksplassering. Det anbefales også tilbud om barnehage fra ett års alder, samt lik rett også til andre tjenester – også etter helse- og omsorgsloven. Videre etterlyses en avklaring med hensyn til rettigheter og finansiering av spesialundervisning.

Bragdø, A. og Spjelkavik, Ø. (2013). Individuell oppfølging av unge i ferd med å havne utenfor skole og arbeid. AFI-rapport 2013:9.

Dette er en evaluering av prosjektet «Overganger, samarbeid og koordinering», et tiltak mot skolefracfall i Lindesnesregionen. Prosjektets hensikt var å bedre samordning og organisering av innsatsen rettet mot utsatt ungdom 16–25 år. Rapporten omhandler samarbeid rundt ungdom med behov for oppfølging for å fullføre videregående skole og for å komme i jobb, men ungdom med nedsatt funksjonsevne er ikke nevnt. Det som kjennetegnet ungdommene i prosjektet, var at de slet på flere områder, sosialt og psykisk, og gjerne hadde gjort det i lang tid. Hovedfokus i prosjektet var hele tiden på tett individuell oppfølging, men hadde dreid fra et fokus på å gjennomføre videregående opplæring, til å finne en plass i arbeidslivet. Denne dreiningen hadde skjedd gjennom dialog mellom skole og andre parter, også fra arbeidslivet. Prosjektet var lokalisert sammen med, og samarbeidet tett med, oppfølgingstjenesten på skolen. Det konkluderes med at det å ha skolen som base for prosjektet var en fordel, ved at rådgiverne ved videregående skole ble involvert i arbeidsgruppa. Prosjektleder var lett tilgjengelig også for helsesøster og elever, og det var mange daglige og uformelle kontaktpunkter som la til rette for god kommunikasjon og praktisk samarbeid. Lokaliseringen til skolen ble dermed en avlastning og hjelp i skolens allerede pågående arbeid med elever som sto i fare for å falle ut av opplæringen, og i tillegg en ekstra ressurs og tilførsel av kompetanse, blant

annet om det lokale næringslivet, som skolen ikke selv hadde. Brukermedvirkning var godt ivaretatt, og var en suksessfaktor der ungdommens egen definisjon av problemstilling, løsningsforslag og tilretteleggingsbehov dannet grunnlag for virkemiddel og innsats. Skolens relasjon til NAV ble også styrket gjennom prosjektet. En dialogkonferanse tidlig i prosjektet la et godt grunnlag for dialogbasert samarbeid og praktisk handling. En forutsetning for at dette skal fungere, er at de som deltar har tilstrekkelig mandat fra sin organisasjon, etat eller institusjon til å gå inn for forpliktende løsninger og samhandlings tiltak. En velfungerende arbeidsgruppe er også en forutsetning for at innspill fra dialogkonferansen samles, prioriteres og gis retning for det videre, praktiske arbeidet.

Demri, Aisha Synnøve og Tonje Gundersen (2016): Tjenestetilbud til familier med barn med funksjonsnedsettelse. NOVA rapport 7:2016

Rapporten handler om foreldres opplevelser av offentlige tjenester når de har barn med funksjonsnedsettelse. Spørsmålet som søkes belyst er: Hvordan opplever foreldre hjelpetjenester når de har barn med funksjonsnedsettelse? Og hvilke mulige følger kan resultatene ha? Svarene baserer seg på en litteraturgjennomgang med studier fra Norge, Danmark, Sverige, Finland, England, Australia/New Zealand og Canada, samt en intervjuundersøkelse blant 10 foreldre til barn med funksjonsnedsettelse.

Både litteraturgjennomgangen og intervjuene finner at foreldres erfaringer varierer noen er godt fornøyd med informasjonen og tjenestene de får, og med hjelperne de møter. Flere rapporterte at de var fornøyde med enkelte tjenester og hjelpere, men at hjelpesystemet som helhet og opplevelsen av å kontinuerlig måtte stå på for å få og beholde hjelp, gjorde totalopplevelsen negativ. Det som oppleves som krevende er særlig det å forholde seg til hjelpesystemet som helhet og å få utløst hjelp fra de ulike instansene. Årsakene det pekes på er blant annet vanskelighetene med å orientere seg og å holde seg oppdatert fordi systemet er fragmentert, omfattes av ulike lovverk og ulike krav til dokumentasjon, samt at tjenestetilbudet varierer mellom bydeler eller kommuner.

Rapporten konkluderer med behovet for at foreldre får tydeligere og mer lett tilgjengelig informasjon om og tilgang til tjenester. Det pekes også på at en profesjonalisering av koordinatorrollen kan bidra til å sikre mer systematiske og likeverdige tjenester.

Dyrstad, K., Mandal, R. og Ose, S. (2014). Evaluering av Jobbstrategien for personer med nedsatt funksjonsevne. SINTEF: 1-257

Rapporten evaluerer Jobbstrategien, som skal gjøre overgangen fra skole til jobb lettere for personer med nedsatt funksjonsevne (se også om Jobbstrategien i innledningen til dette notatet, og vår gjennomgang av Arbeidsdepartementet (2013) i del 4: Tilsynsrapporter og administrative rapporter). Et funn i evalueringen er at aktørene i NAV, som hadde ansvaret for implementeringen, omdefinerte målgruppa til først og fremst å dreie seg om unge som sliter psykisk. Samordning av tjenester og informasjon til brukere er likevel ikke hovedtema her. Barn og unge uttaler seg gjennom intervju med personer i målgruppa. Antall intervjuer er ikke angitt, men det framheves at det var vanskelig å rekruttere, og en kan derfor anta at tallet er relativt lavt. Tjenestutøvere uttaler seg indirekte, ved gjennomgang av styringsdokumenter, og direkte ved intervju med 40 ansatte med ansvar for Jobbstrategien og ansatte ved NAV-kontor. Også arbeidsgivere er intervjuet. Publikasjonen har ikke et minoritetsperspektiv, og omhandler ikke informasjon til brukere. Samordning av tjenester gjennom utdanningsløp og i overgang til arbeid er et hovedtema her ettersom *Jobbstrategien* utgjør en modell for samordning av tiltak og tjenester. Jobbstrategien er lagt til Arbeids- og velferdsetaten og implementeres av NAV. I hovedsak omtales samarbeid mellom fylkeskoordinatorer for Jobbstrategien i NAV og arbeidslivscoacher for Jobbstrategien i NAVs Arbeidslivssentre, også på fylkesnivå. Mange av disse koordinatorene er også koordinatorene for Tilretteleggingsgarantien, noe som framheves som en god løsning fordi oppgavene hører naturlig sammen. Koordinatorene samarbeider med eksterne aktører, som fylkeskommunene, og følger opp lokale NAV-kontor i samordning av oppfølging på individnivå. Videre samarbeides det med helsetjenester og utdanningssektoren. Det framheves at to forhold har avgjørende betydning for skole- og utdanningsløp inkludert overgangen til arbeid, nemlig god arbeidsmarkedskompetanse i NAV og at brukerne er motivert for det løpet som legges. Det skal likevel understrekes at rapporten evaluerer implementeringen, ikke effekten av Jobbstrategien. Ettersom effekter ikke evalueres her, sier rapporten ikke noe om hvilken betydning slik samordning har for tjenester og tiltak for elever som er i ferd med å falle ut av skolen, men det beskrives at slik samordning inngår som en viktig oppgave for NAV-koordinatorene. Det framgår ikke hvordan overganger generelt i skole og utdanningsløpet, inkludert overgangen til arbeid, planlegges. Individuell

plan omtales ikke. Jobbstrategien har sine egne koordinatorene og arbeidslivscoacher. Verken brukermedvirkning i overganger og samordning eller overgangen fra barne- til voksenhabilitering omtales.

Frøyland, K. og T. Maximova-Mentzoni. 2016. «Sosialt arbeid og oppfølging av utsatt ungdom i NAV: Tiltak, metoder, samarbeid, og samordning, i og rundt NAV-kontoret. Sluttrapport fra evaluering av utviklingsarbeid i 15 prosjektområder.» AFI-rapport 2016:1

Rapporten omhandler ikke direkte barn eller unge med nedsatt funksjonsevne, men de inngår i målgruppa for arbeidet som evalueres. Her var et mål å etablere lokale arenaer for tverrfaglig samarbeid på saksnivå i NAV og mellom NAV og andre. En anbefaling er at det bør etableres tverrfaglige samarbeidsfora for behandling av enkeltsaker internt i NAV-kontoret hvor både statlige og kommunalt ansatte deltar (for eksempel ungdomsteam), og også samarbeid mellom NAV og andre instanser (for eksempel i form av henvisningsutvalg). Etablering av slike tverrfaglige møte- og samarbeidsfora der representanter fra tjenester som NAV, oppfølgingstjenesten (OT), barnevern og andre aktuelle instanser regelmessig eller ved behov møtes med nødvendige fullmakter for å samarbeide om enkeltsaker, framstår som et nyttig tiltak, særlig for å håndtere og koordinere arbeidet i de vanskelige sakene. Tett og omforent samarbeid kan også skje i form av samlokaliseringer eller tett samorganisering av tjenester der dette er mulig, for eksempel på mindre steder. Ansvarsgrupper og individuell plan (IP) i enkeltsaker kan fungere svært godt, men det å formalisere et slikt samarbeid på saksnivå gjør samarbeidet mindre personavhengig. Formell organisering er i seg selv ikke nødvendigvis tilstrekkelig. Godt samarbeid avhenger også i stor grad av hvem de som bekler de ulike rollene er og hva slags erfaring, kunnskap, ferdigheter og interesser de har. De som skal samarbeide trenger kjennskap til og kunnskap om hverandre, og må gis anledning til å bli kjent med hverandre. Det kan være fornuftig å jobbe systematisk med hvorfor man skal samarbeide, hvordan man best kan samarbeide, og hvordan man gjøre hverandre bedre både internt i NAV eller ungdomsteam og i andre samarbeidsfora der andre instanser deltar. I forskningslitteratur så vel som i empirien fra flere av utviklingsprosjektene framstår det som hensiktsmessig med teambasert oppfølging der teamets medlemmer innehar ulike roller og spisskompetanse. Vesentlige elementer som bør inngå er relasjonelle og sosialfaglige ferdigheter, kunnskap om bruk av arbeidsplasser og gode relasjoner til

arbeidsgivere, kunnskap om videregående opplæring og gode samarbeidsrelasjoner med den lokale skolen.

Gjertsen, H. og T. Olsen (2013). Broer inn i arbeidslivet. Elever med funksjonsnedsettelse i videregående opplæring – kartleggingsstudie av opplæringstilbud, organisering og tilpasninger. Bodø: Nordlandsforskning.

I dette arbeidsnotatet presenteres to delstudier: en kunnskapsstatus over norsk og internasjonal forskning, og resultatene fra en kartlegging i form av en spørreundersøkelse besvart av ansatte med ansvar for organisering og gjennomføring av særskilt tilrettelagt opplæring og spesialundervisning ved 171 videregående skoler. Problemstillingene som belyses, er hvordan opplærings tilbudet til elever med funksjonsnedsettelse organiseres i videregående skole, og hvem skolene samarbeider med og hva det samarbeides om når det gjelder overgangen fra videregående opplæring til arbeidsliv for denne gruppa. Funksjonsnedsettelsene er her avgrenset til utviklingshemming, sansetap (syn/hørsel) og bevegelseshemming. Kunnskapsstatusen viser at overganger fra videregående opplæring til arbeidsliv oppleves som problematiske, og at det kreves spesielle innsatser for en vellykket overgang. Anbefalinger fra litteraturen er at overgangsprosesser bør planlegges godt, og at planleggingen bør starte i god tid og involvere relevante aktører. Videre anbefales det at elevenes egne ressurser tas i bruk gjennom økt selvbestemmelse og medvirkning, at foreldre og nettverk bør trekkes inn, at fokus bør holdes på den vanskelige første-jobben, og at det bør være en gradvis overlappning mellom skole og arbeidsliv. Kartleggingsdelen viser at det i 2012 var rundt 11000 elever med funksjonsnedsettelse i videregående opplæring, hvorav 2800 med utviklingshemming. PPT var den viktigste samarbeidspartneren for skolene i planleggingen og tilretteleggingen av elevenes overgang til arbeidslivet. Skolene samarbeidet i adskillig større grad med arbeidsgivere enn med NAV i forbindelse med overgangen. NAV ble ofte involvert sent, og skolene hadde ofte ikke noe utstrakt samarbeid med NAV. Skolene ønsket at NAV skulle komme mer på banen, blant annet for å lette arbeidet med å finne praksisplasser og for å få overført relevant kunnskap om den enkelte elev til NAV med tanke på framtidig arbeidsutprøving. De fleste skolene fant det vanskelig å få tilgang på tilpassede arbeidsplasser. Mange mente også at det var en utfordring at arbeidsgivere var usikre på hvilket ansvar de påtok seg og hvilken oppfølging de ville få.

Grue, L. og Rua, M. (2010). Funksjonsnedsettelse, oppvekst og habilitering. NOVA Rapport 19/2010. Oslo: NOVA

Her uttaler barn og unge seg gjennom intervjuer med 12 unge i aldersgruppen 22 til 31 år – like mange av hvert kjønn. Alle har diagnoser som innebærer ulike former for og grader av fysisk funksjonsnedsettelse. Også tjenesteutøvere er intervjuet, nærmere bestemt ledere av koordinerende team i 22 kommuner/bydeler. Publikasjonen har ikke et minoritetsperspektiv. Informasjon til brukere belyses: I overgangen fra barne- til voksenhabilitering påpeker flere av informantene en mangel på informasjon om ordninger og tiltak. Overgangen ble dermed vanskelig, og de ble brått kastet fra en situasjon der de fleste følte seg ivaretatt, til å føle at de var helt overlatt til seg selv. Informasjon om søknads- og klageprosess beskrives ikke. Det vises til en svært stor variasjon i samordning av tjenester gjennom utdanningsløp og i overgang til arbeid. Betydningen av dette for skole- og utdanningsløp inkludert overgangen til arbeid, og for elever som er i ferd med å falle ut av skolen, beskrives ikke. Når det gjelder planlegging av overganger generelt i skole og utdanningsløpet, inkludert overgangen til arbeid, var de kommunale lederne opptatt av å bedre samordningen av informasjon og tjenester i overgangen fra barne- til voksenhabilitering, som etter fleres mening ikke var god nok, og der det er stor variasjon fra kommune til kommune. Et viktig tiltak ville være å forankre tjenesten høyere opp i kommunen enn det som er vanlig, for eksempel i rådmannens stab. Her vises det også til rapporten: «Samhandling gir god praksis – eksempler på nytten av habilitering og rehabilitering», utgitt av Helsedirektoratet (rapport 3/09). Kommunens størrelse og økonomi har mye å si for hvordan habiliteringstjenestene organiseres og samordnes, og hvor mye ressurser som kan brukes på koordinering. For å lette overgangene gjennom å sikre kontinuitet, er det viktig at koordinator ikke tilhører en aldersspesifikk tjenesteenhet, for eksempel grunnskolens PP-tjeneste. Rapporten har mer vekt på de helsemessige sidene og mindre på de utdannings- og yrkesmessige, men dette sies om hvordan individuell plan benyttes inn mot skole og arbeid: «Ungdommene i denne undersøkelsen [må] forholde seg til de barrierer samfunnet eller funksjonsnedsettelsen setter, for både utdannings- og for yrkesvalg. I tillegg er de fleste avhengig av at helse- og sosialtjenester virker sammen på en positiv måte, slik at tjenestene fremmer og ikke hemmer deres muligheter på utdannings- og arbeidsmarkedet» (s. 81). Hvordan brukervedvirkning ivaretas i overganger og samordning varierer en god del, både med

kommune, alder, og funksjonsnedsettelse. Organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering beskrives, igjen med en stor variasjon, og et hovedbilde av brudd mellom de to fasene. Betydningen av dette for skole og arbeid beskrives ikke.

Jakobsen, K. og Carstensen, T. (2015). Virksomme virkemidler når unge med tegnspråk skal bistås til arbeid – en kunnskapsoversikt. NTNU Senter for helsefremmende forskning

Dette er en kombinert litteraturgjennomgang og intervjuundersøkelse, som ikke direkte belyser våre forskningsspørsmål, men som likevel gir relevant kunnskap. Det foregår et nasjonalt forsøk kalt «Praksis og kunnskapsutvikling i NAV-kontor» og i dette inngår prosjektet «Virksomme virkemidler når unge med tegnspråk skal bistås til arbeid» som omhandler unge voksne med tegnspråk i alderen 18–30 år. Denne rapporten dreier seg om sistnevnte prosjekt, som er et samarbeid mellom praksis, forskning, utdanning og brukere. Bakgrunnen for prosjektet var at i Norge har gruppen unge med redusert funksjonsevne vansker med å komme ut i lønnsarbeid. Med utgangspunkt i «Praksis og kunnskapsutvikling i NAV-kontor» er formålet med denne rapporten å samle aktuell kunnskap om NAV-ansatte som bistår unge med tegnspråk til arbeid og valg av tiltak og virkemidler. Studien kom frem til fem sentrale tema basert på litteraturgjennomgangen: utdanning og arbeidserfaring, tilrettelegging, sosial integrasjon, oppfølging av arbeidsgiver og tilleggsproblematikk. Det ble også gjennomført kvalitative intervjuer med døve arbeidstakere. Et aktuelt tiltak som kom frem i de individuelle intervjuene med de unge døve arbeidstakerne for å tilrettelegge utdanningsløpet for tegnspråkbrukere, var tilbud om tolketjeneste under utdanning. I tillegg ble tiltak som skrivevolking og en person som kunne bistå med notater under forelesninger foreslått. Videre ble det etterspurt tiltak som mulighet til å gå ett år ekstra, altså å kunne bruke lenger tid enn normalt. Et annet funn er at det ikke gis nok informasjon om hva NAV kan bistå med tidlig i den enkeltes utdanningsløp. Kunnskap blant NAV-ansatte om det lokale arbeidsliv, samt kontakter og kunnskap om det å være döv og de utfordringer det medfører etterspørres av informantene i studien. Mange av informantene ønsker at saksbehandleren i NAV som skal bistå med jobbsøking kan tegnspråk. Et nyttig virkemiddel i denne sammenhengen synes å være tilbud om opplæring av enklere tegnspråk til både ledere og kolleger. Dette er et virkemiddel man har tatt i bruk i fagmiljøene i Danmark og Sverige, og som også kunne vært et tilbud i Norge.

Kermit, P., Tharaldsteen, A. M., Haugen G. M. D. og Wendelborg, C. (2014). En av flokken. Inkludering og ungdom med sansetap – muligheter og begrensninger, NTNU Samfunnsforskning

Målet med prosjektet «Inkludering av barn og unge med sansetap i skole og fritid» var å generere kunnskap om skolesituasjonen til barn og unge med sansetap. Denne rapporten om prosjektet handler ikke om overganger i seg, men fenomenet omtales. Her hører vi fra følgende grupper: Foreldre/pårørende; Barn og unge; Ressurspersoner i ungdommenes nettverk. Data-grunnlaget er en surveyundersøkelse besvart av 175 ungdommer med hørsels- og/eller synshemming og en intervjuundersøkelse med 10 ungdommer, 7 foreldre og 14 ressurspersoner. Publikasjonen har ikke noe minoritetsperspektiv. Informasjon til brukere beskrives ikke. Samordning av tjenester gjennom utdanningsløp og i overgang til arbeid er et hovedtema. Det beskrives hvordan overganger for barn med sansetap kan være mer kritiske og mer sårbare enn for barn uten slike utfordringer, og hvordan samordning av tjenester eller mangel på slik samordning har betydning. Opparbeidede relasjoner brytes og kunnskap og innsikt om barnet og familiens situasjon følger ikke alltid med fra en hjelpeinstans eller en institusjon til en annen. I materialet fant forskerne flere eksempler på at mottakerskolen vegret seg mot å få informasjon om barnet og barnets behov. De ønsket å starte med «blanke ark» og bygge opp sin egen kompetanse fra bunnen av. Dette kan få negative konsekvenser for barna og virke merbelastende for foreldre/foresatte. Noe annet som har uheldige konsekvenser er når informasjon og kunnskapsoverføring uteblir i overgangen mellom skoler. Foreldrene mener at overgangen fra for eksempel barnehage til skole er vanskelig. Når foreldrene hadde barn i barnehagealder ga foreldrene uttrykk for at de var bedre fulgt opp, ofte var det kun en kontaktperson og mer stabilitet i personalet ved barnehagene. Skolene beskrives oftere som et sted med større gjennomstrømning, løsere bånd og vanskeligere tilgjengelig på informasjon. Selv om informantene forteller om ulike forløp, er de fleste foreldrene opptatt av at de brukte mye tid på å innhente informasjon og «å ta utdanning» i hva det betyr og hvilke konsekvenser det har å få et barn med sansetap. Samordning og samarbeid mellom ulike fagpersoner anses som viktig for at skolen skal tilrettelegges den enkelte. Blant annet pekes det på hvordan en nøytral brukernorm er til hinder for individuell tilrettelegging. Rapporten omtaler ikke hvilken betydning samordning av tjenester og tiltak har for elever som er i ferd med å falle ut av skolen, individuell plan,

overgang fra barne- til voksenhabilitering, eller hvordan overganger generelt planlegges i skole og utdanningsløpet, inkludert overgangen til arbeid.

Kittelsaa, A. og Tøssebro, J. (2015). *Vi sprenger grenser*. Følgeevaluering av et pilotprosjekt. NTNU Samfunnsforskning

Vi sprenger grenser var en satsning på undervisning av elever med generelle lærevansker, utviklingshemming eller sammensatte funksjonsvansker i regi av Statped – Statlig spesialpedagogisk tjeneste. Den første fasen av *Vi sprenger grenser* tok form av en serie pilotprosjekter organisert rundt enkeltbarn, både i barnehage og skole og i ulike deler av landet. Denne rapporten er et resultat av en følgeevaluering der forskerne har fulgt aktivitetene i de enkelte pilotene og dokumentert disse. Hensikten er læring og spredning av kunnskap fra disse prosjektene. I tillegg til prosjektlederne fra Statped, uttaler også foreldre/pårørende og barn og unge seg. Rapporten har ikke et minoritetsperspektiv. Denne publikasjonen handler heller ikke direkte om informasjon, men det beskrives at foreldre som deltar i piloten opplever seg ivaretatt når noen andre tar ansvar for å finne ut hvordan ting skal gjøres og hvilke rettigheter de har. Samordning av tjenester gjennom utdanningsløp og i overgang til arbeid beskrives. Pilotprosjektets hovedanliggende var å samordne tjenestene rundt barn i barnehage og skole. Pilotprosjektet ble forankret i Statped både sentralt og regionalt. Det ble også forankret i de kommunene hvor de involverte barnehagene og skolene befant seg. I de fleste regionene ble det etablert lokale prosjektgrupper hvor ansatte i barnehager og skoler, foreldre og representanter for kommunen ved PP-tjenesten og andre instanser deltok. Selve satsningen i barnehagene og skolene besto av veiledning, intervensjoner som for eksempel ASK (alternativ supplerende kommunikasjon), NMT (norsk med tegnstøtte) eller tegnspråk. Det ble også tatt i bruk ulike teknologiske hjelpemidler som I-Pad og interaktive tavler. *Vi sprenger grenser* ble i all hovedsak ansett som vellykket. Dette kommer fram gjennom barnas og elevenes utvikling, ved de ansattes opplevelse av økt kompetanse og blant foreldre som har en opplevelse av å bli tatt på alvor og trukket inn som samarbeidspartnere. Bruken av teknologi både i opplæringen og i forbindelse med veiledning ble etter hvert opplevd som et nyttige og nødvendige virkemidler for å utvikle gode opplærings- og veiledningssituasjoner. Prosjektlederne og de øvrige rådgiverne fra Statped som var aktive i prosjektfasen fikk gode skussmål både fra ansatte og foreldre. Samordningens positive konsekvenser: Ansatte har opplevd å bli tatt på alvor som betydningsfulle samarbeidspartnere, og de har hatt glede av å få

tilført ny kunnskap som har gjort dem rustet til å møte nye utfordringer. Foreldrenes fornøydhetsanses å ha sammenheng med at de og barna ble tatt på alvor, informert, gitt opplæring og trukket med som aktive deltakere i vurderinger rundt eget barn. *Suksesskriterier* var god og langsiktig planlegging, involverte lærevillige ansatte, og integrering av spesialpedagogisk kompetanse i hverdagen. *Barnehagepilotene* betegnes som vellykkede. Suksesskriterier her var den gode og konkrete veiledningen og oppfølgingen som Statped har stått for, og den viljen ansatte og styrere har hatt til å gå inn for arbeidet i pilotene med stort engasjement og vilje til å lære. Tverrfagligheten og samarbeidet mellom rådgivere i Statped har også vært et viktig suksesskriterium. Foreldrenes støtte og velvilje har bidratt, og det har vært utviklet et godt samarbeid mellom foreldre og ansatte. Et suksesskriterium har også vært at barnehagestyrere har vært villige til å bruke vikarbudsjetten for at ansatte kunne delta på opplæring, kurs og veiledning. *Skolepiloten*, forankringen må skje på ledernivå og det er viktig at både PP-tjenesten og Statped arbeider på systemnivå og ikke bare er opptatt av enkeltelever. Det er viktig at skolens ledelse har en positiv holdning til inkludering og er villig til å investere i å utvikle gode holdninger og inkluderende praksis blant hele personalet. Lærere må ønske inkludering og tar konsekvensen av hva det betyr i klasseroms- og lærings-situasjonen. *Barrierer*: Bildet som tegnes av de ulike pilotene er at det går veldig bra i barnehagen, ganske bra i de første årene i barneskolen, litt mindre bra på mellomtrinnet, mens ungdomsskolen har store vansker med å lykkes med inkludering av elever med utviklingshemming og sammensatte vansker. Dette anses å ha en sammenheng med økende kompleksitet mht. antall ansatte og fagpersonells ulike oppgaver, det vil si at god koordinering blir mer krevende og at kravene til elevenes prestasjoner øker med alder noe som preger undervisningen og lærernes fokus. Rapporten sier ikke noe om betydningen av samordning av tjenester og tiltak for elever som er i ferd med å falle ut av skolen, eller hvordan overganger generelt i skole og utdanningsløpet, inkludert overgangen til arbeid, planlegges. Heller ikke brukervedvirkning eller organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering beskrives.

Krane, L., Makarova, A. og Brøndbo, P. H. (2017). Kunnskapssammenstilling om faktorer som påvirker samhandling mellom velferdssektorene om utsatte barn og unge. Regionalt kunnskapssenter for barn og unge, Nord (RKBU Nord)

Dette er en kunnskapsgjennomgang basert på forskning der alle grupper (foreldre/pårørende, barn og unge, tjenesteutøvere, politikere og andre) uttaler

seg i de ulike gjennomgåtte publikasjonene. Det er 0–24-samarbeidets videre definisjon av utsatte barn og unge, der barn og unge med redusert funksjonsevne er en undergruppe, som legges til grunn i denne publikasjonen. Her vil vi trekke fram det som ser ut til å være generelt og dermed også omfatter vår målgruppe, samt enkelttilfeller der denne gruppa omtales spesielt. Publikasjonen har ikke et minoritetsperspektiv i seg selv, men noen av de gjennomgåtte publikasjonene har det. Det gjelder ikke omtalene av publikasjoner som omhandler barn og unge med funksjonsnedsettelse. Rapporten omtaler lovanvendelsen for et bredt spekter av lovverk som omtales i flere ulike gjennomgåtte publikasjoner. Informasjon er i denne rapporten mest behandlet som et problemfelt mellom ulike instanser der taushets- og opplysningsplikt balanceres mot hverandre, og bare unntaksvis beskrives informasjon til brukere. Ett unntak er Jakobsen og Carstensen (2015), som vi også omtaler. Når det gjelder samhandling mellom ulike etater og tjenesteytere, sier forfatterne at det generelt etterlyses forskningsbasert kunnskap om omfanget av slik samhandling, utfordringer, og konsekvenser av manglende samhandling. Rapporten *Samarbeid til barnets helhetlige utbytte? En case-basert studie av samarbeidet rundt barnehagebarn med individuell plan* (Nilsen og Jensen 2010) gjennomgås. Studien dreier seg om IP-samarbeidet rundt seks barnehagebarn med funksjonsnedsettelse, der et hovedfunn er at det er utfordringer knyttet til koordinering av samarbeidet på tvers av sektorer og fagområder, til utnyttelse av individuell plan, til å sikre kontinuitet i overgangen barnehage/ skole, og til å utnytte både den faglig funderte og den erfaringsnære kompetansen i et tverrfaglig team. Det påpekes at det er behov for mer forskning på flere av disse områdene. Også en del publikasjoner som tar for seg overganger for utsatt ungdom kan nevnes her, selv om de ikke fokuserer på unge med funksjonsnedsettelse: NOVA-rapporten *Sluttevaluering av utviklingsarbeidet. Utsatte unge 17–23 år i overgangsfaser* av Kristiansen og Skårberg (2010), og artikkelen *Lindesneslosen – et individuelt oppfølgingsprosjekt blant utsatt ungdom* av Collett og Bragdø (2016), som handler om et prosjekt for reduksjon av utenforskap og frafall fra skole og arbeid. I begge disse omtales en ‘los’-modell med individuell tilnærming, brukerstyring og informerte valg som suksesskriterier for fullføring av skolegang og overgang til arbeid. PhD-avhandlingen *Fra ide til virkelighet! Implementering og bruk av individuelle planer i psykisk helsevern – en kvalitativ studie* (Holum 2013) påpeker at det kan være

vanskelig å finne noen som vil ta på seg koordinatorrollen, og at brukermedvirkning dermed blir vanskeliggjort. I en artikkel som inngår i samme arbeid (Holum og Toverud 2013) vises det at uklar ansvarsfordeling gjør planarbeidet i IP vanskelig, mens en stabil koordinator i kombinasjon med at brukerne ønsker å delta og har gode forutsetninger for det fremmer en god planprosess.

Legard, S. (2013). De vanskelige overgangene. En kunnskapsoversikt over forskning, politikk og tiltak for å bedre unge funksjonshemmedes overgang til høyere utdanning og arbeid. AFI-rapport 2013:7. Oslo, Arbeidsforskningsinstituttet

Denne rapporten har hovedfokus på overganger fra videregående skole, og unge med nedsatt funksjonsevne, tjenesteutøvere og politikere uttaler seg gjennom et datagrunnlag bestående av a) statistikk og litteratur, NOUer, St Meld, lovtekster, budsjetter, avtaler; b) intervjuer med ansatte i politiske instanser, utdannings- og arbeidsliv og støtteapparat og c) spørreundersøkelse og intervjuer med unge med nedsatt funksjonsevne. Publikasjonen har ikke et minoritetsperspektiv? Den gjengir en evaluering av aktivitets- og rapporteringsplikten i Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven, som konkluderer med at denne plikten etterleves i liten grad. Informasjon til brukere omtales. Det påpekes at mangel på informasjon om muligheter for tilrettelegging og hjelpemidler er en barriere for unge med nedsatt funksjonsevne som ønsker å ta høyere utdanning. Informasjon om søknads- og klageprosess omtales ikke. Det framheves at ansatte ved utdanningsinstitusjonene har liten relevant kunnskap, og at dette begrenser kvaliteten på den informasjonen som faktisk gis. Samordning av tjenester i overgang til høyere utdanning er et hovedtema i rapporten. I all hovedsak påpekes det at det er store mangler ved slik samordning. Det vises til Grue og Rua 2010, og konkluderes med at «problemer med koordinering av tjenester – eller bortfall av tjenester i overgangsfasen – kan ta tid og energi vekk fra studier og jobb og over til å administrere tjenestene man mottar» (s. 24). Når det gjelder hvilken betydning slik samordning har for tjenester og tiltak for elever som er i ferd med å falle ut av skolen, påpekes det at til tross for svært mange prosjekter som tar sikte på å redusere frafall blant annet gjennom samarbeid mellom ulike instanser, har unge med nedsatt funksjonsevne vanligvis ikke vært et tema i forskningen på frafall fra videregående skole. Dermed vet man ikke sikkert hvilken betydning slikt samarbeid kan ha for denne gruppa. Viktigheten av samordning i overganger etter videregående skole understrekes og begrunnes, og det vises til forskning som

avdekker mangler og diskontinuitet som følge av slike mangler. Hvordan individuell plan og koordinator benyttes inn mot skole og arbeid eller hvordan brukermedvirkning ivaretas i overganger og samordning beskrives ikke. Behovet for organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering omtales flere steder, for eksempel: «For mange er også behandlingstilbudet fra helsevesenet preget av brudd når de fyller 18 år, ettersom det ikke finnes systemer for overføring av informasjon eller rettigheter fra barnehabilitering til voksenhabilitering» (s. viii); «Det finnes også overgangspolitikker som i større grad fokuserer på brobyggende tiltak i overgangene etter skole og studier, som handler om karriererådgivning, samarbeid skole-NAV, praksisplasser, traineeprogram, spesialtilpassede rehabiliteringstilbud og offentlige retningslinjer til ansatte i støtteapparatet. Informasjonen om i hvilken grad en del av disse tiltakene har blitt etterfulgt i praksis, og hvordan de eventuelt har bidratt til å lette overgangene, er knapp – noe som tyder på at flere av forslagene i liten grad har ført til ny praksis» (s. viii); «tiltak som individuell plan og kommunale koordinerende habiliteringsenheter [har] blitt iverksatt for å lette samordningsbyrden [...] Evalueringer av slike tiltak er imidlertid uklare på i hvilken grad dette har bedret situasjonen til familier som har barn med omfattende hjelpebehov eller unge i samme situasjon» (s. 29).

Næss, A. og L. Grue (2012) Habilitering som koordinerende tiltak. NOVA rapport 4/12

I rapporten omtales habiliteringstilbud, individuell plan og koordinerende enhet, men angår primært det generelle tilbudet, men overgangen fra skole til arbeid berøres. Undersøkelsen gir kunnskap om hvordan tre ulike brukergrupper har erfart sine møter med habiliteringstjenesten med mål om å bedre den koordinerte innsatsen overfor brukere som har behov for habilitering og rehabilitering. Studien baserer seg på surveydata fra 32 familier med barn med funksjonsnedsettelse og intervjuer med syv familier med innvandrerbakgrunn og fem unge med funksjonsnedsettelse.

I følge enkelte av de unge informantene fikk de andre tjenester enn det de hadde behov for, og dels fikk de ikke informasjon. De opplevde at det var mer opp til dem selv hvilke tjenester og ordninger de fikk tilgang til. Hovedinntrykket fra intervjuene var at tjenestetilbudet ble innskrenket på en slik måte at integrering og inklusjon i utdanning og arbeidsliv ble hemmet.

Generelt var det få som hadde fått informasjon om habiliteringstilbudet, de fleste fikk det først fra tjenesteapparatet, primært ved første møtet for

eksempel med habiliteringstjenesten. De unge opplevde at det ikke var noen automatikk i overgangen, og det var mange nye ting de lurte på som de ikke fikk automatisk svar på. Overgangen fra barnehabiliteringen til voksenhabiliteringen resulterte i et brudd med tjenesteapparatet, til tross for at de fortsatt hadde behov for tjenestene. Et slikt kontaktbrudd kan være opplevd som vanskelig og det å innhente informasjon om tilbud og rettigheter som gjelder for voksenhabiliteringen tidkrevende. Overgangen innebærer gjerne nye tjenestebehov rettet mot utdanning og arbeid, samtidig som tjenestebehov knyttet til en sykdomstilstand kan forbli de samme. For å sikre kontinuitet er det behov for overgangsordninger eller direkte personansvarsoverføringer mellom ulike tjenesteytere.

Ose, S. O., Mandal, R. og Mordal, S. (2014). Utfordringer med ungdomssatsingen i Sør-Trøndelag: et system- og aktørperspektiv. Trondheim: SINTEF Teknologi og samfunn.

Dette er en delrapportering fra det nasjonale forsøket «Praksis og kunnskapsutvikling i NAV-kontor», hvor målet er økt og bedret samarbeid mellom praksis, forskning, utdanning og brukere. Målet er å gi et bilde av hvordan NAV og andre aktører arbeider med unge med sammensatte behov. Datainnsamlingen er gjort i Sør-Trøndelag og omfatter en surveystudie til 600 unge brukere av NAV i alderen 16–30 år, intervjuer med ledere og veiledere i NAV, ansatte ved fem videregående skoler og relevante aktører i fylkeskommunen. Surveien viser at mange av de unge brukere av NAV har sammensatte behov, og 20 prosent har så store helseproblemer at de hverken kan arbeide eller å gå på skole, og må oppnå bedre helse før de kan være i aktivitet. De som har helse til å jobbe eller å gå skole, ønsker i stor grad det, men opplever NAV som for restriktive når det gjelder økonomisk støtte til mer skolegang, dette gjelder særlig de med skrive- og lesevansker. De med sykdom og helseproblemer mener NAV ikke er konsekvente med hensyn til hvem som får støtte og ikke, og opplever liten forståelse for at helsemessige utfordringer har ført til at de ikke har fullført ordinært skoleløp. NAV oppleves også som lite hjelpsom både av de som har fått jobb og av de som har fått avslag på jobb. NAV formidler ikke kontakt med arbeidsgivere, for de som har hatt praksisplass opplever flere det som at virksomhetene kun er ute etter gratis arbeidskraft og at de ikke får jobb uansett hvor god jobb de har gjort.

Blant de med større sammensatte utfordringer rapporterer mange at de ikke er klar for ordinært arbeidsliv. Hovedproblemene er dårlig selvfølelse,

sosiale problemer, psykiske problemer, ensomhet, manglende motivasjon og generelt dårlig mestringsfølelse etter mange nederlag. I følge forfatterne bidrar de sammensatte behovene til at det er vanskelig og tidkrevende å finne gode og langsiktige løsninger som gir varig tilknytning til arbeidslivet.

Publikasjonen har ikke noe minoritetsperspektiv. Informasjon til brukere er ikke et tema. Samordning av tjenester gjennom utdanningsløp og i overgang til arbeid og betydningen av samordning under utdanningsløpet omtales. Et funn er at samordningen mellom NAV, PP-tjenesten, skolen og kommunen er mangelfull. En bedre samordning antas å ha stor betydning fordi den vil kunne gi ungdommer som har helseutfordringer og som ønsker å fullføre utdanning eller komme i jobb muligheten til dette. Det innebærer behov for økt fleksibilitet i hvordan utdanning kan fullføres mht. tid og fravær og vurdering av elevene. For dem som ikke ønsker eller klarer å gå på skolen etterlyses bedre samarbeid med kommunen og at de tar et ansvar. En slik økt fleksibilitet i utdanningssystemet kan ha stor betydning for at unge skal klare å fullføre og ikke falle ut av skolen. Det rapporteres fra Fylket om gode erfaringer med å jobbe med unge i grupper fordi de påvirker hverandre positivt, samtidig som sterk brukervedvirkning synes å være en betingelse.

Rapporten gir ingen informasjon om planleggingen av overganger generelt i skole og utdanningsløpet, inkludert overgangen til arbeid. Heller ikke omtales hvordan individuell plan og koordinator benyttes inn mot skole og arbeid, eller organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering.

Schafft, A. og Mamelund, S.-E. (2016). Forsøk med NAV-veileder i videregående skole. En underveis rapportering. AFI-Rapport 2016:04. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.

Rapporten handler om «utsatt ungdom», inkludert dem med nedsatt funksjonsevne. Denne evalueringen av «Forsøk med NAV-veileder i videregående skole» er gjennomført på oppdrag av Arbeids- og velferdsdirektoratet. Forsøket går ut på at lokale NAV-kontorer og videregående skoler inngår et samarbeid som i praksis innebærer at NAV-veiledere tilbringer store deler av sin arbeidstid på skolen og den resterende tid på sine NAV-kontor. På skolen er NAV-veilederne integrert i skolens elevtjenester, og på NAV-kontoret deltar de i kontorets ungdomsrettede arbeid. Målgrupper er a) ungdom mellom 15–21 år som har avsluttet grunnskolen og står utenfor videregående opplæring og arbeidsliv og b) elever i videregående opplæring som står i fare for å falle ut

av videregående opplæring. Her er det tjenesteutøvere som uttaler seg. Data-materialet består av en kvalitativ studie (lokale studier) i syv piloter, samt kvantitative data. Publikasjonen har ikke noe minoritetsperspektiv, og omhandler ikke informasjon til brukere. Hovedtemaet er samordning. NAV-veilederne bistod elever som trengte hjelp med sosiale tjenester og NAVs virkemidler, i samarbeid med andre hjelpeaktører som fylkeskommunal oppfølgingstjeneste. Målet var å forebygge frafall og øke gjennomføringen av videregående opplæring. Forskerne finner at gjennom forsøket har skolene som var med i prosjektet og NAV fått bedre kompetanse om hverandres tiltak og virkemidler, og utviklet hensiktsmessige former for samarbeid rundt utsatte ungdommer. Evalueringens kvalitative resultater tar opp flere problemstillinger som bør utforskes nærmere før man kan ta endelig stilling til om og hvordan en ordning med NAV-veileder i skolen skal fortsette. Samarbeidet mellom NAV-veilederne og Oppfølgingstjenesten (OT) bidrar til bedre oppfølging og tilbakeføring til skole for dem som ikke er under utdanning eller i arbeid, og det forebygger dermed frafall. NAV-veilederne er i stand til å følge opp elever som er i ferd med å droppe ut av skolen på en langt bedre måte enn det OT klarer. I intervju med OT gir de uttrykk for at NAV-veiledernes engasjement og den informasjonen de gir til ungdommen om arbeidsmarkedet og betydningen av utdanning i mange tilfeller hindrer frafall. NAV-veilederne kommer også tidligere inn enn det OT vanligvis gjør, det vil si før de unge har droppet ut. Rapporten sier ikke noe om hvordan overganger generelt i skole og utdanningsløpet, inkludert overgangen til arbeid planlegges. Heller ikke individuell plan og koordinator, brukermedvirkning, eller organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering omtales i denne rapporten.

Solstad, M., Strømsvik, C. L. og Bliksvær, T. (2015). Det handler om samhandling! Kartlegging av kompetanse og tilbud om aktivitet og deltakelse innen habilitering for barn og unge i kommuner og i spesialisthelsetjenesten. Arbeidsnotat 1008/2015. Nordlandsforskning

Kunnskapen om barn og unge og habiliteringsinnsatsers effekt på samfunnsdeltakelse er mangelfull. Formålet med denne studien var å kartlegge kompetanse og kunnskap om tilpasset fysisk aktivitet og deltakelse for barn og unge med funksjonsnedsettelse i kommuner og i helseforetak (spesialisthelsetjenesten). Koordinerende enhet ble brukt som informanter. For å belyse hovedspørsmålet i studien formulerte forskerne problemstillinger som retter fokus mot henholdsvis koordinerende enhet selv, mot kompetansen i

tjenestene, og mot tilbudene. Studien finner at kunnskapen om tilpasset fysisk aktivitet som virkemiddel for økt deltakelse for barn og unge med funksjonsnedsettelse er lav, tilfeldig, og til dels personavhengig. Kartleggingen understøtter også tidligere forskning som finner at etableringen av koordinerende enhet i kommunene ikke har kommet så langt som man har kunnet forvente, og at det eksisterer problemer med manglende ansvars- og rolleavklaring. Kjerneoppgaver for koordinerende enhet, som individuell plan,) er mangelfullt utarbeidet, og studien tyder ikke på at det har funnet sted noen nevneverdig endring i positiv retning. Publikasjonen har et minoritetsperspektiv. Koordinatorene tematiserte spesielle utfordringer knyttet til barn/unge med ikke-norsk etnisk bakgrunn, eller som har foreldre med ikke-norsk etnisk bakgrunn. Utfordringene består dels i en skepsis til myndighetsorganer, men også i språkproblemer og på den annen side at det innen habiliteringsfeltet finnes lite flerkulturell kompetanse. Informasjon til brukere omtales ikke i denne publikasjonen. Det som beskrives er koordinatorenes synspunkter på samordningen av ulike tjenester og tiltak. Organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering omtales ikke.

Svalund, J. og Hansen, I. L. S. 2013. Inkludering av personer med nedsatt funksjonsevne i arbeidslivet. Fafo-Rapport 2013: 54. Oslo: Fafo.

Spørreundersøkelsen om virksomheters inkludering av mennesker med nedsatt funksjonsevne ble gjennomført høsten 2013. Undersøkelsen omfatter 1600 virksomheter med ti ansatte eller flere. Formålet var å kartlegge hvilke holdninger og praksiser virksomheter i norsk arbeidsliv har når det gjelder personer med nedsatt funksjonsevne. Det fleste virksomheter betegnet som svært eller ganske viktig, er rask og enkel tilgang til tekniske hjelpemidler. Nesten like mange, 90 prosent, vurderte også økonomisk støtte til tilrettelegging på arbeidsplassen som viktig. Samtidig finner studien at tilgang til råd og veiledning, og at prosedyrer er enkle og virkemidler lett tilgjengelige, vurderes som viktig av virksomhetene. Deretter følger kompensasjon for sykefraværsutgifter og tilskuddsordninger.

Wendelborg, C., Kittelsaa, A. M. og Wik, S. E. (2017). Overgang skole arbeidsliv for elever med utviklingshemming. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning
Studien omhandler personer med utviklingshemmings deltakelse i ordinært og skjermet arbeidsliv, samt skolens tilrettelegging med tanke på fremtidig arbeidsdeltakelse. Datagrunnlaget består av en registerstudie og en evaluering

av skolens tilrettelegging for elever med utviklingshemming med fokus på fremtidig arbeidsdeltakelse. Evalueringen gjøres på bakgrunn av casestudier i to fylkeskommuner; intervjuer med elever, foresatte, lærere, skoleledere, NAV og PPT. En surveyundersøkelse til foreldre/foresatte til elever med utviklingshemming, en til videregående skoler med utviklingshemmede elever og en til leder for PPT og videregående skole i alle landets fylker. Dataene fra registerstudien vurderes som solide, mens svarprosenten surveyundersøkelsen var for lav. Funnene tyder på at majoriteten (80 %) går rett over i uføretrygd ved myndighetsalder, og at unge med utviklingshemming er i utkanten av alt arbeidsliv – ordinært så vel som skjermet. Skolene oppgir at de har gode rutiner for informasjonsflyt mellom grunnskole og videregående opplæring om elever med utviklingshemming. Videregående skoler rapporterer at avgiverskolen underkommuniserer elevens utfordringer og vansker blant annet for å sikre at den videregående skolen tar imot eleven. Det er en klar overrepresentasjon av elever med utviklingshemming i restaurant- og matfag, naturbruk, bygg og anleggsteknikk og design og håndverk, en indikasjon på at elever med utviklingshemming ikke har samme valgfriheten i utdanningsvalg som andre elever. Elevene er ofte løst tilknyttet et utdanningsprogram og tilhører et spesielt tilrettelagt tilbud med særlig vekt på arbeidstrening eller hverdagsliv-/botrening. Elever med utviklingshemming deltar lite sammen med elever uten funksjonsnedsettelse i undervisningstimer. Lærerne i fellesfag rapporteres å være mindre positive til å ha utviklingshemmede elever med i sine timer, enn hva lærere i programfag er. Funnene indikerer at forventningene om kompetanseoppnåelse er lav og baserer seg på holdninger og tidligere erfaringer, og i mindre grad på vurdering av individuelle elevers forutsetninger og evner. Et viktig funn er at forventningene til utviklingshemmede elevers kompetanseoppnåelse og deres opplæringstilbud også er påvirket av det liv som en tror venter dem etter endt skolegang. Dersom skolen forventer at voksenlivet til utviklingshemmede elever vil orientere seg mot kommunale dagtilbud, kan lista på faglig innhold og forventninger til hva elevene skal lære seg bli lagt lavere enn om en tror at elevene har et voksenliv orientert mot arbeidsmarkedet. Publikasjonen har ikke et minoritetsperspektiv. Informasjon til brukere er ikke tematisert. Samordning av tjenester og med arbeidsmarkedet er et viktig tema. Forskerne finner ingen sammenheng mellom skolens tilrettelegging og elevens deltakelse i arbeidslivet. Skoler understreker viktigheten av et godt samarbeid med bedrifter i overgangen til arbeidsliv, men påpeker samtidig at en overgang

til arbeidsliv avhenger av engasjement, holdninger og samarbeid med kommune og NAV og storsamfunnet forøvrig. Videre understrekes viktigheten av at det finnes bedrifter som har mulighet til å ta imot personer med utviklingshemming, samtidig som det oppleves at det har blitt vanskeligere å få tak i Varig Tilrettelagte Arbeidsplasser (VTA). Det er en klar tilbakemelding fra skoler at det er for få VTA-plasser og det er vanskelig å oppnå arbeidsplasser i ordinære bedrifter. Studien finner at NAV først blir involvert når eleven har blitt 18 år. For elever under 18 år har ikke NAV noe formelt ansvar for å bidra med planlegging og tilrettelegging av overgang til arbeidslivet. Selv om ansatte fra NAV er til stede på flere av case skolene, har de svært lite å gjøre med elever med utviklingshemming, og det ser ut til at NAV ofte foreslår uføretrygd for disse elevene. Individuell plan er viktig for å sikre elever med utviklingshemming en god overgang fra skole til arbeids- og voksenliv, fordi den skal sikre at vedkommende får et helhetlig, koordinert og individuelt tilpasset tjenestetilbud. Imidlertid finner de at IP ikke benyttes som forutsatt og derfor er til liten praktisk nytte. Flere skoler kommenterer at IP og kommunens koordineringsansvar ofte ikke fungerer og ansvaret blir lagt over på skolen eller foreldre. *Suksesskriteriene* som blir trukket frem i studien er at skolene i stor grad synes å jobbe med å: (1) involvering av ungdommen i framtidsplanleggingen, (2) familieinvolvering, (3) individuelle planer, (4) opplæring og utprøving som virker forberedende for arbeid, (5) opplæring og utprøving som forbereder voksenlivet, (6) deltagelse i allmenn utdanning og inkludering med jevnaldrende uten funksjonsnedsettelse, og til slutt (7) tverrfaglig samarbeid og planlegging på tvers av etater. I følge studien svikter imidlertid skolene når det gjelder punkt 6. *Barrierer*: De øvrige faktorene innebærer imidlertid at andre instanser, blant annet NAV, må på banen, noe de i mindre grad er. Overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering beskrives ikke.

Masteroppgaver

Finstad, T. H. (2017). En inkluderende skole – ingen grenser? Masteroppgave i spesialpedagogikk, Høgskolen i Innlandet, Lillehammer.

Tre foreldre/pårørende er intervjuet. Problemstillingen i oppgaven er hvordan foreldre til barn og unge med funksjonshemminger opplever møtet mellom ideal og virkelighet. De intervjuede foreldrene er stort sett fornøyd med tilbudet i barnehagen, og erfarte få hindringer i overgangen til grunnskolen. Et interessant funn er hvordan rektorer på skoler «avviser» barna med henvisning

til at skolen ikke er tilrettelagt for rullestol. Foreldrene opplever at systemet blir viktigere enn barna. I overgangene etter hvert som barna blir eldre, skjer det også en gradvis økt segregering, der barna i økende grad får tilbud om og blir «veiledet» inn i segregerte tilbud. Dette er en vurdering av lovanvendelse i den betydning at loven brytes.

Oppgaven har ikke noe minoritetsperspektiv, og belyser ikke informasjon til brukere, samordning av tjenester, brukermedvirkning, eller organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering.

Heggstad, A. (2011). I møte med hjelpeapparatet. En kvalitativ studie om hvilke opplevelser foreldre til barn med en autismespekterforstyrrelse vektlegger i møtet med hjelpeapparatet. Masteroppgave i spesialpedagogikk, NTNU, Trondheim. Foreldre/pårørende til seks barn med autismespekterforstyrrelse er intervjuet. Oppgaven handler om hvilke opplevelser foreldre til barn med en autismespekterforstyrrelse vektlegger i møtet med hjelpeapparatet. Ett av hovedfunnene er at foreldrene er opptatt av en god samordning av tjenester, hvor én person har hovedansvaret for koordineringen, samt en god overgang for barna fra barnehage til skole. Minoritetsperspektiv belyses ikke, heller ikke informasjon til brukere beskrives. Når det gjelder samordning erfarer noen foreldre at alt ikke er klart på skolen når barnet begynner og at skolene ikke alltid er interessert i å lære av barnehagen, men at de selv må gå veien om å finne ut hva barnet trenger mht. læremidler, kommunikasjon o.l. noe foreldrene synes skaper unødig belastning for barna. Flere av foreldre hadde ikke blitt informert om at de har krav på individuell plan. Organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering beskrives ikke.

Iversen, J. (2011). Et samarbeid med gleder og frustrasjoner. Om samarbeid ved overgangen fra barnehage til skole for barn med nedsatt funksjonsevne. Masteroppgave i Spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo.

Det er en intervjustudie med foreldre til seks barn i alderen 6–9 år. Oppgaven handler om hva foreldre til barn med nedsatt funksjonsevne fremhever som viktig i samarbeidet ved overgangen fra barnehage til skole. Viktige aspekter av stor betydning for samarbeidet ved overgangen var ifølge foreldrene fagpersonenes holdninger og væremåte, det vil si at de viste interesse og hadde en væremåte som åpnet for ærlighet, respekt og involvering og at både barn og foreldre opplevde å bli tatt på alvor. Også god informasjonsflyt og kommunikasjon ble fremhevet som viktig. Andre ting som ble trukket frem for etablering av en god relasjon var tillit og trygghet. Å vite at barnet ble tatt vare

på, ble sett og trivdes var veldig viktig, og i den sammenheng var det vesentlig at fagpersonene tok i bruk egen og andres kompetanse for å tilrettelegge for et individuelt tilpasser opplegg for barnet. Minoritetsperspektiv belyses ikke. Når det gjelder informasjon til brukere, erfarte foreldrene snarere at informasjonen oftest gikk fra dem, barnehagen og andre som hadde kunnskap om barnet til skolen, men at skolen selv hadde lite informasjon å komme med. En erfaring var at skolen ikke tok i bruk all den informasjonen og dokumentasjonen de hadde fått tilgang til. Erfaringer med samordning i overgangen fra barnehage til skole beskrives. Alle de seks foreldrene uttrykker at de stort sett er fornøyd med det arbeidet som ble gjort i barnehagen og med informasjonsflyten. Deres erfaring var også at barnehagen tok initiativ til å forberede overgangen til skole. Erfaringen med skolen var litt mere delt, her uttrykte enkelte en opplevelse av å ikke bli hørt og tatt på alvor og de var bekymret for barnet i skolehverdagen. Noen foreldre forteller om manglete fysisk tilrettelegging eller tilrettelegging som ikke er på plass før det har gått flere måneder, noe de ser på som uttrykk for at skolen ikke gjør det de skal eller er interessert i deres barns beste. Slik manglende tilrettelegging vil også gå ut over barnets mulighet til deltakelse i skolearbeidet.

Noen opplever at brukermedvirkningen bare er tilsynelatende da skolen ikke følger opp den informasjonen foreldrene og andre har gitt. Individuell plan og organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering belyses ikke.

Madsen, E. K. (2011). Å bygge bro – Overgang fra videregående opplæring til arbeidsliv for elever med utviklingshemning. Masteroppgave i Spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo

Dette er en intervjustudie med fire lærere i videregående skole. Spørsmålet som belyses er hva som kan bidra til gode overganger fra videregående opplæring til arbeidsliv for elever med utviklingshemning. Minoritetsperspektiv og informasjon til brukere belyses ikke. Samordning er et hovedtema. Det er flere ulike instanser som er aktuelle for skolen å samarbeide med, men det varierer fra elev til elev hvem som er aktuelle som samarbeidsinstanser. Foreldre er blant de mest sentrale samarbeids- og kommunikasjonspersonene skolen jobber med. Andre eksterne kontakter er blant annet bydelen, barnevern, PPT, NAV, og eksterne hjelpeinstanser generelt. Ansvarsgruppemøter er noe skolen har jevnlig hvor ulike aktører er involvert. Skolenes erfaring var at de måtte ta hovedansvaret og at andre instanser i liten grad viste interesse eller deltok. Det skal være et system som koordinerer de ulike sidene ved hverdagen

til en ung voksen elev med utviklingshemning, i tråd med individuell plan (IP), og være til hjelp for eleven i selve overgangsfasen, dette systemet brukes ikke som forutsatt. Skolene opplever ofte at det er de som blir sittende med ansvaret for å skaffe arbeidsplasser selv om dette i følge dem er NAV sitt ansvar, og de bruker mye tid på dette noe som går utover arbeidet med elevene. Mangelfulle samarbeidsrutiner og uklare ansvarsfordelinger går utover elevene, og fører ofte til utrygge overganger til et voksenliv preget av passivitet og uvisshet. Lærerne ved en skole forteller at de fleste elevene med utviklingshemning kommer ut i arbeid, da gjerne VTA, men at de nå hadde to som ikke kom i arbeid fordi det ikke fantes ledige plasser i elevenes bydel, og NAV i dette tilfellet ikke hadde kjøpt plasser til elevene i en annen bydel slik de er pålagt. I følge de intervjuede lærerne planlegges det ofte for dårlig. For personer med utviklingshemning er det viktig å starte så tidlig så mulig å forberede og tilrettelegge for jobbdeltakelse, helst allerede i grunnskolen bør de få prøve seg i ulike arbeidssituasjoner. Det er viktig å informere både foreldre og eleven fordi det må formidles hva som forventes og eleven må selv ønske å være med på prosessen med å få seg jobb. Organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering beskrives ikke.

Mosve, H. (2013). Positive opplevelser med hjelpeapparatet. Tre foreldre til barn med autisme sine positive opplevelser med hjelpeapparatet. En kvalitativ studie med intervju som metode. Masteroppgave i spesialpedagogikk, NTNU, Trondheim. Dette er en kvalitativ intervjustudie med tre foreldre. Studien belyser foreldrenes positive opplevelser i møte med hjelpeapparatet. Hovedfunnene er at foreldrenes opplever kan deles i tre hovedkategorier 1) relasjon, 2) faglig kompetanse, og 3) brukermedvirkning. Studien viser at tillitsbygging mellom foreldre og faghjelperen er viktig for relasjonen. Videre det viktig at fagfolk tar seg tid og viser forståelse for foreldrenes situasjon, at foreldrenes blir gitt rom for å vise følelser og at tjenesteyterne viste medfølelse. Dette bidrar til at foreldrene følte at de blir hørt og tatt på alvor, blir møtt med respekt og ydmykhet og opplever at de får være delaktig i arbeidet rundt barnet. Faglig dyktighet i form av kunnskap om tiltak som førte til utvikling for barnet ble vurdert som svært positivt. Minoritetsperspektiv belyses ikke.

Overgangen fra ungdomsskole til videregående beskrives som god for en familie som flyttet til ny kommune. Både ny avlastningsbolig og skole kom på besøk over kommunegrensen til de gamle. For å tilpasse et godt tiltak, ble kartlegging av barnets miljø og ferdigheter gjort for å tilpasse gode pedagogiske metoder. Tjenesteyterne greide å forutse barnets utvikling fra det ståstedet de

hadde i kartleggingsperioden, og tilretteleggingen ble gjennomført godt. Foreldre og skolepersonell fikk god veiledning underveis og hjelp til å se hva som måtte endres i arbeidet. Det beskrives også et godt samarbeid mellom to kommuner som var villige til å besøke hverandre og utveksle erfaringer for å tilrettelegge en god overgang fra en kommune til en annen. Foreldrene følte seg hørt og sett og involvert i avgjørelser som skulle besluttes. De var opptatt av kontinuitet i form av å ha samme fagperson/er å forholde seg til over år og mente det kunne lette samarbeidet. En av fedrene pekte også på betydningen av at begge foreldrene ble tatt på alvor og fikk samme informasjon. Organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering er ikke relevant her og beskrives ikke.

Mustafa, S. A. (2017). Hva fremmer og hemmer arbeidsdeltakelse? – en kvalitativ studie om unge funksjonshemmedes overgang til arbeidslivet. Masteroppgave i sosiologi, Universitetet i Bergen, Bergen

Her er det utført kvalitative intervjuer med 10 unge voksne i alderen 27–38 med fysiske funksjonsnedsettelse. Oppgaven handler om erfaringene til unge funksjonshemmede som har klart å etablere seg i arbeidslivet, veien dit og hvordan de finner seg til rette. Funnene indikerer at utdanningsnivå- og -retning har hatt betydning, det vil si at kompetanse og kvalifikasjoner blir viktigere for arbeidsgiver enn mulige hindringer. Også sosialt nettverk har betydning for å komme i kontakt med potensielle arbeidsgivere. Økonomisk bistand fra NAV kan ha stor betydning, ved at NAV bistår og dekker lønn i begynnelsen av arbeidsforholdet når personene har funnet jobb på egenhånd. NAV kan også bidra til å finansiere første studieløp, noe som hadde stor betydning for alle informantene. NAV var derimot fraværende i den enkeltes overgang til arbeidslivet da de hadde behov for hjelp til å finne en tilpasset jobb. Minoritetsperspektiv belyses ikke. Informasjon til brukere beskrives ikke, det gjør heller ikke organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering.

Roseth, M. D. (2013). Overgang barnehage – skole for et synshemmet barn Masteroppgave i Spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo, Oslo.

Her er det gjennomført kvalitative intervjuer med foreldre til to synshemmede barn og fagpersoner i barnehage og skole som jobber med disse barna. Spørsmålet som stilles er hvordan overgang mellom barnehage og skole planlegges og gjennomføres. Hvordan beskriver foreldrene og de ulike instansene samarbeidet i arbeidet med å legge til rette for overgangen mellom barnehage og skole for et synshemmet barn og hvordan beskriver de ulike instansene sin rolle i denne overgangen? Funnene viser at overgang fra barnehage til skole

kan være en krevende prosess. For at resultatet skal bli vellykket, må de berørte instansene samarbeide godt. En av utfordringene er at barnehage og skole som institusjoner har ulik læringskultur og mandat. Respekt og interesse for hverandres arbeidsmåter synes avgjørende for et godt samarbeid. Minoritetsperspektiv belyses ikke. Det som beskrives er viktigheten av informasjonsstrøm fra barnehage og foreldre til skolen om barnets personlighet, evner, interesser, behovet for fysisk tilrettelegging mm. Ingen av de to skolene i denne studien hadde tatt initiativ overfor barnehagen for å få informasjon og kunnskap om barnet og tilrettelegging. Barnehageansatte opplevde at skolen ikke tok dem på alvor. Det går frem av intervjuene at foreldrene hadde store forventninger både til barnehagen og skolen når det gjaldt samarbeidet om overgangen. Forventningene gikk på hvordan samarbeidet skulle foregå og hvem som skulle ta initiativ til samarbeidet, og på type kunnskap som skulle overføres. Kunnskap som ble nevnt var barnets synsfunksjon og konsekvenser for tilrettelegging, og kunnskap om barnet som individ. Foreldrene opplevde derimot at de selv måtte ta initiativ for å få til samarbeid og en god overgang. Hvem som deltar i samarbeidsmøter og hvem som innkaller varierte. I det ene tilfellet var det styrer i barnehagen som innkalte ansvarsgruppen med synspedagog, PPT, helsesøster, inspektør og pedagogisk leder. I det andre tilfellet ba foreldrene om et felles møte med barnehage, skole og helsestasjon. Viktige tiltak som foreldrene trekker frem er fysisk tilrettelegging og ekstra personalressurser, det å komme tidlige i gang med planleggingen og god informasjonsflyt til dem som er direkte involverte med barna. Det som går frem av intervjuene med de involverte partene er at det ikke forelå noen prosedyrer for hvem som skal ta initiativ til møter og samarbeid om overgangen fra barnehage til skole. Ved ett tilfelle trodde ansatt at det var mor som hadde tatt initiativ, i det andre tilfelle var det uklart om det var barnehagen eller skolen.

Storli, A. (2010). IP – et verktøy for brukermedvirkning og samhandling?: Et systemperspektiv på bruk av individuelle planer for ungdom med behov for langtidsiktede og samvirkende tjenester – i overgang til voksenliv. Masteroppgave, NTNU Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap.

I denne masteroppgaven rettes blikket mot Individuell Plan for ungdom med et langvarig behov for koordinerte tjenester, med et særlig fokus på hvordan IP kan bidra i overganger. Studenten har intervjuet saksbehandlere og enhetsledere i Trondheim. Her er det en gjennomgang av internasjonal og norsk forskningslitteratur om IP, brukermedvirkning, samarbeid i tjenesteapparatet,

rehabilitering, og annen relevant litteratur inkludert teoretiske innfallsvinkler til tematikken og til tverrfaglighet og planarbeid. All den refererte litteraturen er fra før 2010 da denne oppgaven var ferdig. Av hovedfunn bør nevnes at overgangen fra skole til voksenliv fungerer best når foreldre og hjelpeapparat bidrar til å forstå ungdommenes behov, og at reell brukermedvirkning kan være vanskelig å få til fordi sosiale forståelser av funksjonshemming hindrer forståelser av de unges faktiske behov i en maktrelasjon som i utgangspunktet er asymmetrisk. Her trekkes det fram at skriftlige retningslinjer, enkle maler, og elektronisk samhandlingsverktøy kan styrke ungdommenes reelle brukermedvirkning, dersom rutiner følges og er hensiktsmessige. Klare roller, god kommunikasjon, nok tid og ressurser og tydelig ansvarsfordeling er også viktige elementer. Det framgår at IP som verktøy for å samhandle i planarbeidet med overganger ikke var utnyttet fullt ut i den undersøkte kommunen, og at manglende informasjon om IP og manglende reell brukermedvirkning svekker potensialet for å styrke ungdommenes vei mot selvstendigjørelse.

Støten, H. (2011). I hvilken grad opplever foreldre til barn med nedsatt funksjonsevne medvirkning i overgang barnehage/skole: en kvalitativ studie med utgangspunkt i foreldreperspektivet. Masteroppgave i Spesialpedagogikk, Høgskolen i Østfold

Tre foreldre er intervjuet om overgangen fra barnehage til skole. Oppgaven har et brukerperspektiv og har som mål å finne ut av i hvilken grad foreldre til barn med nedsatt funksjonsevne opplever medvirkning i overgang barnehage/skole: Hvordan opplever de å bli møtt av fagpersoner, tas deres kunnskap og informasjon imot av fagfolk og tatt hensyn til i utformingen av barnets individuelle opplæringsplan og opplever foreldrene at det er viktig at de er med i utformingen av denne planen? Det konkluderes med at foreldrene opplever høy grad av respekt for sin kunnskap om eget barn. Videre at de anser seg selv som viktige i formidling av kunnskap om barnet og barnets egenart i utformingen av barnets individuelle opplæringsplan. Minoritetsperspektiv, habiliteringsoverganger, samordning og informasjon om tjenester omtales ikke.

Thuve, S. K. (2012). Hva nå? – "... contribute to society" Hvilke tilbud får mennesker med utviklingshemming etter videregående skole? Masteroppgave i Spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo.

Dette er en kvalitativ intervjustudie som handler om overgangen til arbeidslivet for tre unge voksne under 23 år med utviklingshemming. Foreldre og unge voksne uttaler seg her. Minoritetsperspektiv belyses ikke. Informasjon til

brukere er et tema her. Foreldres erfaring var at det ikke forelå klar informasjon om hva de eller deres barn skal gjøre ved endt skolegang. Erfaringen var også uklarerhet om hvem som har ansvar for hva: hva skal NAV gjøre og hvem har ansvar for å følge opp de unge som er i arbeid, og hvem har ansvar for å skaffe arbeid for de som ikke har arbeid? Foreldrenes erfaring var at de ble sittende igjen med koordineringsansvaret i ansvarsgruppen. Når det gjelder rettigheter opplevde foreldrene at det var vanskelig å få oversikt og at de selv måtte finne frem til lover og regler. For dem var det andre foreldre som ga best støtte og informasjon, ikke det offentlige hjelpeapparatet. Når det gjelder samordning av tjenester gjennom utdanningsløp og i overgang til arbeid, fortalte foresatte om utfordringer i samarbeide med skole, NAV, avlastningsbolig, arbeidsplass og ansvarsgruppe. Det at det kommer nye personer (for eksempel ny saksbehandler fra NAV) på ansvarsgruppemøter, som aldri har møtt ungdommen, er utfordrende. Foresatte opplevde det generelt som utfordrende med lite kontinuitet blant ansatte fra ulike instanser. *Bolig* er en annen utfordring. Stor gjennomtrekk i personalet og skiftende ideologiske tilnærminger kan være til hinder for at utviklingshemmede får den oppfølgingen de trenger for å kunne være stabile arbeidstakere. Et eksempel var en ung mann som har vanskelig med å stå opp om morgenen. I boligen han bodde hadde de ansatte en omforent ide om konsekvenslæring, men foresatte fortalte at hennes sønn ikke lære av dette, det hennes sønn trengte var individuell oppfølging slik at han kom seg opp om morgenen. Boligens ideologi er her også på tvers av det NAV mener er viktig, nemlig at ansatte i bolig må gjøre alt de kan for å få ansatte på arbeid. Samordning har stor betydning for de unges trivsel og deltakelse, også for å avlaste foreldre for det ansvaret de føler. Oppgaven sier ikke noe om hvordan individuell plan og koordinator benyttes inn mot skole og arbeid, hvordan brukervedvirkning ivaretas i overganger og samordning, eller organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering.

Wasvik, T. M. (2014). Å bryte et mønster: med Downs syndrom i vanlig jobb. Hvilke faktorer har betydning for om mennesker med Downs syndrom kan delta i det ordinære arbeidslivet? Masteroppgave, Universitetet i Agder

Studien handler om hva slags faktorer som kan ha betydning for om mennesker med Downs syndrom kan delta i det ordinære arbeidslivet, og hva det betyr å ha en ordinær jobb for denne gruppa. I tillegg er det undersøkt hvilke utfordringer mennesker med Downs syndrom møter i overgangen fra videregående skole og arbeidslivet. Tre unge med Downs syndrom er intervjuet, i tillegg til NAV-ansatte, ansatte i omsorgstjenesten for funksjonshemmede, en rådgiver

og en avdelingsleder (for hverdagslivstrening) i videregående skole og to arbeidsgivere som har ansatte med Down syndrom. Studien viser at en av de faktorene som har betydning for om overgangen fra videregående skole til arbeidsliv lykkes for unge mennesker med Downs syndrom, er om lærere og rådgivere har et kontaktnett som kan tilby tilgjengelige praksisplasser. Lærere, foreldre og personlige kontakter spiller en stor rolle med tanke på hva slags praksis og jobb de unge får prøve seg i. En annen faktor er samarbeidet med NAV, som i denne studien framsto som rotete og preget av manglende ansvarsfordeling. Det er ikke noe minoritetsperspektiv eller fokus på informasjon til brukere. Samordning av tjenester gjennom utdanningsløp og i overgang til arbeid er et hovedtema. Under skolegangen er det lærer og bedrifter som samarbeider om elevene. NAV er ikke inne i bildet under denne prosessen og kommer først inn når elevene er på vei ut av skolen. Der manglende overgangssamarbeidet gjør at NAV ikke blir tilført nødvendig kunnskap om elevenes ferdigheter og ønsker. I følge en av informantene på NAV så har de bare med saksbehandlingen av ytelser å gjøre, mens oppfølgingen skjer andre steder, for eksempel i vernede bedrifter (VTA). En annen forteller at de samarbeider med tiltaksleverandører for VTA og kommunale aktivitetsplasser, men da primært om å finne VTA eller aktivitetsplasser, de driver ikke oppsøkende virksomhet mot ordinære virksomheter. Det å begynne forberedelsene til arbeidslivet fremheves som viktig. De intervjuende lærerne forteller at de begynner i 2. klasse på videregående å snakke om jobb og at elevene blir introdusert for ulike typer jobber gjennom praksis opphold. Tredje året starter med utplassering. Kontaktlærerne samarbeider med lokalt arbeidsmarked, men NAV er lite involvert. Det går frem at det er noen få faste bedrifter som tar imot unge med psykisk utviklingshemming og som lærer kjenner godt til. Fordelen er at lærer kjenner til bedriftene og er trygg på at elevene ivaretas, ulempen er at systemet blir personavhengig. Betydningen av samordningen for å hindre frafall er ikke tema, det er heller ikke individuell plan eller organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering.

Ørbekk, I. M. og Østrøm, K. T. (2016). Midt i mellom. Masteroppgave i Spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo

Dette er en kvalitativ undersøkelse med fokus på hvordan lærere kan sikre gode overganger mellom ungdomsskole og videregående skole, samt sammenheng og kontinuitet i opplæringstilbudet til elever med lett grad av utviklingshemming. Her er det tjenesteutøvere som kommer til orde: tre lærere i

ungdomsskolen og tre lærer fra videregående skole er intervjuet om aspekter de mener bidrar til henholdsvis gode og mindre gode overganger, om sine erfaringer med samarbeidet og overlappingen med annen skole/andre fagfolk i overgangen, og om hvordan de mener at retningslinjer/planer/prosedyrer påvirker prosessen i overgangen. Det er ikke noe minoritetsperspektiv. Informasjon til brukere beskrives i den forstand at det er viktig å gjøre informasjonen om den nye skolesituasjonen tilgjengelig for eleven ved at den er konkret og forståelig. Det er også viktig å starte informasjonsarbeidet tidlig, som en del av forberedelsene, for å skape trygghet for elevene og berede grunnen for en god overgang. Mye av informasjonen foregår muntlig i overgangsmøter mellom representanter fra de to skolene, og i varierende grad med andre. De som nevnes er kontaktlærer fra begge skoler, rådgiver, eleven selv, foreldrene og ulike fagfolk fra andre instanser, eksempelvis fra PPT er deltagere i møtet. Lærerne fra begge skolenivåene synes det er viktig med informasjon om allerede etablerte og fungerende metoder i elevenes opplæring. Informasjon om faglig og sosial fungering synes å vektlegges i lik grad i informasjonsutvekslingen. Samordning av tjenester gjennom utdanningsløp og i overgang til arbeid omtales. En god overgangsprosess handler om tidlig planlegging, forberedelse av elevene og lærernes evne til å skape trygghet i en uforutsigbar situasjon. I gode overganger ser det ut til at lærerne har etablert en vel-fungerende plattform for informasjonsutveksling og at elevene får en sammenhengende opplæring. Det er viktig at begge skolene deltar og samarbeider om å få til sammenheng og kontinuitet i opplæringen. utfordringen er hvis lærerne på ungdomsskolen ikke klarer å videreføre god informasjon, eller der lærerne i videregående skole ikke benytter seg av informasjonen de har fått om eleven. Samordning er viktig for en god overgang der trygghet og det å ha eleven står i fokus, og der det tas individuelle hensyn. Studien sier ikke noe spesifikt om hvilken betydning slik samordning av tjenester og tiltak har for elever som er i ferd med å falle ut av skolen eller hvordan overganger planlegges generelt i skole og utdanningsløpet, inkludert overgangen til arbeid. Det de finner er varierte erfaringer, noen synes retningslinjer letter arbeidet, mens andre opplever at standardiserte retningslinjer kan være et hinder for individuell tilrettelegging. Studiens konklusjon er at flere formelle retningslinjer på en side vil kunne gi en større kvalitetssikring av overgangsarbeidet og bidra til ansvarsfesting av arbeidsoppgaver knyttet til overgangen. På en annen side kan hensynet til den enkelte elev komme i bakgrunnen og lærernes personlige

ansvaret svekkes. Individuell plan, brukermedvirkning og organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering omtales ikke spesifikt.

Østmoe, A. M. G. (2017). Overgangen mellom barnehage og skole for et barn med nedsatt syn. Masteroppgave i spesialpedagogikk, NTNU, Trondheim.

Oppgaven omhandler en vellykket overgangsprosess fra barnehagen til skolen for ett barn med synstap. De som uttaler seg her er barnets foreldre og følgende tjenesteutøvere: pedagogisk leder og assistent fra barnehagen samt kontaktlærer, spesialpedagogisk koordinator og inspektør fra skolen. Med utgangspunkt i dette ene caset løftes det frem viktige aspekter for en vellykket overgang. Stikkord her er: Tidlig samarbeid, åpenhet, engasjement, forutsigbarhet, tilgjengelig informasjon, økt innsikt og pågangsmot. Det er ikke noe minoritetsperspektiv eller fokus på informasjon. Samordning i overgangen er tema. Foreldre, pedagogisk leder, assistent fra barnehagen samt kontaktlærer, spesialpedagogisk koordinator og inspektør fra skolen, PPT, Statped og ergoterapeut fra kommunen deltok i samarbeidsmøter om overgangen. *Tidlig samarbeid*: samarbeidsmøtene ble startet tidlig, blant annet fordi hverken barnehagen, skolen eller PPT tidligere hadde vært med på en overgang for et barn med synsvansker. En annen grunn var at det ga skolen mulighet til å forberede seg på hva synsvanskene og overgangsprosessen innebar. *Åpenhet* innebærer en aktive delingen av informasjon innebar at det var trygt å stille spørsmål, og mulig å komme med synspunkt og innspill i samarbeidet. Foreldrene og barnehagen uttrykte at dette la til rette for deltakelse og medvirkning. Et godt og åpent samarbeidsklima bidro til at deltakerne forutså og tenkte gjennom mulige utfordringer i fellesskap. *Engasjement* bidro til fremdrift i overgangsprosessen. *Forutsigbarhet* i form av at barnet blir trygg på omgivelsene, blir kjent med de andre barna og lærer øker sjansene for en god overgang. *Tilgjengelig informasjon* er viktig og skolen tok i bruk informasjonen fra samarbeidsdeltakerne, den sakkyndige vurderingen fra barnehagen og den sakkyndige vurderingen i forbindelse med skolestart til å lage en tilretteleggingsplan for skolehverdagen. *Økt innsikt* om hva funksjonsnedsettelse er og innebærer for personalgruppen, medelever og deres foreldre er viktig for å kunne ta hensyn til utfordringene i hverdagen og for at ansatte på skolen sørger for relevant informasjon. *Individuell tilnærming* i form av å ta utgangspunkt i det individuelle barns behov, og ikke til personer med ulike funksjonsnedsettelse generelt – en tilnærming som lett fører til stakkarsliggjøring og lite målrettede tiltak. Samarbeidet fikk samlet sett stor betydning

for en god overgang i dette tilfellet. Studien omhandler ikke elever som er i ferd med å falle ut av skolen eller organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering. Når det gjelder brukermedvirkning, var foreldrene involvert fra første stund både for å få informasjon om overgangen, for å kunne snakke med barnet sitt om overgangen og fordi de hadde informasjon som var nyttig for fagpersonene.

4 Annen kunnskap: utredninger, kartlegginger, internrapporteringer mv.

Arbeidsdepartementet. (2013). Jobbstrategi for personer med nedsatt funksjonsevne. Rapportering 2012 – tiltak 2013. (Arbeidsdepartementet 2013)

I denne korte rapporten gjør regjeringen rede for hovedfunn fra tilleggsundersøkelsen i Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) om funksjonshemmede, for arbeidet med Jobbstrategien i 2012, og for tiltak som inngår i Jobbstrategien for 2013. Vi vil her gjennomgå de to første av disse, og omtaler ikke de planlagte tiltakene. Tilleggsundersøkelsen i AKU er en spørreundersøkelse, der 15 prosent av befolkningen 15–66 år oppga å være funksjonshemmet. Halvparten av de 41 prosentene som var i jobb, hadde deltidsarbeid. 25 prosent av de som ikke var i jobb, oppga at de ønsket arbeid. Det er stor forskjell mellom funksjonshemmede som oppgir at de mottar helserelaterte ytelser og de som ikke gjør det. De som mottar helserelaterte ytelser har langt lavere sysselsetting. En arbeidslivskoach som skal følge opp virksomheter og arbeidsgivere var på plass ved arbeidslivssentrene i alle fylker. To kompetanseprogram var utviklet: ett rettet mot arbeidslivet, og ett rettet mot ansatte i Arbeids- og velferdsetaten. En egen kommunikasjonsplan var utarbeidet. Et omfattende informasjonsprogram var under planlegging. Antall personer med tilretteleggingsgaranti, som beskrives både som et verktøy for koordinering og for kvalitetssikring, var doblet fra året før, fra 1500 til 3000. Som også den senere evalueringen av Jobbstrategien viste (Dyrstad m. fl. 2014, se under Forskning som ikke er fagfelleverdert), ble det fokusert på personer med psykiske lidelser, der en viktig del av innsatsen var rettet mot samarbeid og samordning av arbeids- og velferdssektoren og helse- og omsorgssektoren. Det vises til en undersøkelse blant arbeidsgivere, der et funn var at arbeidsgivere vurderer det som mer risikofyllt å ansette personer med funksjonsnedsettelse, og at de derfor vegrer seg for å påta seg arbeidsgiveransvaret. Videre vises det til rapporter om den vanskelige overgangen mellom utdanning og arbeidsliv for unge med funksjonsnedsettelse. Rapporten har ikke noe minoritetsperspektiv.

Barneombudet. (2017). Uten mål og mening? Elever med spesialundervisning i grunnskolen. Barneombudets fagrapport. (Barneombudet 2017)

I denne rapporten er det særlig barn som uttaler seg, gjennom metoden «Unge eksperter» utviklet av Barneombudet. 25 elever i alderen 9–17 fra ulike deler av landet og med ulike utfordringer knyttet til læring, fra dysleksi og spesifikke språkvansker til utviklingshemming, autisme, hørsels- og synsvansker m.m. deltok enten i en felles ungdomshøring eller i enkeltintervjuer. Hensikten var å finne ut om elevene fikk et faglig forsvarlig og likeverdig opplæringstilbud, om de trivdes på skolen, og om de fikk medvirke i planlegging, gjennomføring og evaluering av undervisningen. Også noen foresatte og organisasjoner ble hørt, gjennom egne høringsmøter. I tillegg gikk Barneombudet gjennom 68 klagesaker fra fylkesmennene, og 12 saker der foreldre ga Barneombudet direkte innsyn. Det ble gjennomført samtaler og intervjuer med ansatte hos fylkesmenn, PPT og skole, og møter med flere forskere. Også to masterstudenter var tilknyttet arbeidet. Et hovedfunn var at mange av elevene ikke hadde et forsvarlig utbytte av opplæringen, at de hadde et dårligere psykososialt skolemiljø enn andre elever, og at de verken ble hørt eller fikk medvirke i opplæringen. De fleste elever og foreldre fortalte om en slitsom kamp for å få hjelpen de trengte, selv når denne var beskrevet både i sakkyndige vurderinger og individuelle opplæringsplaner. De fortalte om lærere uten nødvendig kompetanse, om mange vikarer og om undervisning utført av voksne uten godkjent utdanning. Barnas hverdag ble dermed uforutsigbar, og dette gikk ut over utbyttet av opplæringen. Elevene opplevde en mangelfull forståelse for behovene de hadde. Forskningen bekrefter bildet. Kvaliteten på PPTs arbeid varierte, og ofte manglet konkrete opplæringsmål og tilrådinger, slik at enkeltvedtak og individuelle opplæringsplaner også ble mangelfulle. Barneombudet fant varierende og utilstrekkelig kompetanse, lovforståelse og forvaltningspraksis i kommunene og hos fylkesmennene. De fleste elevene opplevde ikke at de fikk medvirke i sin egen skolehverdag. De fikk heller ikke nødvendig hjelp eller informasjon for å ta del i avgjørelser, noe som utløste frustrasjon, avmakt og likegyldighet. Medhold i klager førte ikke nødvendigvis til endringer, og også i klagesaksbehandlingen var det mangler i kompetanse og forvaltningspraksis. Overgangen fra barneskolen til ungdomsskolen var ofte spesielt vanskelig, ved at tiltak, metoder og mestringsstrategier som barneskolen hadde utviklet gjennom mange år, ikke ble fulgt opp eller videreført. Lærere i barneskolen opplevde at deres kompetanse ikke ble anerkjent av ungdomsskolen.

Bufdir. (2013). Slik har jeg det i dag. Rapport om levekår for mennesker med utviklingshemming. Oslo: Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. (Bufdir 2013)

Dette er en sammenfatning av foreliggende tekster. Rapporten gjennomgår tjenester, tiltak, rettigheter og ordninger for barn og unge med utviklingshemming. I rapporten gis det en oversikt over gjeldende lover og retningslinjer på ulike felt, det gis et sammendrag av kunnskap på de ulike feltene og det redegjøres for igangsatte tiltak på de ulike områdene: ansvarsreformen, koordinerende tiltak, barnet og familien, utdanning, arbeid og dagaktiviteter, bolig, helse og omsorg, rettssikkerhet, kjønnsidentitet, samliv og seksualitet, urbefolkning og nasjonale minoriteter, utviklingshemmede med innvandrers bakgrunn og deres familier, og aldring. Det redegjøres for lover og retningslinjer, og nasjonale og andre minoriteter omtales. Det gis en gjennomgang av aktuelle bestemmelser i opplæringsloven, og av særlige bestemmelser for videregående opplæring i tilknytning til spesialundervisning som er relevant for informasjon til brukere. Det vises til forskning som peker på at informasjon ofte oppleves som utilgjengelig for brukere, både fordi den ikke opplyses om og fordi den er kronglete og vanskelig skrevet. Samordning av tjenester gjennom utdanningsløp og i overgang til arbeid beskrives ikke i denne publikasjonen. Det gjør heller ikke organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering.

Engh, R. (2016). Barn og unge med utviklingshemming i skolen. Oslo: Cappelen Damm Akademiske (Engh 2016)

Dette er en lærebok i pedagogisk arbeid med personer med utviklingshemming. Forfatteren skriver ut fra sin kompetanse og andres forskning. I ett av kapitlene tar forfatteren for seg overganger fra barnehage til barneskolen, fra barneskolen til ungdomsskolen og fra ungdomsskolen til videregående. Minoritetsperspektiv belyses ikke. Når det gjelder samordning og informasjon så gir den generelle råd for å få til en god overgang. I boken behandles ikke graden av informasjon som gis, men det gis råd om viktigheten av god informasjon gitt på riktig tidspunkt. I overgangen barnehage – skole anbefales det at barna tidlig blir forberedt på overgangen, gjerne så lang tid som et år i forveien. Forberedelsen bør bestå i besøk på skolen, møte med lærer og assistent på skolen og i barnehagen og dette bør skje jevnlig frem til overgangen er et faktum. Det er også viktig at foreldre/foresatte er med på samarbeidsmøter og at de blir hørt. I overgangen til ungdomsskolen kan det være aktuelt å tenke alternativt skoletilbud. Det optimale er om lærer og foreldre

sammen kan besøke de ulike tilbudene slike at de sammen kan diskutere hva som vil være det beste tilbudet for ungdommen. Ekstra trygt kan det være for foreldre hvis PP-tjenesten deltar i diskusjonene. Når det gjelder lærere på ungdomsskolen så er det viktig at de ser på barneskolelærerne og foreldrene som en ressurs i form av at de kjenner barnet i lærings situasjoner. Også i denne overgangen er det viktig at ungdommen og foreldrene får anledning til å gjøre seg kjent på den nye skolen. I overgangen til videregående er det også viktig å gjøre seg kjent med tilbudet, men også forberede eleven på at han eller hun kanskje ikke kommer inn på førstevalget. Når beslutningen om lærested er fattet må overgangstiltakene intensiveres. Det beste er om ny lærer oppsøker ungdomsskolen, observerer og tilegner seg førstehåndskjennskap til eleven. For elever med utviklingshemming er det særlig viktig at overgangene baserer seg på godt faglig samarbeid mellom personalet i barnehage og barneskolen og senere mellom personalet i ungdomsskolen og videregående. Det er spesielt viktig at foreldre/foresatte er med, at de blir hørt og at de føler at det er deres valg når beslutninger fattes om ulike læringstilbud. I overgangen til videregående skole vil fylkets PP-tjeneste ofte møte PP-tjenesten i ungdomsskolen for å diskutere opplæringsplan. I boken fremheves samordning i overgangene fra barnehage til skole som viktig. Det sies ikke noe om betydningen av slik samordning for tjenester og tiltak for elever som er i ferd med å falle ut av skolen. Generelt vil ansvarsgruppemøter være et godt møtested for alle involverte parter å møtes i disse overgangene, ifølge forfatteren. Det vises også til viktigheten av brukermedvirkning. Organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering er ikke omtalt.

Munthe-Kaas, B. (2010). Elever med nedsatt funksjonsevne: Fokus på overganger mellom ulike skoleslag. Sandefjord: Norsk Forbund for Utviklingshemmede

Dette er en erfaringsbasert bok som retter seg til fagfolk, foreldre og andre interesserte. Budskapet er at elever med nedsatt funksjonsevne trenger ekstra tilrettelegging, individuell planlegging og ikke minst stor grad av samarbeid mellom alle involverte parter. Boka tar utgangspunkt i erfaringene til 12 barn, ungdom og unge voksne med funksjonsnedsettelser som har vært gjennom overganger til henholdsvis barneskole, ungdomsskole, videregående skole og folkehøgskole/arbeidsliv. Boka formidler noen av den kunnskap og erfaring som de mange involverte partene høstet gjennom disse prosessene og gir tips og råd. Rettslige reguleringer av overganger i skolen omtales i innledningskapitlet. Boka har ikke noe minoritetsperspektiv. Boka formidler sitt budskap som en

veileder for hva som skal til for å få til gode overganger. Temaer som behandles er betydningen av samarbeid mellom foreldre og skole og etter hvert som barna blir eldre. Det understrekes også betydningen av samarbeidsmøter og samarbeidsavtaler (samarbeidsskjema) mellom alle involverte parter i overganger mellom skoletyper og til arbeid. I boken skriver de at barnehagene og skolene må ha utarbeidet gode prosedyrer for arbeidet med overgangene, og det framholdes at dette vil skape forutsigbarhet og inngi trygghet hos foreldrene. Ledelsen kan vise foreldre til sine planer og prosedyrer for overganger som viser hvordan framdriften skal være, i stedet for at 'veien blir til mens man går' hver gang det kommer en elev med funksjonsnedsettelse. Et slikt 'prosedyrekart' kan vise de planlagte stasjoner på veien: Når starter man, når innkalles skolen til felles møte med barnehagen, PPT og foreldre, hvilke kjerneopplysninger skal fremskaffes og informeres om, hvilke forberedelse må skolen foreta, tilpasninger med hensyn til funksjonsnedsettelse, forhold vedr. organisering, kvalifikasjoner hos personalet er nødvendige, behov for ekstra ressurser, assistenter, samarbeid med eksterne tjenester PPT, habiliteringstjeneste, Statped m.fl. Betydningen av prosedyrer understrekes, «man må ikke finne opp kartet hver gang det kommer en elev med funksjonsnedsettelse» samtidig som skreddersøm fremheves som viktig – barn med nedsatt funksjonsevne er forskjellige og har ulike behov. Det fremheves at samarbeidsmøter og samarbeidsavtaler er viktig for samordning av tjenester i overganger fordi det virker forpliktende på alle parter. Det sies ikke noe om hvilken betydning slik samordning har for tjenester og tiltak for elever som er i ferd med å falle ut av skolen, mens det framholdes at overganger generelt i skole og utdanningsløpet, inkludert overgangen til arbeid, generelt er for dårlig planlagt. Det sies ikke noe om hvordan individuell plan benyttes, bortsett fra at dette er noe foreldre kan kreve. Rapporten understreker betydningen av å snakke med foreldre og barn/unge og få til et godt samarbeid om de beste løsningene. Betydningen av habiliteringstjenesten i overgangene beskrives, særlig den kompetanse de har og betydningen av kompetanseoverføring og veiledning både av foreldre, barnehageansatte og skolens ansatte og andre involverte tjenester.

Proba samfunnsanalyse (2016). Arbeidssituasjonen for personer med utviklingshemming. Utarbeidet for Rettighetsutvalget. Proba-rapport nr. 2016–01. Datagrunnlaget her er NAV – veiledere og tiltaksleverandører, myndigheter fra Sverige og Danmark og NAV statistikk. I rapporten belyses følgende tre problemstillinger: Hvilke tiltak har vært benyttet for å oppnå økt

arbeidsdeltakelse for personer med utviklingshemming? Hvilken effekt har tiltakene på arbeidsdeltakelse for personer med utviklingshemming? Og, hvilke tiltak kan i framtiden bidra til økt arbeidsdeltakelse for personer med utviklingshemming? Når det gjelder spørsmålet om hvilken effekt eksisterende tiltak har på arbeidsdeltakelse finner Proba at det så å si ikke finnes forskning om dette. Probas konklusjon er at tilrettelegging i videregående opplæring som inkluderer praksis og avklaring av arbeidsevne og -ønsker, gjør mulighetene for senere arbeidsdeltakelse større. Mye tyder på at tilpassing av den videregående opplæringen fungerer ulikt i ulike fylker. Dersom flere utviklingshemmede fikk ha praksis som en del av den videregående opplæringen, ville arbeidsdeltakelsen øke. Minoritetsperspektiv og informasjon til brukere belyses ikke. Samordning av tjenester gjennom utdanningsløp og i overgang til arbeid omtales. I rapporten fremgår det at veilederens erfaring er at NAV som regel får kontakt med psykisk utviklingshemmede idet de er ferdig i videregående opplæring, eller når dette nærmer seg, og/eller når brukeren nærmer seg 18 år. Et stort flertall av veilederne oppgir at det oftest er skolen og/eller foreldre som tar kontakt med dem. En god del av veilederne forteller at skolen, spesialpedagogisk koordinator, lærer, opplæringskontor, oppfølgingstjenesten, PP-tjenesten og/eller helsesøster tar kontakt ganske tidlig, og at Nav blir innkalt til et ansvarsgruppemøte. En av veiledere forteller at skolen pleier å sende dem en oversikt over elever som vil trenge oppfølging når de går ut av videregående skole. Andre som tar initiativ til kontakt med Nav kan være fastlege, kommunen ved bestiller-/tjenestekontor, botjeneste eller habiliteringstjeneste. Flere veiledere formidler at foreldre gjerne tar kontakt i forbindelse med vurdering av uføretrygd. Tiltak samordnes i en del tilfeller mellom skolen, spesialpedagogisk koordinator, lærer, opplæringskontor, oppfølgingstjenesten, PP-tjenesten og/eller helsesøster og Nav blir innkalt til et ansvarsgruppemøte. Samordning synes å kunne ha stor betydning for om og hvilket dagtilbud personer med utviklingshemming får. Veilederne oppgir at det er viktig for utviklingshemmede å ha støtte fra foresatt for å komme i arbeid. Deres erfaring er at mange foresatte ikke har tro på dette blant annet fordi de har fått beskjed av lærer og leger om små muligheter for arbeid for barna. Veilederne peker på at disse yrkesgruppene trenger mer kunnskap om NAV sine tilbud til personer med utviklingshemming. En hindring for arbeidsdeltakelse synes å være at 100 prosent uføretrygd kun kan kombineres med VTA og ikke andre yrkesrettede tiltak, som støtte til arbeidsplass.

Alternativene til VTA er varig tilrettelagt arbeid ved ordinær arbeidsplass, arbeidspraksis i skjermet virksomhet og arbeid med bistand. Disse vurderes imidlertid å egne seg best for de med høy arbeidsevne og det er ikke satt av ressurser til oppfølging i disse tiltakene i dag. Rapporten sier ikke noe om hvilken betydning slik samordning for tjenester og tiltak har for elever som er i ferd med å falle ut av skolen. Tilretteleggingen i skolen og samarbeidet mellom skole og NAV kan ellers være utslagsgivende for unge. De som har gått på videregående, og hatt en arbeidsrettet aktivitet via skolen har større sannsynlighet for å fortsette i en arbeidsrettet aktivitet. Også det å ha individuell plan og spesiell tilrettelegging på skolen øker sjansen for at utviklingshemmede komme inn i en arbeidsrettet aktivitet. Deltakelse i arbeidsrettede tiltak er imidlertid avhengig av tilgang på slike plasser. I følge veiledere som Proba intervjuet kunne det være lang ventetid på slike plasser og andre varige tiltak var ofte underbudsjettet. Rapporten sier ikke noe om hvordan individuell plan og koordinator benyttes inn mot skole og arbeid, eller hvordan brukervedvirkning ivaretas i overganger og samordning. Organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering beskrives ikke.

Proba samfunnsanalyse. (2017). Hva må til for at barn og unge gjennomfører sin opplæring? – Erfaringer og innspill fra brukerorganisasjoner. Proba-rapport nr. 2017– 01.

Dette er et referat fra en workshop for foreldre/pårørende og barn/unge som ble avholdt 22. april 2017 som en del av arbeidet med 0–24 samarbeidet. Her behandles temaene samarbeid mellom sektorene, rett tiltak, støtte og hjelp til rett tid, tilgjengelighet i helsestasjons- og skolehelsetjenesten, brukervedvirkning og selvbestemmelse og medbestemmelse. Minoritetsperspektiv belyses ikke. Vedrørende informasjon, kommer det fram at informasjonsmateriell på blindeskrift gjerne kommer langt inn i skoleåret og at tegnspråkkompetansen i skolen er for dårlig. Tjenester og tiltak samordnes ofte ikke. Slik samordning kan ha stor betydning for skole- og utdanningsløp inkludert overgangen til arbeid. Uten god samhandling mellom blant annet skole og utdanning og i overgangene fra barne- og ungdomsskole til videregående kan viktig informasjon gå tapt, noe som kan gå ut over elevers studieprogresjon fordi de ikke får tilrettelagt undervisningen. Det sies ikke noe om hvilken betydning slik samordning av tjenester og tiltak har for elever som er i ferd med å falle ut av skolen, eller om hvordan overganger generelt i skole og utdanningsløpet, inkludert overgangen til arbeid, planlegges. Når det gjelder individuell plan, er

det noen unge som ikke vet hva IP er, mens andre sier at de får en ferdig utfylt plan å forholde seg til. Ved ferdig utfylt IP har ikke barn og unge bruker-medvirkning. Organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering beskrives ikke.

Rambøll (2011). Kartlegging av situasjonen til barn og unge med sansetap. Oslo: Helsedirektoratet

Formålet med kartleggingen var å fremskaffe et kunnskapsgrunnlag for å identifisere hvordan habiliteringstilbudet til barn og unge med sansetap kan forbedres i framtiden. Datagrunnlaget er intervju i seks case-kommuner med barn med syns- og/eller hørselsnedsettelse og/eller deres foreldre, med Koordinerende enhet for habilitering og rehabilitering, Helsesøster, Leder for PP-tjeneste, Spesialisthelsetjenesten barnehabilitering eller hørselssentral, NAV Hjelpemiddelsentralen, Statlig spesialpedagogisk støttesystem (Statped). Det ble også gjennomført en elektronisk spørreundersøkelse til leder for koordinerende enhet for habilitering og rehabilitering i alle landets kommuner. Viktige funn er at ansvarsfordelingen i forbindelse med overganger mellom barnehage og barneskole, barneskole og ungdomsskole, ungdomsskole og videregående skole i mange tilfeller er uklar for de involverte tjenesteyterne. De som er ansvarlige fraskriver seg i flere tilfeller ansvaret uten å forsikre seg om at andre ivaretar barnets behov. Årsaken til ansvarsfraskrivelsen kan være mangel på kompetanse, initiativ eller ressurser. Det er mange eksempler på at overgangene ivaretas på en god måte og at kommuner har rutiner som sikrer trygghet både for barn, foreldre og den fremtidige skolen. Et eksempel er kommuner som har som rutine at ansatte fra barnehagen eller skolen følger med barnet over til neste skole, slik at man sikrer at kompetansen på barnets behov er til stedet. Overgangen fra ungdomsskole til videregående skole er den mest kritiske. I denne overgangsfasen forflyttes ansvaret fra kommunal skoleeier (ungdomsskolen) til fylkeskommunal skoleeier (videregående skole). I tillegg er opptaksrutinene lagt opp slik at det er korte frister for overføring av hjelpemidler og kompetanse. Denne publikasjonen har et minoritetsperspektiv. I et avsnitt slås det fast at etniske minoriteter ikke er overrepresentert blant barn og unge med syns- eller hørselsnedsettelse i kommunene (s 22). I tillegg var asylmottak inkludert på en liste over mulige aktuelle instanser i spørreundersøkelsen, der informantene var bedt om å oppgi i hvilken grad ulike instanser var involvert i tjenestetilbudet til barn og unge med sansetap. Her konkluderes det med at av de 16 typene instanser, var asylmottak de minst

involverte. I intervjuene med familier og barn fokuseres det mindre på informasjon i enn på behov og tilbud. I spørsmålene til kommunene er informasjon om rettigheter og tjenester et viktig tema, og her framgår det at de fleste kommuner mener de gir slik informasjon i noen, stor eller meget stor grad. Foreldre opplever det som svært viktig å få informasjon om barnets rettigheter og om ulike instansers tjenestetilbud som finnes i ulike instanser, og en del foreldre oppgir at informasjonen de får om Statped's tilbud kommer for sent. De foreldrene som har en fast kontaktperson eller koordinator i kommunen, opplever det som svært positivt også med henblikk på at de får en oversikt over rettigheter og tilgjengelige tjenester. Informasjon om søknads- og klageprosess beskrives ikke. Når det gjelder samordning, varierer dette fra kommune til kommune og når det gjelder hvor i livsløpet til barnet overgangen skjer. Overgangen *barnehage til skole* beskrives ofte som god, og *barneskole til ungdomsskole* som noe mere problematisk, blant annet fordi ungdomsskolen er organisert annerledes med flere lærere og større usikkerhet om hvem som skal overta. De som deltar i planleggingen er barnehage- og skolepersonell, NAV hjelpemiddelsentral og noen ganger syns- og audiopedagog og koordinator. I en av kommunene forteller Syns- og audiopedagog at de i stor grad er involvert i overgangsfaser. Synspedagogen besøker skolene sammen med eleven og sammen avdekker de hvilke tilrettelegginger det er behov for. En utfordring pedagogene opplever i forhold til overgangsfasene er mangel på koordinator som tar ansvar for møteinnkallinger og annen koordinering som pedagogene ikke selv er ansvarlig for. *Overgangen til videregående* beskrives som mer problematisk. Ungdomsskolen har kommunal skoleeier og videregående skole har fylkeskommunal skoleeier. I tillegg er opptaket til videregående skole sent i skoleåret, og det er vanskelig å informere alle involverte parter om hvilken skole eleven skal begynne ved. Dette medfører at teknisk utstyr og hjelpemidler ikke kommer på plass før et stykke ut i skoleåret. I tillegg forsinker det prosessen med opplæring av personell ved skolen. Det er altså en viss grad av samordning, som kan fungere godt når tjenesteytere med spesialkompetanse fungerer som pådrivere – men bildet er først og fremst preget av utfordringer: manglende rutiner for samarbeid, og manglende kontinuitet på grunn av stadige utskiftninger i den kommunale arbeidsstokken. Det gis også enkeltteksempler på tilfeller og kommuner der det finnes innarbeidede og systematiske rutiner som gjør at samordning fungerer. Statped framheves som en god støttespiller særlig for store og mellomstore kommuner og i noen

grad også for foreldre direkte. Det framheves også at behovet for koordinering varierer. I tillegg kommer det fram at koordinerende enhet for habilitering og rehabilitering fungerer ulikt i ulike kommuner, og at de kan ha svært høy arbeidsbelastning, noe som får konsekvenser både for brukere og for samarbeidspartnere. Betydningen av samordning for skole- og utdanningsløp inkludert overgangen til arbeid blir ikke belyst, annet enn at det sies at det er viktig. Betydningen for elever som er i ferd med å falle ut av skolen belyses ikke. Med hensyn til planlegging av overgangene er individuell plan og koordinator sentrale verktøy for kommunene i overganger, spesielt fra barnehage til skole og mellom barne- og ungdomsskole. I liten grad benyttes dette i overgangen etter videregående skole. De foreldrene og ungdommene som har vært gjennom flere overganger, har svært ulike, men ofte gode erfaringer. *Overgangen til videregående skole trekkes generelt frem som den mest utfordrende overgangen innen skolesystemet.* Søknad på særskilt grunnlag kan fungere som et hjelpemiddel for å lette overgangen fra ungdomsskole til videregående skole for dem som omfattes av denne ordningen. Den generelle planleggingen sier ikke rapporten noe særlig om. På spørsmål til kommunene om de har tilstrekkelige rutiner for organisering av overganger og om individuell plan brukes i forbindelse med overganger så svarer mellom 70 og 74 prosent av alle kommuner ja på begge disse spørsmålene når det gjelder overgang fra barnehage til skole og fra barneskole til ungdomsskole. Halvparten svarer ja på disse spørsmålene om overgangen fra ungdomsskole til videregående. Når det gjelder overgangen til arbeid svarer 15 prosent ja og 72 prosent at de ikke vet. Ikke alle kommuner informerer om muligheten til å ha en individuell plan. For foreldre er det viktigste med individuell plan at den gir dem en fast kontaktperson i kommunen, slik at samordningen av tjenester og informasjon flyter bedre og de vet hvem de skal henvende seg til. Dette gjelder generelt, og dermed også sannsynligvis i forhold til skole og arbeid, selv om dette ikke nevnes spesielt. Kartleggingen viser at det er store variasjoner i bruk av individuell plan mellom kommuner. En individuell plan medfører ingen ekstra rettigheter, men viser seg å kunne medføre enkelte fordeler for barn og foreldre. Koordinatoren som følger med en individuell plan sikrer foreldrene et fast kontaktpunkt inn i kommunen, og viser seg å være en sentral årsak til at foreldre ønsker å ha individuell plan. Pårørende til barn som ikke har en individuell plan, savner å ha en fast kontaktperson i kommunen. Kartleggingen avdekket at tjenesteytere har ulikt syn på hvorvidt et barn med nedsatt syn og/eller hørsel bør ha

individuell plan. Det har fremkommet at ikke-kommunale tjenesteytere som Statped og spesialisthelsetjenesten oppfordrer foreldre til å be om individuell plan i tilfeller der kommunen ikke anser det som hensiktsmessig. Det påpekes at individuell opplæringsplan for elever med rett til spesialundervisning (IOP) skal utarbeides i samarbeid med brukerne (s. 63), men om dette gjennomføres i praksis, er ikke omtalt. I hvilken grad overgangene blir ivaretatt er i stor grad er personavhengig og beroende på den ansvarlige ved barnehagen eller skolen. Det fremkommer også at noen foreldre ikke vet hvilket ansvar som påligger barnehage og skole i overganger. Organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering beskrives ikke.

Rambøll (2012). Helsetilbud til ungdom og unge voksne. Oslo: Helsedirektoratet. Dette er en kunnskapssammenstilling med supplerende informasjon fra ulike instanser gjennom telefonintervjuer med ulike aktører, som brukerorganisasjoner, primærhelsetjenester, spesialisthelsetjenester, fagforbund og forskningsmiljøer. Undersøkelsen handler om helse- og omsorgstilbudet til unge. Rapporten belyser først og fremst helsetilbudet til ungdom og unge voksne generelt, uavhengig av diagnose, helsesituasjon eller omsorgsbehov. Underveis rettes fokus på enkelte grupper unge med et særlig behov for helse- og omsorgstjenester og betydningen av gode overganger mellom barne- og voksenhabilitering. Informasjon til brukere og minoritetsperspektiv belyses ikke.

I følge forfatterne synes å være flere hovedutfordringene (*barrierer*) med å etablere gode overganger. For det første faller ungdom og unge voksne mellom tjenester tilpasset henholdsvis barn og voksne. For det andre synes både kommune- og spesialisthelsetjeneste å være lite opptatt av unges behov. For det tredje finner de at ulike arbeidskulturer i barne- og voksenavdelinger gjør overgangene ekstra krevende. For det fjerde er personell ved barneavdelinger oftere generalister og derfor i større grad opptatt av den unges samlede behov, mens personell ved voksenavdelinger som har mer spesialisert kompetanse i mindre grad ser unges helhetlige livssituasjonen. *Suksesskriteriene* de finner at gode overganger i unges helsetilbud kjennetegnes av er; strukturerte prosesser, eksempelvis tidlig informasjon, planlegging og koordinering, gradvis overføring av ansvar til den unge, tydelig rolle- og forventningsavklaring, tverrfaglig samarbeid og ryddig ansvarsfordeling mellom institusjonene, og at den unge har en egen kontaktperson med ansvar for den enkelte i overgangsfasen. For at overgangene fra et tilbud til et annet skal bli

bedre, mener forfatterne at det er nødvendig å bygge bro mellom de ulike helsetjenestene for henholdsvis barn og voksne, og forene de ulike kulturene som eksisterer innenfor pediatri, ungdoms- og voksenmedisin. Videre kommer de med konkrete forslag til hvordan dette kan gjøres. Her er noen av forslagene:

- Tidlig informasjon og forberedelse av overgangen som venter, som hovedregel rundt tolvårsalder – avklare forventninger med ungdom og pårørende.
- Det må lages en skriftlig overgangsplan, det vil si en individuell plan, der ungdom og pårørende deltar, arbeidet anbefales å starte ved fjortenårsalder og bør gjennomgås og oppdateres jevnlig.
- Det bør utpekes en fast kontaktperson, koordinator, tilknyttet hver enkelt ungdom og som er ansvarlig for overgangen både på barn og voksen siden.
- Ungdommen og foreldrene bør få opplæring i medisinske, psykologiske og pedagogiske sider ved overgangen og den unge skal ikke overføres til voksenavdeling før han/hun har den nødvendige kunnskap, kompetanse og egenomsorg til å kunne fungere der.
- Et opplæringsprogram for ansatte i barne- og voksenavdelinger

Individuell plan og koordinatorrollen fremheves som avgjørende for kvaliteten på arbeidet. Hvorvidt unge får disse tilbudene variere imidlertid mellom kommuner blant annet fordi lovverket vurderes ulikt, tolkninger av «langvarig» og koordinerte tjenester varierer, og en del ansatte vegrer seg mot å påta seg koordinatoransvar. Om habilitering- og rehabiliteringstjenestene benytter seg av koordineringsinstanser varierer også, der samarbeidet mellom primær- og spesialisthelsetjenesten fungerer springer det ofte ut av lokalt initiativ.

I rapporten beskrives ikke betydningen av denne overgangen for skolegang og arbeid. Men det pekes på at legebesøk på dagtid kan gå utover skolearbeidet og at tilrettelegging slik at de unge kan få time etter skoletid er viktig for å unngå for stort fravær og for at de kan følge normal progresjon.

Rambøll. (2016). Kartlegging av behandlings- og tjenestetilbudet til personer som har diagnoser som er definert under begrepet Hjernehelse. Oppdrag for Helsedirektoratet. Oslo.

Rapporten handler om arbeide i og samhandlingen mellom spesialisthelsetjenesten og primærhelsetjenesten, altså innenfor helsesektoren. Den er basert på telefonintervju med representanter fra sentrale aktører, brukerorganisasjoner, brukere og kommune- og spesialisthelsetjenesten, i tillegg til IPLOS-statistikk, og en dialogkonferanse. Når det gjelder habiliteringstjenesten så

tematiseres 18-årsgrensen som for rigid, og overgangen fra barn til voksen trekkes fram som særlig utfordrende for habiliteringspasienter, da de får et langt større ansvar som voksne for selv å ivareta oppfølging og koordinering av relevante tjenester.

Riksrevisjonen. (2011). Riksrevisjonens undersøkelse av spesialundervisningen i grunnskolen. Bergen: Riksrevisjonen. Dokument 3:7 (2010–2011)

Målet med undersøkelsen har vært å vurdere i hvilken grad Kunnskapsdepartementet ivaretar sitt overordnede ansvar for at elever med særskilte behov gis et likeverdig grunnskoletilbud i samsvar med Stortingets vedtak og forutsetninger. Følgende problemstillinger er undersøkt: a) I hvilken grad sikres elever med særskilte behov et likeverdig opplæringstilbud? b) I hvilken grad legger Kunnskapsdepartementet til rette for at kommunene tilbyr elever med særskilte behov en likeverdig opplæring?

De som uttaler seg er tjenesteutøvere PP-tjenesten, spesialpedagoger, fylkesmenn og politikere. Dette er en vurdering av lovanvendelsen. Samlet viser undersøkelsen svakheter både ved tildeling, planlegging og oppfølging av spesialundervisning. Disse manglene fører med seg en betydelig risiko for at elever ikke får et forsvarlig opplæringstilbud. Svakheterne som undersøkelsen har avdekket, gir samlet sett grunn til å stille spørsmål ved om Kunnskapsdepartementet i tilstrekkelig grad har ivare tatt sitt overordnede ansvar for at bruk og videreutvikling av virkemidler bidrar til at elever med særskilte behov gis et likeverdig grunnskoletilbud. Undersøkelsen viser at de sakkyndige i PP-tjenesten vurderingene i hovedsak beskriver elevens vansker og i mindre grad konkretiserer realistiske opplæringsmål. Mangelfull konkretisering av mål for opplæringen kan bidra til å svekke skolens muligheter til å gi et tilpasset opplæringstilbud for elever med særskilte behov. Skoleeier har ansvaret for å stille nødvendige ressurser til disposisjon for at kravene i opplæringsloven og forskriftene skal oppfylles. Rektor har samtidig ansvar for å tildele ressurser til elever som får spesialundervisning. Samtlige fylkesmenn som er intervjuet, peker på at økonomiske hensyn i praksis har stor betydning ved tildeling av spesialundervisning. Avveininger av behov for spesialundervisning mot budsjettmessige hensyn medfører risiko for at det legges andre forhold til grunn for tildeling av spesialundervisning enn vurdering av elevens læringsutbytte. Minoritetsperspektivet belyses ikke. I årsrapporter og intervjuer viser flere fylkesmenn til at det er et stort behov for, og økende etterspørsel etter, veiledning og informasjon om regelverket tilknyttet tilpasset opplæring og

spesialundervisning. Henvendelser om veiledning kommer fra foresatte, rektorer, tilsatte i PP-tjenesten og skoleeiere. Samordning av tjenester gjennom utdanningsløp og i overgang til arbeid beskrives ikke i denne publikasjonen. Det gjør heller ikke organisering av overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering. Hovedfunnene i rapporten er likevel relevante, og vil nok også gjelde unge med funksjonsnedsettelse: Det er stor variasjon i kvaliteten på oppfølgingen av ungdom som har avbrutt videregående opplæring. Et fåtall av disse ungdommene er i tiltak som inkluderer læreplanmål. Samarbeidet mellom ulike aktører om en helhetlig oppfølging av disse ungdommene fungerer ikke godt nok.

Unge Funksjonshemmede. (2013). Med kjepper i hjulene. Utredning om tilgang og tilgjengelighet til rehabiliteringstilbud for ungdom og unge voksne.

Brukerorganisasjonen Unge Funksjonshemmede har gjennomført intervjuer med ungdommer og med tjenesteutøvere i rehabiliteringsinstitusjoner og representanter fra de regionale koordinerende enhetene, og rapporterer her fra undersøkelsen. Rapporten gir kunnskap om organiseringen av *overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering*. Rapporten ser på barrierer som gjør at ungdom og unge voksne ikke benytter seg av rehabiliteringstilbud rettet mot dem. Spørsmålene som stilles er hvordan rehabilitering best kan tilpasses den spesielle livsfase ungdom befinner seg i, og hvorfor det oppstår et gap mellom ungdommens ønsker og den rehabiliteringen som tilbys. Rapporten konkluderer med at informasjon om gjeldende rehabiliteringstilbud er uoversiktlig og utilgjengelig og er et betydelig hinder for bruk av rehabiliteringstilbud for unge. Diffuse beskrivelser av eksisterende tilbud gjør det vanskelig å forstå hvem som er målgruppen for tilbudene. Gode ungdomstilbud krever stabile langsiktige vilkår, mens mange av rehabiliteringstilbudene for ungdom er drevet av prosjektmidler med ustabile rammer. Praktiske barrierer som manglende skoletilbud, få muligheter til å få nødvendig assistent, pasientreiser som ikke dekkes og liten fleksibilitet når det gjelder lengden på oppholdet hindrer ungdom i å benytte seg av rehabiliteringstilbud i dag. Minoritetsperspektiv belyses ikke. Rehabiliteringsfeltet er komplekst og uoversiktlig. Det er mange ulike tilbud å forholde seg til, på flere nivåer for ulike brukergrupper. Dette fordrer god og systematisk informasjon om tilgjengelig rehabiliteringstilbud, som da undersøkelsen ble gjennomført ble funnet å ha store mangler. Rehabiliteringsinstitusjonene som jobber med ungdomstilbud har utfordringer med å komme i kontakt med relevante instanser i kommunene da mange ikke

har et tilbud til eller kontaktpersoner for unge. Alle regioner har en koordinerende enhet med ansvar for rehabiliteringstilbudet, men kjennskapen til dette tilbudet blant unge synes lav. Dette kan skyldes at informasjonen ikke er tilrettelagt for unge i form av å vise til et eget ungdomstilbud. Rapporten tar videre opp koordinering av tilbud og tilgang til undervisning under rehabiliteringsopphold: Jevnt over tilbyr ikke rehabiliteringstilbudene undervisning under oppholdet, noe som gjør at unge får registrert fravær ved opphold og da kan risikere å ikke gå godkjent utdanning. Dette kan være en grunn til at mange ikke søker om tiltrengt rehabilitering.

5 Hovedfunn og kunnskapshull

Informasjon

Tidligere studier (jf. Demiri og Gundersen 2016, 28–29) har vist at foreldre til barn med nedsatt funksjonsevne ofte opplever det som en vedvarende kamp å få adekvat, riktig og tilstrekkelig informasjon til rett tid om relevant hjelp og tjenester. Dette gjelder også foreldres erfaring med informasjon i forbindelse med barnets deltakelse i skole og fritid. Som Kermit m.fl. (2014) finner i sin studie om foreldre til barn med sansetap, så erfarer de å måtte bruke mye tid på å innhente informasjon og «å ta utdanning» om hva det betyr og om hvilke konsekvenser sansetapet har for barnets deltakelse. Manglende informasjon både fra NAV og ansatte ved utdanningsinstitusjonene om muligheter for tilrettelegging og hjelpemidler i skolesammenheng er videre en barriere for unge med nedsatt funksjonsevne som ønsker å ta høyere utdanning (Legard 2013). En annen utfordring er at det ikke alltid foreligger klar informasjon om hvilke muligheter de unge har etter endt skolegang, eller om hvem som har ansvar for hva (Thuve 2012). For unge med utviklingshemming er det også viktig at informasjon oppleves som tilgjengelig gjennom et lettfattelig språk, noe den ofte ikke er (Bufdir 2013). For dem som kommuniserer ved hjelp av tegnspråk etterlyses det saksbehandlere som behersker tegnspråk. Dette ville være til stor hjelp i formidlingen av informasjon om hva NAV kan bistå med tidlig i den enkeltes utdanningsløp og senere når det gjelder kjennskap til arbeidsmarkedet og i jobbsøkingprosessen (Jakobsen og Carstensen 2015). Også i overgangen fra barne- til voksenhabilitering rapporteres det om manglende informasjon om ordninger og tiltak. Dette vanskeliggjør overgangen, og de unge opplever at de brått blir kastet ut i en situasjon der de ikke lenger føler seg ivaretatt, men blir overlatt til seg selv (Grue og Rua 2010). For foreldre med innvandrerbakgrunn er det viktig med god og tilrettelagt informasjon om barnets funksjonsnedsettelse, hjelp og tjenester for å sikret et tilpasset oppfølgingstilbud og for å styrke tillitten til systemet og deres representanter (Früh, Lidén m. fl. 2017), god og tilrettelagt informasjon er særlig viktig for foreldre i asylmotak (Berg og Kittesaa 2012). Mange opplever imidlertid at de ikke får god og tilrettelagt informasjon noe som kan resultere i redusert tillit til helse- og velferdstjenesten og påvirke opplevelsen av tilhøriget (ibid).

Gjennomgående rapporteres det om behovet for god, adekvat, tilgjengelig og lettformidlet informasjon gitt til riktig tid. Når disse behovene møtes, for eksempel når foreldre opplever at andre tar ansvar for å finne ut hvordan ting skal gjøres og hvilke rettigheter familien har, da opplever de seg ivaretatt (Kermit m.fl. 2014). Foreldre og unge kjenner seg også ivaretatt når de opplever at fagfolk aktivt deler informasjon og at det er trygt å stille spørsmål og å komme med synspunkter og innspill (Østmoe 2017), og når de får god informasjon til riktig tid om overganger, rettigheter og om tjenestetilbudet i ulike instanser (Engh 2016, Rambøll 2011, Unge funksjonshemmede 2013). Når det gjelder overgangen til en ny skolesituasjon spesielt, er det viktig å gjøre informasjonen tilgjengelig for eleven ved å gjøre den konkret og forståelig og å starte informasjonsarbeidet tidlig i prosessen for å skape trygghet for elevene og berede grunnen for en god overgang (Ørbekk og Østrøm 2016).

Hvorfor informasjonsflyten ikke fungerer er mindre kjent. Det vil si at det mangler studier som konkretiserer barrierer for god informasjon og involvering av foreldre og barn, og hvordan og hvorfor anbefalinger og eksisterende kunnskap ikke følges av konkret handling.

Samhandling, bruk av individuell plan og koordinering av tjenester

Når det gjelder hjelp og tjenester opplever mange foreldre at tilbudet er for knapt, fragmentert og lite samordnet. Et verktøy for samordning av tilbud er individuell plan. Individuell plan er noe alle som har behov for langvarig og koordinert bistand har rett til å få utarbeidet, og som er hjemlet i en rekke lover⁶. Foreldre involveres vanligvis på vegne av barna som samarbeidspartnere om individuell plan, og de vil som regel gjerne delta (Kittelsaa og Tøssebro 2015). En del foreldre opplever imidlertid at de ikke får informasjon

---

⁶ Pasient- og brukerrettighetsloven § 2-5.(Helse og omsorgssektor)

Lov om arbeids- og velferdsforvaltningen § 15 (NAV-loven)

Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen § 28 og § 33

Lov om barneverntjenester § 3-2 a

Det er utarbeidet forskrift om individuell plan i arbeids- og velferdsforvaltningen. Denne er hjemlet i NAV-loven § 15 og lov om sosial tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen §§ 28 og 33.

Skolens plikt til å medvirke i arbeidet med individuell plan er nedfelt i opplæringslova §15-5.

I lov om kommunale krisesentertilbud § 4 er individuell plan nevnt som et verktøy for å samordne tjenester.

om at barnet har krav på individuell plan (Heggstad 2011). Noen unge funksjonshemmede rapporterer dessuten om at de ikke vet hva individuell plan er, og andre erfarer at de får en ferdigutfylt plan å forholde seg til (Proba 2017). Erfaringen er derfor at reell brukermedvirkning ikke alltid finner sted og at individuell plan ikke utnyttes fullt ut i planleggingen av overganger (Storli 2010). Når det gjelder overganger så kan foreldre ha store forventninger til hvordan samarbeidet med ulike tjenester (PPT, skole, barnehage, helse m.fl.) skal foregå, om hvem som skal ta initiativ, og de forventer å bli lyttet til når det gjelder kunnskap om barnet (Roseth 2013, Scheving og Finnborg 2015).

Måten foreldre involveres på har betydning for om de opplever samarbeidet rundt barnet som en lise eller en last. Opplevelsen av medvirkning som last oppstår gjerne hvis ansvaret for samordning pålegges foreldre og de må holde orden i papirer og avtaler og blir sittende med ansvaret for koordinering av ansvarsgruppe, det vil si at det kreves både tid og en ekstrainnsats som går utover hverdagslivet i familien (Thuve 2012, Roseth 2013, Tveit og Cameron 2012 i Demiri og Gundersen 2016:36.).

Involvering av foreldrene vil derimot ofte oppleves som en lise dersom de merker at de og barna ble tatt på alvor, at de blir godt informert og gitt opplæring og trukket med som aktive deltakere i vurderinger rundt eget barn (Støten 2011, Kittelsaa og Tøssebro 2015, Scheving og Finnborg 2015). Eksempler på god samordning av tjenester er der hvor én person, som ikke er forelder, tar hovedansvaret for koordineringen (Heggstad, A. 2011), og der alle relevante parter deltar, eksempelvis PPT, representanter fra barnehage, skole, helseetaten, ergoterapeut eller andre (Roseth 2013, Scheving og Finnborg 2015) og det legges til rette for deltakelse og medvirkning (Scheving og Finnborg 2015, Østmoe 2017). Det å ha individuell plan og spesiell tilrettelegging på skolen øker også sjansen for at utviklingshemmede kommer inn i en arbeidsrettet aktivitet (Proba 2016). Det å ha en koordinator i forbindelse med individuell plan sikrer dessuten foreldre et fast kontaktpunkt inn i kommunen, noe de setter stor pris på (Rambøll 2011).

Etableringen av gode samarbeidssystemer som virker på sikt kan fordre at også andre enn foreldre og barn opplever samarbeidet som nyttig. Eksempler på dette er når ansatte opplever å bli tatt på alvor som betydningsfulle samarbeidspartnere, får tilført ny kunnskap som de opplever som nyttig og som gjør dem rustet til å møte nye utfordringer (Kittelsaa og Tøssebro 2015). Det å forankre samarbeidssystemene på et høyt tjenestenivå, for eksempel på

rådmannsnivå i kommunen (Grue og Rua 2010), eller hos rektor/ på ledernivå i skoleetaten (Kittelsaa og Tøssebro 2015), antas å gi bedre forutsetninger for å få til gode systemer. En måte å gjøre dette på er å lage «prosedyrekart». Når det gjelder overganger for barn og unge med nedsatt funksjonsevne, så handler det om å lage prosedyrer for når ting skal skje, hvem som skal involvere og hvem som er ansvar for å påse at det hele kommer i gang (Munthe-Kaas 2010).

Studier av erfaringene til fagpersoner i ulike tjenester om individuell plan og samarbeid tilsier imidlertid at det å få til godt samarbeid er vanskelig. Dette kan skyldes uklarheter med hensyn til hvem som skal gjøre hva og har overordnet ansvar på sitt «felt» (Thuve 2012). I 2015 viste Solstad m.fl. (2015) at etableringen av koordinerende enhet i kommunene ikke hadde kommet så langt som man kunne forvente. Kjerneoppgaver for koordinerende enhet, som individuell plan, var mangelfullt utarbeidet, og studien tydet på at det ikke hadde vært noen nevneverdig endring i positiv retning når det gjelder ansvars- og rolleavklaring. Som Krane m.fl. (2017) viser til i sin kunnskapssammenstilling så er det utfordringer knyttet til koordinering av samarbeidet på tvers av sektorer og fagområder, til å utnytte potensialet som ligger i individuell plan for å sikre kontinuitet i overgangen barnehage/skole, og til å utnytte både den faglig funderte og den erfaringsnære kompetansen i et tverrfaglig team. Også for elever med utviklingshemming der helhetlig, koordinert og individuelt tilpasset tjenestetilbud er avgjørende for å få til en god overgang fra skole til arbeids- og voksenliv, benyttes ikke individuell plan som forutsatt og den er derfor til liten praktisk nytte. Kommunens koordineringsansvar fungerer ikke som forutsatt og skolen eller foreldre opplever at ansvaret blir lagt over på dem (Wendelborg m.fl. 2017). Mangelfulle samarbeidsrutiner og uklare ansvarsfordelinger går utover elevene og fører ofte til utrygge overganger til et voksenliv preget av passivitet og uvisshet (Madsen 2011).

Overganger fra barnehage til ungdomsskole: 0–14

Overganger er generelt kritiske punkter på livslinja fra 0–24, og de blir vanskeligere etter hvert som barnet blir eldre. Dette kan se ut til å henge sammen med at ansvaret for at det voksende barnet får de tjenestene det trenger, etterhvert fordeles på flere og mer spesialiserte fagpersoner, noe som krever gradvis mer samordning.

Mange barn kvier seg for overgangen fra barnehage til skole og trenger foreldrene og andre som kan støtte dem og gjøre dem trygge på at de kommer

til å ha det bra på skolen. Det er derfor viktig at både barnet, foreldre og barnehageansatte har kunnskap om skolen (Scheving og Finnborg 2015). I overgangen barnehage – skole anbefales det at barna tidlig blir forberedt på overgangen, gjerne så lang tid som et år i forveien. Det er også viktig at foreldre/foresatte er med på samarbeidsmøter og at de blir hørt (Engh 2016).

Foreldre rapporterer at overgangen fra barnehage til skole er vanskelig. Fra kanskje bare én kontaktperson og mer stabilitet i personalet ved barnehagene, beskrives skolene oftere som et sted med større gjennomstrømming, løsere bånd og vanskeligere tilgjengelighet på informasjon (Kermit m.fl. 2014). Noen foreldre erfarer at alt ikke er klart på skolen når barnet begynner og at skolene ikke alltid er interessert i å lære av barnehagen, men at de selv må gå veien om å finne ut hva barnet trenger mht. læremidler, kommunikasjon o.l. noe foreldrene synes skaper unødig belastning for barna (Heggstad 2011). For at overgangen skal bli vellykket, må de berørte instansene samarbeide godt. En av utfordringene er at barnehage og skole som institusjoner har ulik læringskultur og mandat. Respekt og interesse for hverandres arbeidsmåter synes avgjørende for et godt samarbeid, for eksempel ved at informasjon om barnets personlighet, evner, interesser, behovet for fysisk tilrettelegging fra foreldre og barnehage etterspørres og tas i bruk i skolen (Røseth 2013). Foreldre anser seg selv som viktige i forhold til formidling av kunnskap om barnet og barnets egenart i utformingen av barnets individuelle opplæringsplan (Støtten 2011). God samordning preges i overgangen barnehage – skole videre av tidlig samarbeid, åpenhet, engasjement, forutsigbarhet, tilgjengelig informasjon, økt innsikt og en individuell tilnærming (Østmoe 2017).

Det er svakheter ved tildeling, planlegging og oppfølging av spesialundervisning, (Riksrevisjonen 2011), og selv i saker der foreldres klage tas til følge, medfører ikke det nødvendigvis noen bedring av situasjonen, noe som ser ut til å henge sammen både med manglende kompetanse og med inadekvat forvaltningspraksis (Barneombudet 2017).

Suksesskriterier for samordning av tjenester kan være god og langsiktig planlegging, involverte lærevillige ansatte, og integrering av spesialpedagogisk kompetanse i hverdagen (Kittelsaa og Tøssebro 2015). Andre aspekter av stor betydning for samarbeidet ved overgangen barnehage – skole kan være fagpersoners holdninger og væremåte, at de viser interesse, åpenhet, respekt og involvering og at både barn og foreldre opplevde å bli tatt på alvor (Iversen 2011).

I overgangen til ungdomsskolen kan det være aktuelt å tenke alternativt skoletilbud. Det optimale er om lærer og foreldre sammen kan besøke de ulike tilbudene slike at de sammen kan diskutere hva som vil være det beste tilbudet for ungdommen. Ekstra trygt kan det være for foreldre hvis PP-tjenesten deltar i diskusjonene. Når det gjelder lærere på ungdomsskolen så er det viktig at de ser på barneskolelærerne og foreldrene som en ressurs i form av at de kjenner barnet i læringssituasjoner. Også i denne overgangen er det viktig at ungdommen og foreldrene får anledning til å gjøre seg kjent på den nye skolen. (Engh 2016)

Viktige funn er at ansvarsfordelingen i forbindelse med overganger mellom barnehage og barneskole, barneskole og ungdomsskole, ungdomsskole og videregående skole i mange tilfeller er uklar for de involverte tjenesteyterne. De som er ansvarlige fraskriver seg i flere tilfeller ansvaret uten å forsikre seg om at andre ivaretar barnets behov. Årsaken til ansvarsfraskrivelsen kan være mangel på kompetanse, initiativ eller ressurser. Det er mange eksempler på at overgangene ivaretas på en god måte og at kommuner har rutiner som sikrer trygghet både for barn, foreldre og den fremtidige skolen. Et eksempel er kommuner som har som rutine at ansatte fra barnehagen eller skolen følger med barnet over til neste skole, slik at man sikrer at kompetansen på barnets behov er til stedet. I hvilken grad overgangene blir ivaretatt er i stor grad personavhengig og beroende på den ansvarlige ved barnehagen eller skolen. Det fremkommer også at noen foreldre ikke vet hvilket ansvar som påligger barnehage og skole i overganger (Rambøll 2011).

Overganger fra ungdomsskole til arbeidsliv: 15–24

Overgangen fra ungdomsskole til videregående skole er den mest kritiske. I denne overgangsfasen forflyttes ansvaret fra kommunal skoleeier (ungdomsskolen) til fylkeskommunal skoleeier (videregående skole). I tillegg er opptaksrutinene lagt opp slik at det er korte frister for overføring av hjelpemidler og kompetanse, noe som forsinker prosessen med opplæring av personell ved skolen (Rambøll 2011). For alle unge med nedsatt funksjonsevne er det viktig å starte planleggingen med overgang tidlig, blant annet for å få på plass nødvendige tilpasninger. Tidlig planlegging er ikke minst viktig for unge med utviklingshemming, og tenkningen om arbeidsdeltakelse bør starte allerede i barneskolen (Wendelborg m.fl. 2017). Ellers fremhever Gjertsen (2014) viktigheten av at lærerne begynner tidlig å se etter hvilke evner og

muligheter eleven har gjennom grundig kartlegging, at lærerne starter å lete etter egnet arbeidssted for disse elevene samtidig som de forsøker å se hva de kan «passe til», de tenker arbeidstilknytning tidlig, vanligvis i løpet av andre skoleår. Det er også viktig at lærerne forsøker å finne individuelle løsninger og tilpasninger, ikke bare i forhold til arbeidsutprøving, men også når det gjelder opplæringen på skolen – med tanke på hva eleven skal gjøre etterpå (ibid). For elever med utviklingshemming er det særlig viktig at overgangene baserer seg på godt faglig samarbeid. I overgangen til videregående skole anbefales det at fylkets PP-tjeneste møter PP-tjenesten i ungdomsskolen for å diskutere opplæringsplan (Engh 2016), men også at det etableres gode rutiner for samarbeid med Statsped, foreldre, lærere og ledelse ved skolene (Wendelborg m.fl. 2017, Rambøll 2011). En del unge med nedsatt funksjonsevne kan på grunn av ulike helsemessige og kognitive utfordringer ha behov for ett eller to år ekstra på videregående for å kunne fullføre, virkemidler ikke alle unge er klar over og som de blir opplyst om (Jakobsen og Carstensen 2015). Unge med sammensatte problemer, særlig de med skrive- og lesevansker, opplever ikke sjelden at NAV er for restriktive når det gjelder økonomisk støtte til mer skolegang (Ose m.fl. 2014). Mangelfulle samarbeidsrutiner og uklare ansvarsfordelinger går utover elevene, og fører ofte til utrygge overganger til et voksenliv preget av passivitet og uvisshet (Madsen 2011).

I planleggingen av overgang til arbeid oppgir mange skoler at de i langt større grad samarbeider med arbeidsgivere enn med NAV, som ofte kommer på banen sent fordi de deres primære oppgaver ikke er koplet til skolegang (Wendelborg m.fl. 2017). Skolenes erfaring er også at NAV i liten grad tenker at elever med utviklingshemming skal ut i arbeid (Ibid). Under skolegangen er det lærer og bedrifter som samarbeider om elevene. NAV er ikke inne i bildet under denne prosessen og kommer først inn når elevene er på vei ut av skolen. Der manglende overgangssamarbeidet gjør at NAV ikke blir tilført nødvendig kunnskap om elevenes ferdigheter og ønsker (Wasvik 2014). Skolene på den annen side ønsker NAVs involvering for å lette arbeidet med å finne praksisplasser og for å få overført relevant kunnskap om den enkelte elev til NAV med tanke på framtidig arbeidsutprøving (Gjertsen og Olsen 2013). Uten en slik involvering opplever skolene at de blir alene ansvarlige for å finne praksisplasser, arbeidet blir da personavhengig og sårbart (Madsen 2011).

Suksesskriterier og barrierer

Suksesskriterier kan oppsummeres å være langsiktig, individsentrert planlegging, involverte lærevillige ansatte, og integrering av spesialpedagogisk kompetanse i hverdagen. Tverrfaglig samarbeid, god og konkret veiledningen og oppfølgingen av fagpersoner av både foreldre, barn og ansatte, samt ansatte og ledelsens vilje og engasjement for å tilrettelegge for barn og unge med nedsatt funksjonsevne beskrives som viktige kriterier for suksess. Forankring i ledelsen fremheves også som viktig fordi det er ledelsen som sitter på budsjettansvar og som kan igangsette arbeid med prosedyrer. Et eksempel er når barnehagestyrere har vært villige til å bruke vikarbudsjettet for at ansatte kunne delta på opplæring, kurs og veiledning (Kittelsaa og Tøssebro 2015). I skolesammenheng er viktig at skolens ledelse har en positiv holdning til inkludering og er villig til å investere i å utvikle gode holdninger og inkluderende praksis blant hele personalet. Lærere må ønske inkludering og ta konsekvensen av hva det betyr i klasseroms- og læringssituasjonen (ibid). For elever i videregående opplæring med utviklingshemming blir følgende faktorer trukket fram av Wendelborg m.fl. (2017) som viktige for skolens arbeid: 1) involvering av ungdommen i framtidsplanleggingen, 2) familieinvolvering, 3) individuelle planer, 4) opplæring og utprøving som virker forberedende for arbeid, 5) opplæring og utprøving som forbereder voksenlivet, 6) deltagelse i allmenn utdanning og inkludering med jevnaldrende uten funksjonsnedsettelse, 7) tverrfaglig samarbeid og planlegging på tvers av etater. Der skolene svikter er ifølge denne studien punkt 6, elevene følger ikke allmenn utdanning og inkluderes ikke med jevnaldrende uten funksjonsnedsettelse.

Når det gjelder barrierer for å få til et godt skoleløp for elever med utviklingshemming i videregående opplæring, så handler det om vanskeligheter med å få til godt tverrfaglig samarbeid, og at NAV ikke er på banen i den grad de bør overfor denne elevgruppen (Wendelborg m.dfl. 2017).

For yngre barn og elever synes det jevnt over å gå bra i barnehagen, ganske bra i de første årene i barneskolen, litt mindre bra på mellomtrinnet, mens ungdomsskolen har store vansker med å lykkes med inkludering av elever med utviklingshemming og sammensatte vansker. Dette anses som nevnt ovenfor å ha en sammenheng med økende kompleksitet mht. antall ansatte og fagpersonells ulike oppgaver, det vil si at god koordinering blir mer krevende og at kravene til elevenes prestasjoner øker med alder, noe som preger undervisningen og lærernes fokus. (Kittelsaa m.fl. 2015)

Konklusjon og kunnskapsbehov

Formålet med oppdraget har vært å få oversikt over norsk forskning og norske tilsyn og utredninger fra 2010–2017, med vekt på informasjon om tjenester og samordning av tjenester for barn og unge med nedsatt funksjonsevne og deres familier i forbindelse med overganger fra barnehage til og med overgangen til arbeid (fram til 24 år). Med funksjonshemmede barn og unge menes barn og unge med omfattende behov for tjenester på grunn av fysiske og/ eller psykiske funksjonshemminger, her primært forstått som utviklingshemming og store, sammensatte psykiske lidelser.

I gjennomgangen har vi funnet at det er skrevet en god del om erfaringer med overganger, særlig om overgangen fra barnehage til skole, og som regel sett fra foreldre sitt ståsted. Det er skrevet lærebøker (Engh 2016), veiledere (Helsedirektoratet 2013) og hefter og bøker som gir råd med konkrete eksempler fra foreldre og fagpersoner om hva som skal til for å få til gode overganger (Munthe-Kaas 2010, Grue 2011). Også på habiliteringsfeltet er det skrevet lærebøker (Lunde, Lerdal m. fl. 2011) og veiledere (Helsedirektoratet 2017) og brosjyrer med råd og eksempler (Unge Funksjonshemmede 2013). Det som generelt vektlegges er betydningen av å involvere barn og foreldre i overgangsprosessen, at prosessen må starte tidlig nok og tilpasses individuelt, fordi ulike barn med ulike funksjonsnedsettelse har ulike behov (f.eks. Frùh m.fl. 2017, Scheving og Egeberg 2014, Kermit m.fl. 2014, Kittelsaa og Tøssebro 2015, Wendelborg m.fl. 2017). I disse, i tillegg til flere av de andre studiene, fremheves også at det er viktig at representanter for alle relevante faggrupper deltar i samordningsmøter om overgangsprosessen, og at det man blir enige om blir fulgt opp, noe som forutsetter en klar arbeids- og ansvarsdeling. For å avlaste foreldrene er det viktig at det opprettes en ansvarlig, det vil si en koordinator, og alle familier med funksjonshemmede barn må få tilbud om individuell plan. I skolen skal barna ha en individuell opplæringsplan.

De studiene som er gjort av overganger viser imidlertid at ovennevnte oftest er mer idealer enn realiteter. Selv om mange av studiene finner at foreldre kan være fornøyd med overgangen fra barnehage til skole, så rapporteres det oftere om overganger som ikke fungerer på grunn av at planleggingen starter for sent, fordi skolene ikke følger opp det som er avtalt eller at den informasjonen som er formidlet til skolen ikke når frem til eller tas i bruk av de som jobber med barna til daglig. Jo eldre barna blir, desto større utfordringer rapporteres det om. I overgangene mellom barneskole og ungdomsskole er en

utfordring at det ikke lenger er en eller noen få som har ansvaret for en klasse. Dermed blir det å få overført informasjon til «den rette personen» vanskelig, da lærermangfoldet er langt større. En annen utfordring er den utbredte ideen om at elevene når de begynner på ungdomsskolen skal få lov til å få en type ny start. Det vil si at det nye lærestedet skal frikoble seg fra det som er gjort på barneskolen, informasjonsoverføring blir i en slik sammenheng derfor ikke noe som etterspørres eller som anses som en fordel for lærer og elever. For ungdommer som trenger trygghet, støtte og tilrettelegging av ulike slag vil det å måtte «begynne på nytt» ofte medføre vanskeligheter og forsinkelser i læresituasjonen. En tredje utfordring som gjelder overgangen både til ungdomsskole og videregående er at unge med ulike typer funksjonsnedsettelse opplever en økende grad av selektering ut av normalskolen og inn i spesialgrupper og spesialundervisning. For unge med utviklingshemming behøver ikke det være en ulempe i det de kan få undervisning som er tilrettelagt deres (antatte) behov. For unge med fysiske funksjonsnedsettelse og lettere utviklingshemming er det imidlertid ikke åpenbart at det å bli selektert ut i spesialgrupper er det beste for læring og trivsel. Når det gjelder overgangen fra videregående til arbeidsliv peker studiene vi har funnet på at NAV kommer sent inn i bildet, og på at skolene opplever at de får et for stort ansvar for å finne arbeidsplasser til elevene. Også unge med funksjonsnedsettelse rapporterer om at de har fått lite hjelp fra NAV til å finne adekvat arbeid.

Den lille forskningslitteraturen vi har funnet som angår overgangen fra barnehabilitering til voksenhabilitering (Grue og Rua 2010, Næss og Grue 2012, Rambøll 2011) tyder på at dialogen mellom tjenestene har et stort forbedringspotensial. Når dialogen ofte er dårlig, risikerer en at det blir et brudd i tjenestetilbudet. Overgangen innebærer gjerne nye tjenestebehov rettet mot utdanning og arbeid, samtidig som tjenestebehov knyttet til en sykdomstilstand kan forbli de samme. For å sikre kontinuitet er det behov for overgangsordninger eller direkte personansvarsoverføringer mellom ulike tjenesteytere (Næss og Grue 2012). Ansvars- og rolleavklaring er viktig ikke bare for kontinuitet i tjenesten mellom barne- og voksenhabilitering i spesialisthelsetjenesten, men også mellom spesialisthelsetjenesten og kommunen. Samordningen mellom tjenester skulle bedres gjennom lovpålegget som kom i 2012 om at kommunene skal ha en koordinerende enhet. Det evalueringen viser (Solstad 2015), er at den lovpålagte enheten ikke fungerer i tråd med

intensjonen. Blant annet er arbeidet med individuell plan fortsatt ofte mangelfullt, dette på tross av at arbeidet med IP er en av enhetens kjerneoppgaver.

Når det gjelder spørsmålene som angår informasjon, så er vårt hovedfunn at informasjonsflyt og informasjonskvalitet i liten grad er beskrevet i den forskningen vi har funnet. Det betyr ikke at informasjon ikke er tematisert, men da oftest som en mangel, for eksempel at mange opplever å ikke få informasjon om individuell plan, eller om hva barneskoletilbudet innebærer, eller hvem de skal kontakte når de skal ut av barnehabilitering og hva det innebærer. En del studier tematiserer også betydningen av informasjonsoverføring fra eksempelvis barnehage til skole. Vi har ikke funnet noen studier som tematiserer og evaluerer den informasjon som foreligger om overganger innen de ulike sektorene, om innholdet eller presentasjonen er akseptabel. Det de gjennomgåtte publikasjonene viser, er at mange foreldre og unge opplever at de ikke får informasjon eller de får utilstrekkelig og vanskelig tilgjengelig informasjon.

Studiene vi har gjennomgått og referert gir omfattende kunnskap om hva som ideelt sett skal til for at overgangene skal være gode, og om gapet mellom idealer og realiteter. Det er få, om noen, som har undersøkt konkret hvorfor samordningen svikter. Hva er det med sektorinndelingen og lovgrunnlagene de ulike sektorene er underlagt som gjør at de ikke får til godt samarbeide om overgangene i utdanningssektoren for unge med nedsatt funksjonsevne? Eller handler det om noe annet: arbeidsorganisering og idealer, tid og ressurser? Hva er barrierene sett fra de ulike sektorenes ståsted? Dette er spørsmål som med fordel bør undersøkes for å komme noen skritt nærmere en forståelse av hvorfor samordning mellom ulike tjenester ikke fungerer på tross av lover, retningslinjer og veiledere. Her kan det være overførbar kunnskap å hente fra evalueringen av Samhandlingsreformen (Forskningsrådet 2016) og NAV-reformen. «Samordning er mer krevende enn spesialisering» heter det i resultatrapporten fra evalueringen av NAV-reformen (Forskningsrådet 2015), og det er mye som tyder på at det også på 0–24 samarbeidets område er behov for mer kunnskap om hvorfor det er slik.

Referanseliste

- Arbeidsdepartementet (2013). *Jobbstrategi for personer med nedsatt funksjonsevne. Rapportering 2012 – tiltak 2013.*
- Barne- og likestillingsdepartementet (2016). Barnets rettigheter i Norge. Norges femte og sjette rapport til FNs komite for barnets rettigheter – 2016.
- Barne- og likestillingsdepartementet (2017). Deltakelse og mangfold. Regjeringens innsats for personer med funksjonsnedsettelse (2014–2017).
- Barneombudet (2017). Uten mål og mening. Elever med spesialundervisning i grunnskolen. Barneombudets fagrapport.
- Berg, B. og A. M. Kittelsaa (2012). Dobbelt sårbar – Funksjonshemmete barn og unge i asylmottak. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning.
- Bragdø, A. og Spjelkavik, Ø. (2013). Individuell oppfølging av unge i ferd med å havne utenfor skole og arbeid. AFI-rapport 2013:9.
- Bufdir (2013). Slik har jeg det i dag. Rapport om levekår for mennesker med utviklingshemming. Oslo, Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. Rapport 1-2013.
- Collett, Daniel L.; Annlaug Bragdø (2016): Lindesneslosen – et individuelt oppfølgingsprosjekt blant utsatt ungdom. Tidsskrift for psykisk helsearbeid, vol. 13, nr. 1/2.
- Demiri, A. S. og Gundersen, T. (2016). Tjenestetilbud til familier med barn med funksjonsnedsettelse. NOVA rapport 7:2016
- Dyrstad, K., R. Mandal og S. Ose (2014). Evaluering av Jobbstrategien for personer med nedsatt funksjonsevne. SINTEF: 1-257.
- Eerola, Malin. 2017. "Faktorer Som Påvirker Overgangen Til Arbeidslivet for Ergoterapeuter Med Funksjonsnedsettelse." *Ergoterapeuten* (Årg. 60, nr. 1):68–77
- Ellingsen, K. E. (2011). Nederst ved enden av bordet? Om utviklingshemmedes deltakelse i arbeidslivet. *Fontene forskning*, 2(11), 4–19
- Engh, R. (2016). Barn og unge med utviklingshemming i skolen. Oslo, Cappelen Damm Akademiske
- Finstad, T. H. (2017). En inkluderende skole – ingen grenser? Masteroppgave i spesialpedagogikk, Høgskolen i Innlandet, Lillehammer.
- Forskningsrådet (2015). Resultatrapport fra Evaluering av NAV-reformen/EVA-NAV
- Forskningsrådet (2016). "Evaluering av samhandlingsreformen: Sluttrapport fra styringsgruppen for forskningsbasert følgeevaluering av samhandlingsreformen (EVASAM)."

- Früh Albertini, E.L., Lidén, H. og Kvarme Gravdal, L. (2017). Tillit til velferdstjenester? Innvanderforeldre med barn med spesielle behovs møter med hjelpeapparatet. *Tidsskrift for velferdsforskning, Årgang 20, nr. 3–2017*, 191–208.
- Frøyland, K. og T. Maximova-Mentzoni. 2016. "Sosialt arbeid og oppfølging av utsatt ungdom i NAV: Tiltak, metoder, samarbeid, og samordning, i og rundt NAV-kontoret. Sluttrapport fra evaluering av utviklingsarbeid i 15 prosjektområder." AFI-rapport 2016:1
- Gjertsen, H. og T. Olsen (2013). Broer inn i arbeidslivet. Elever med funksjonsnedsettelse i videregående opplæring – kartleggingsstudie av opplæringstilbud, organisering og tilpasninger. Bodø: Nordlandsforskning. (Gjertsen og Olsen 2013).
- Gjertsen, H. (2014). "Vanskelig overgang fra videregående opplæring til arbeidsliv for elever med funksjonsnedsettelse – hvordan kan skolene bidra i denne prosessen? ." *Søkelys på arbeidslivet* 31(1–2): 60–82.
- Grue, L. (2011). Hinderløype. Foreldre, barn og funksjonshemming. NOVA Rapport 19/2011.
- Grue, L. og Rua, M. (2010). Funksjonsnedsettelse, oppvekst og habilitering. NOVA Rapport 19/2010. Oslo: NOVA
- Heggstad, A. (2011). I møte med hjelpeapparatet. En kvalitativ studie om hvilke opplevelser foreldre til barn med en autismespekterforstyrrelse vektlegger i møtet med hjelpeapparatet. Masteroppgave i spesialpedagogikk, NTNU, Trondheim.
- Helsedirektoratet (2013). Barn og unge med nedsatt funksjonsevne – hvilke rettigheter har familien?
- Helsedirektoratet (2017). Veileder om rehabilitering, habilitering, individuell plan og koordinator.
- Holum, Lene Chr. (2013): Fra ide til virkelighet! Implementering og bruk av individuelle planer i psykisk helsevern – en kvalitativ studie. PhD, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo
- Holum, Lene Chr; Toverud, Ruth (2013) Kan Individuell plan bidra til bedre koordinerte tiltak for unge med psykiske vansker? FONTENE Forskning 1/13, 32–45.
- Iversen, J. (2011). Et samarbeid med gleder og frustrasjoner. Om samarbeid ved overgangen fra barnehage til skole for barn med nedsatt funksjonsevne Masteroppgave i Spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo.
- Jakobsen, K. og T. Carstensen (2015). Virksomme virkemidler når unge med tegnspråk skal bistås til arbeid – en kunnskapsoversikt, NTNU Senter for helsefremmende forskning.
- Kermit, P., Tharaldsteen, A. M., Haugen G. M. D. og Wendelborg, C. (2014). En av flokken. Inkludering og ungdom med sansetap – muligheter og begrensninger, NTNU Samfunnsforskning.
- Kittelsaa, A. og Tøssebro, J. (2015). *Vi sprenger grenser. Følgeevaluering av et pilotprosjekt*. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning

- Krane, L., Makarova, A. og Brøndbo, P. H. (2017). *Kunnskapssammenstilling om faktorer som påvirker samhandling mellom velferdssektorene om utsatte barn og unge*. Rapport 3. Regionalt kunnskapssenter for barn og unge, Nord (RKBU Nord).
- Kristiansen, Inger-Hege; Anna Skårberg (2010): Sluttevaluering av utviklingsarbeidet. Utsatte unge 17–23 år i overgangsfaser. (NOVA rapport 14/2010).
- Legard, S. (2013). De vanskelige overgangene. En kunnskapsoversikt over forskning, politikk og tiltak for å bedre unge funksjonshemmedes overgang til høyere utdanning og arbeid. AFI-rapport 2013:7. Oslo, Arbeidsforskningsinstituttet.
- Lunde, E.V., B. Lerdal og L.H. Stubrud, red. (2011). *Habilitering av barn og unge: tiltak for helsefremming og mestring*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Madsen, E. K. (2011). Å bygge bro – Overgang fra videregående opplæring til arbeidsliv for elever med utviklingshemning. Masteroppgave i Spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo.
- Molden, T. H. og Tøssebro, J. 2013. "Yrkesdeltakelse Blant Personer Med Nedsatt Funksjonsevne." *Tidsskrift for velferdsforskning* (1):31–47.
- Mosve, H. (2013). Positive opplevelser med hjelpeapparatet. Tre foreldre til barn med autisme sine positive opplevelser med hjelpeapparatet. En kvalitativ studie med intervju som metode. Masteroppgave i spesialpedagogikk, NTNU, Trondheim.
- Munthe-Kaas, B. (2010). Elever med nedsatt funksjonsevne: Fokus på overganger mellom ulike skoleslag. Sandefjord, Norsk Forbund for Utviklingshemmede.
- Mustafa, S. A. (2017). Hva fremmer og hemmer arbeidsdeltakelse? – en kvalitativ studie om unge funksjonshemmedes overgang til arbeidslivet. Masteroppgave i sosiologi, Universitetet i Bergen.
- Nilsen, Ann Christin Eklund og Jensen, Hanne Cecilie (2010): Samarbeid til barnets helhetlige utbytte? En case-basert studie av samarbeidet rundt barnehagebarn med individuell plan. Agderforskning, FoU-rapport 3/2010.
- Næss, A. og L. Grue (2012). *Habilitering som koordinerende tiltak. Erfaringer fra tre brukergrupper*. NOVA Rapport 4/2012. Oslo, NOVA.
- Ose, S. O., Mandal, R. og Mordal, S. (2014). *Utfordringer med ungdomssatsingen i Sør-Trøndelag: et system- og aktørperspektiv*. Trondheim: SINTEF Teknologi og samfunn.
- Proba samfunnsanalyse (2016). *Arbeidssituasjonen for personer med utviklingshemning. Utarbeidet for Rettighetsutvalget*. Proba-rapport nr. 2016-01.
- Proba samfunnsanalyse. (2017). *Hva må til for at barn og unge gjennomfører sin opplæring? – Erfaringer og innspill fra brukerorganisasjoner*. Proba-rapport nr. 2017 – 01
- Rambøll (2011). *Kartlegging av situasjonen til barn og unge med sansetap*. Oslo: Helsedirektoratet.
- Rambøll (2012). *Helsetilbud til ungdom og unge voksne*. Oslo: Helsedirektoratet.

- Rambøll. (2016). Kartlegging av behandlings- og tjenestetilbudet til personer som har diagnoser som er definert under begrepet Hjernehelsetilstand. Oppdrag for Helsedirektoratet. Oslo.
- Riksrevisjonen (2011). Riksrevisjonens undersøkelse av spesialundervisningen i grunnskolen. Bergen, Riksrevisjonen. Dokument 3:7 (2010–2011).
- Roseth, M. D. (2013). Overgang barnehage – skole for et synshemmet barn. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Schafft, A. og Mamelund, S.-E. (2016). *Forsøk med NAV-veileder i videregående skole. En underveis rapportering.* AFI-Rapport 2016:04. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.
- Scheving, F. og Egeberg, E. 2015. "Overgang og skolestart for barn med spesialpedagogiske behov." *Spesialpedagogikk* (Årg. 80, nr. 4):4–14.
- Solstad, M., Strømsvik, C. L. og Bliksvær, T. (2015). Det handler om samhandling! Kartlegging av kompetanse og tilbud om aktivitet og deltakelse innen habilitering for barn og unge i kommuner og i spesialisthelsetjenesten. Arbeidsnotat 1008/2015. Nordlandsforskning
- St. Meld. 21 (2016–2017)) Lærelyst – tidlig innsats og kvalitet i skolen. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Storli, A. (2010). IP – et verktøy for brukermedvirkning og samhandling?: Et systemperspektiv på bruk av individuelle planer for ungdom med behov for langtidsrettede og samvirkende tjenester – i overgang til voksenliv. Masteroppgave, NTNU Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap.
- Støten, H. (2011). I hvilken grad opplever foreldre til barn med nedsatt funksjonsevne medvirkning i overgang barnehage/skole: en kvalitativ studie med utgangspunkt i foreldreperspektivet. Masteroppgave i Spesialpedagogikk, Høgskolen i Østfold, Avd. for lærerutdanning, Halden
- Svalund, J. og Hansen, I. L. S. 2013. Inkludering av personer med nedsatt funksjonsevne i arbeidslivet. Fafo-Rapport 2013: 54. Oslo: Fafo.
- Thuve, S. K. (2012). Hva nå? – "... contribute to society" Hvilke tilbud får mennesker med utviklingshemning etter videregående skole? Masteroppgave i Spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo.
- Tøssebro, J. og Wendelborg, C. (red). (2014). *Oppvekst med funksjonshemming – Familie, livsløp og overganger.* Oslo: Gyldendal Akademiske
- Unge Funksjonshemmede (2013). Med kjepper i hjulene. Utredning om tilgang og tilgjengelighet til rehabiliteringstilbud for ungdom og unge voksne.
- Vea Salvanes, K. og Borgan Reiling, R. (2017). *Utdanning som arbeidsrettet tiltak for ungdom med redusert arbeidsevne.* Rapport 2017:1. Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning (NIFU)
- Wasvik, T. M. (2014). Å bryte et mønster: med Downs syndrom i vanlig jobb. Hvilke faktorer har betydning for om mennesker med Downs syndrom kan delta i det ordinære arbeidslivet? Masteroppgave, Universitetet i Agder, Kristiansand

- Wendelborg, C., Kittelsaa, A. M. og Wik, S. E. (2017). *Overgang skole arbeidsliv for elever med utviklingshemming*. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning.
- Ørbekk, I. M. og Østrøm, K. T. (2016). *Midt i mellom*. Masteroppgave i spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo.
- Østmoe, A. M. G. (2017). Overgangen mellom barnehage og skole for et barn med nedsatt syn. Masteroppgave i spesialpedagogikk, NTNU, Trondheim.